

ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΙΣ

ΕΛΛΗΝΟ-ΙΤΑΛΙΚΗΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

ΕΤΟΣ Γ'. - ΤΕΥΧΟΣ 5

ΜΑΪΟΣ 1940

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ν. ΛΑΣΚΑΡΗ, Τ. ΑΓΡΑ, Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗ, Τ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ, Μ. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ, Σ. ΣΚΙΠΗ. Ι. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Σ. ΜΥΡΙΒΗΛΗ, Π. ΧΑΡΗ, Γ. ΘΕΟΤΟΚΑ, Η. ΒΕΝΕΖΗ, Θ. ΠΕΤΣΑΛΗ . . .	Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις καὶ ἡ νεοελληνικὴ λογοτεχνία
Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ	Πρόσωπα τοῦ '21
Π. ΧΑΡΗ	Τὸ '21 καὶ ἡ λογοτεχνία μας
Λ. ΚΑΝΑΚΑΡΗ-ΡΟΥΦΟΥ	Ἡ Πελοπόννησος κατὰ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821
Μ. ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ	Ἡ ζωὴ τῶν ἀθηναίων ἐπὶ τουρκοκρατίας
Φ. ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ	Ἡ ἑλληνικὴ μάσσα τοῦ Σολωμοῦ
Γ. ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ	Μία φιλολογικὴ οἰκογένεια
Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗ	Ἱταλικὰ πηγὰ τοῦ Καλβικοῦ ἔργου
Μ. ΣΙΓΟΥΡΟΥ	Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα καὶ ὁ Λεοπάρδης
Γ. ΖΩΡΑ	Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου
Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗ (μεταφρ. Β. Λαβανίτι)	Ποιήματα
Φ. ΠΟΝΤΑΝΙ	Τὰ ἰταλικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ
Κ. ΜΠΕΛΛΙ	Εἰς τὰς Θερμοπύλας

ROMA

Via Montello 5

Il presente fascicolo contiene scritti di:

L. CANACARIS-RUFOS, già Ministro degli Affari Esteri di Grecia; G. XENOPULOS, accademico di Grecia, letterato; M. MALAKASIS, presidente onorario dell'Unione dei letterati greci; B. LAVAGNINI, professore nella R. Università di Palermo; G. ZORAS, professore nella R. Università di Roma; N. LASCARIS, letterato; M. SIGUROS, letterato; S. SKIPIS, letterato; N. TOMADAKIS, direttore dell'Archivio storico di Creta; F. MICHALOPULOS, letterato; T. AGRAS, letterato; T. PAPATSONIS, letterato; M. PAPANICOLAOU, letterato; G. PANAIOTOPULOS, letterato; S. MYRIVILIS, letterato; P. CHARIS, letterato; G. THEOTOKÁS, letterato; E. VENEZIS, letterato; T. PETSALIS, letterato; F. M. PONTANI, letterato; C. BELLI, letterato; M. MONFERATOS, letterato.

La « Rivista di cultura Greco-Italiana » si pubblica in fascicoli mensili di 68 pagine, in lingua greca e italiana, e contiene articoli di carattere scientifico, storico e letterario, in modo particolare riguardanti i rapporti spirituali tra la Grecia e l'Italia.

Una parte speciale della Rivista è dedicata alla riproduzione di pagine storiche e di vecchi articoli, relativi alle relazioni tra le due Nazioni nel passato.

I collaboratori possono inviare i loro articoli all'indirizzo: « Rivista Greca. - Via Montello 5. - Roma ». I manoscritti non si restituiscono.

Ἡ « Ἐπιθεώρησις ἑλληνο-ἰταλικῆς πνευματικῆς ἐπικοινωνίας » ἐκδίδεται εἰς μηνιαῖα τεύχη ἐξ 68 σελίδων. Περιέχει ἄρθρα ἐπιστημονικοῦ, ἱστορικοῦ καὶ λογοτεχνικοῦ χαρακτήρος, ἀφορῶντα ἰδιαιτέρως τὰς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἰταλίας πνευματικὰς σχέσεις.

Οἱ ἐπιθυμοῦντες νὰ συνεργασθῶσι δύνανται νὰ ἀποστέλλωσι τὰ χειρόγραφα τῶν εἰς τὴν διεύθυνσιν τῆς « Ἐπιθεώρησεως » (Rivista Greca, Via Montello 5 - Roma). Προτιμῶνται θέματα ἀφορῶντα τὰς ἰταλο-ἑλληνικὰς σχέσεις. Τὰ χειρόγραφα δὲν ἐπιστρέφονται.

Ἄνταποκριτὴς ἐν Ἑλλάδι τῆς « Ἐπιθεώρησεως » καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Ραδιοφωνικῶν μεταδόσεων ὁ κ. Μάριος Βαϊᾶνος, ὁδὸς Ἀκαδημίας 26. - Ἀθῆναι.

Διεύθυνσις τμήματος Ἑλληνικῶν μεταδόσεων καὶ « Ἐπιθεώρησεως »: E. I. A. R. - Trasmissioni greche. - Via Montello 5. - Roma (Italia).

ΤΕΥΧΟΣ ΑΦΙΕΡΩΜΕΝΟΝ ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗΝ ΕΘΝΙΚΗΝ ΕΟΡΤΗΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

(Ἡ Ἑλληνικὴ ἐπανάστασις ἀποτελεῖ γεγονός μεγάλης σημασίας διὰ τὸν ἑλληνισμόν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ νέου πολιτισμοῦ. Ὑψηλὰ ἰδανικά, ἡρωϊκαὶ πράξεις, πνευματικὴ, ἠθικὴ καὶ ἱστορικὴ ἀναγέννησις εἶναι στενωτάτα συνηρασμένα μετὰ τὴν πατριωτικὴν καὶ ἐθνικὴν ἐκείνην κίνησιν, ἥτις ἔδωκε τὴν τρίτην Ἑλλάδα. Ἀλλὰ ποία ὑπῆρξεν-ἀμέσως ἢ ἐμμέσως - ἡ ἀπήχησις ἐνὸς τοιοῦτου γεγονότος ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας; Πῶς ἐξύμνησαν τὰ ἑλληνικὰ γράμματα τὸ κήρυγμα τῆς Ἐλευθερίας; Κατὰ πόσον ἡ ἑλληνικὴ ποίησις καὶ ἡ πεζογραφία ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τοὺς ἥρωας τοῦ 1821;

Τὸ θέμα εἶναι εὐρύτατον καὶ σπουδαιότατον, καὶ θὰ ἀπῆται μίαν συστηματικὴν μελέτην. Ἡ « Ἐπιθεώρησις » εἶναι εὐτυχῆς παρέχουσα κατωτέρω τὰς σχετικὰς γνώμας ἐπιλέκτων ἀντιπροσώπων τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, αἵτινες δύνανται νὰ χρησιμεύσουσι ὡς βᾶσις εὐρυτέρας πραγματείας).

α) Ἡ ἐπανάστασις καὶ τὸ θέατρον.

Ἡ Ἐπανάστασις ὀφείλει πολλὰ εἰς τὸ Νεοελληνικὸν Θέατρον. Ἐνωρίτατα, πολὺ πρὸ αὐτῆς, οἱ μεμνημένοι εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας, διωργάνωσαν ἑλληνικὰς παραστάσεις ἐν Ὁδησσῷ (ἀπὸ τοῦ 1815) μετὰ τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ ἀπὸ σκηνῆς παράλασις διαφόρων ἐπεισοδίων τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἱστορίας, καθὼς καὶ ἄλλων τοιούτων τῆς ξένης, θ' ἀνεπτέρου τὸ πατριωτικὸν αἰσθημα τῶν ὁμοφύλων τῶν καὶ θὰ τοὺς παρώτρυνε, νὰ μετᾶσχῃ τοῦ ὑπερανθρωπίνου κινήματος, εἰς τὸ ὅποιον ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ ν' ἀποδοθῶσι.

Τὸ παράδειγμα τῶν ἐν Ὁδησσῷ Ἑλλήνων ἐμιμήθησαν μεταγενεστέρως (ἀπὸ τοῦ 1817) καὶ οἱ ἐν Βουκουρεστίῳ διοργάνωσαντες ἑλληνικὰς παραστάσεις καθ' ἃς ἐδίδοντο ἔργα δυνάμενα νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἐνθουσιασμόν πρὸς τὸ προπαρασκευαζόμενον ἐν κρυπτῷ ἀπελευθερωτικὸν κίνημα, καὶ μῖσος πρὸς τοὺς τυράννους. Εἶχον δὲ τὴν πεποίθησιν, ὅτι διὰ τοιοῦτου ὕλικου προπαρασκευάζον τὴν ἐν Δακίᾳ

Ἑλληνικὴν νεολαίαν διὰ τὴν ἐθνικὴν ἐξέγερσιν, ἣ ὁποία πολλαχόθεν ἠτοιμάζετο. Καὶ δὲν ἠπατήθησαν, ἐν τῇ προαισθήσει αὐτῶν, καθ' ὅσον πάντες σχεδὸν οἱ θαμῶνες τοῦ ἐν Βουκουρεστίῳ Θεάτρου, ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν ἠθοποιῶν αὐτοῦ, καθὼς καὶ τοῦ ἐν Ὀδησσῶ τοιοῦτου, ἀπετέλεσαν μετὰ τινα χρόνον τὸν ἱερὸν ὄντως ἐκεῖνον λόγον τῶν Μαυροφόρων καὶ ἀπέθανον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς, ἐν τῇ κοιλάδι τοῦ Δραγατσανίου.

«Ὁ ἐπιθυμῶν, λέγει ὁ Ρουμάνος ἱστορικὸς Νικόλαος Φιλήμων, νὰ μάθῃ ἐὰν τὸ θέατρον ἐκεῖνο ἐκαρποφόρησεν ἢ ἐὰν ἐπετεύχθη ὁ σκοπὸς εἰς τὸν ὁποῖον ἀπέβλεπεν, ἄς ἐρωτήσῃ τὰ πεδία τοῦ ἐν Ρουμανίᾳ Δραγατσανίου καὶ τῆς τότε δούλης Ἑλλάδος καὶ ταῦτα ἀντὶ ἀπαντήσεως θὰ δείξωσιν εἰς αὐτὸν λαὸν ἐλεύθερον καὶ βασιλείον νεωστὶ ἐγγραφὲν ἐν τῷ Χάρτῃ τῆς Ἑλλάδος».

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΛΑΣΚΑΡΗΣ

Θεατρικὸς συγγραφεὺς καὶ κριτικὸς.

* * *

β) Ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ ποίησις.

Ὁ μέγας, ὁ ἐπικὸς πατριωτικὸς τόνος τῆς νεοελληνικῆς ποιήσεως σταματᾷ μαζὶ μετὰ τὸν Κωστῆ Παλαμᾶ. Μερικὰ πατριδολατρικὰ ποιήματα — τὰ τελευταῖα — ἐγράφησαν ἀκόμη ἀπὸ τὸν Μιχ. Ἀργυροπούλου, τὸν Ἀγγελὸ Σημηριώτη, τὸν Ἀθάνα. Κι' ἐπειτα, τίποτε.

Εἶναι τάχα φαινόμενο ἀντιπατριωτικόν, καθὼς θὰ φαινόταν μετὰ τὴν πρώτην ἐντύπωσιν; Δὲν τὸ πιστεύω. Εἶν' ἀδύνατον ἡ πατριωτικὴ ἰδέα νὰ ἔλλειψεν ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν Γραμμάτων τόσο ὀλοκληρωτικᾶ.

Νομίζω πὼς εἶναι ζήτημα ποιητικῆς δυνάμεως. Τὸν καιρὸν ποὺ ἔβγαιναν ἐκεῖνα τὰ πολλὰ πατριωτικὰ ποιήματα, πρότυπό τους εἶχαν τὸ Ζαλοκώστα καὶ τὸν Ἀχιλλέα Παράσχο. Ἄλλ' ἀργότερα, ὅταν ἀνακαλύφθηκε ὁ Κάλβος, ὅταν ἀνακαλύφθηκαν οἱ «Ἐλεύθεροι πολιορκημένοι» τοῦ Σολωμοῦ, πὼς νὰ γραφοῦν καινούργια πατριωτικὰ ποιήματα καὶ νὰ τοὺς λησμονήσουν; Μὰ καὶ πῶς — ἂν δὲν τοὺς λησμονήσουν — νὰ τοὺς ξεπεράσουν; Εἶναι δυνατό; Ἐπειτα, ὅλο κι' ἔρχονται, τὰ τελευταῖα χρόνια, τὰ διδάγματα γιὰ τὴν «πνευματικώτερη», τὴν «ἄυλη», τὴν «καθαρὴ» ποίησιν.

Κι' ἔτσι, ἐκεῖνο ποὺ ἀναχαιτίζει — ὡς τὰ σήμερα — τοῦλάχιστον τὴν δημιουργίαν καινούργιων πατριωτικῶν ποιημάτων, εἶναι ὁ φόβος — ὁ φόβος τῆς ῥητορείας, ὁ φόβος μερικῶν κακῶν παραδειγμάτων — καὶ ὁ φόβος τῆς συγκρίσεως μετὰ τοὺς πολὺ μεγάλους.

ΤΕΛΛΟΣ ΑΓΡΑΣ

ποιητὴς καὶ κριτικὸς.

* * *

Δὲν ὑπάρχει καμμιά ἀμβιβολία πὼς ἡ ἐποποιεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης ἔδωσε ἐστὶν νεοελληνικὴν λυρικὴν ποίησιν μία ὠθησὴν ἀξιοσημεῖωτη καὶ σοβαρά. Ὁ Κάλβος, ὁ

Σολωμός, ὁ Ζαλοκώστας, ὁ Βαλαωρίτης, οἱ δύο Παράσχοι — καὶ τῆς κατοπινῆς γενεᾶς οἱ ἐπιφανέστεροι, ἕνας Παλαμᾶς, παραδείγματος χάριν, ὁ Δροσίνης, ὁ Προβελέγγιος κ. λ. π. ἐμπνεύστηκαν ἀπ' τὴν ἐπανάστασιν ὁ καθένας, στίχους ἀπὸ τοὺς καλλιτέρους του. Ἄλλοι ἀπ' εὐθείας κι' ἄλλοι ἔμμεσα· ἄλλοι δηλαδὴ ἔψαλλαν ὀνομαστικὰ ἤρωες τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνα καὶ ἄλλοι θέματα τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ, συνδυασμένα ἢ ὄχι ἀπ' εὐθείας μετὰ πρόσωπα. Ἐνας Πάλλης ἀκόμη ἔγραψε τὸ στιχουργικὸν ἐπίγραμμα «Κανάρης», ἕνα λαμπρότατον ποίημα. Τοὺς συγχρόνους μου, ἢ ἐπίδρασις τοῦ 21 ἔφτασε σὰν μακρυνὴ ἠχώ, ἐδῶ κι' ἐκεῖ περασμένων μεγαλείων. Καψάληδες, Μποτσαραῖοι, οἱ καταστάσεις ποὺ κάνουν ὑπαινιγμοὺς ἱστορικῶν τέτοιων γεγονότων καὶ πράξεων. Ἀτμοσφαῖρα ἐδῶ κι' ἐκεῖ παλληκαρισμοῦ, γενναιότητες, ἠρωϊσμοὶ κ. λ. π. Ἀπάνω δὲ ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι ἀπὸ τὸ ὁποῖον βγήκε ἡ σημερινὴ νεοελληνικὴ ποίησις.

ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΜΑΛΑΚΑΣΗΣ

ἐπίτιμος Πρόεδρος Ἐνώσεως Λογοτεχνῶν.

* * *

Ἡρωϊκὰ γεγονότα καὶ ἐποχὲς ἐθνικῶν ἀγῶνων δὲν ἀποκλείεται ν' ἀποτελέσουν ἀντικείμενον καθαρῆς τέχνης, ἀρκεῖ νὰ δονῇ τοὺς ποιητὰς εὐκρινῆς ἐνθουσιασμός. Ἰδιαιτέρως οἱ δικοὶ μας χρόνοι τῶν ἀγῶνων τῆς ἐλευθερίας θὰ ἔπρεπε ν' ἀποτελέσουν συνεχῆ καὶ βαθειὰ πηγὴ ἐμπνεύσεως. Ἀποδίδω στὴν ἀγνοίαν, τὴν πλήρη ἀγνοίαν τῆς ἀληθινῆς ἀτμοσφαιρας τῶν ἐποχῶν ἐκείνων, τὴν ἔλλειψιν σύγχρονης ἠρωϊκῆς ποιήσεως ἐμπνευσμένης ἀπὸ τὸ 21, τὰ πρὶν καὶ τὰ μετὰ. Δὲν ἀποκλείω τὴν ἀνθησι μίαν τέτοιας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, μετὰ συγχρονισμένη μορφή, τώρα ποὺ συντελεῖται μιὰ προσπάθεια προσπελάσεως στὴν ψυχὴ τῶν χρόνων τῆς δουλείας καὶ τοῦ ἀγῶνα, μετὰ βοήθην τὴν ζωντανὴν ἱστορίαν (ἐργασίαι Βλαχογιάννη, Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν, ἐργασίαι Μιχαλοπούλου) καὶ ὄχι τὴν παρατηρημένην ὡς τὰ σήμερα προσπάθειαν διαστρεβλώσεως τῆς.

Ἀπὸ τὰ μνημεῖα ποὺ ὑπῆρξαν ἕως τώρα, δὲν βλέπω τίποτ' ἄλλο παρὰ τὸν Σολωμὸν καὶ τὸν Κάλβον, ἄξιους ἀντιπροσώπους τοῦ «ἐθνικοῦ» εἶδους τῆς ποιήσεως. Ἄς ἐξηγουμένθα, ἐννοῶ τὴν καθαρὴν ποίησιν. Ἄν γενικεύσωμε τὸ πρᾶγμα, θὰ βροῦμε βέβαια καὶ τὸν Βαλαωρίτην καὶ τοὺς Σούτσους καὶ ἄλλους, ἀλλὰ δὲν ξεύρω ἂν μπορῶ ὅμως νὰ βάλω σὲ ἴση μοῖρα τὰ ἀφηγηματικὰ αὐτὰ εἶδη τῆς ἠρωϊκῆς στιχουργίας πλάϊ στα μετουσιωμένα ἔργα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Κάλβου. Πάντως ὅλοι τοὺς ἂν ἐμπνευστήσαν, τὸ ἕκαμαν ἀκριβῶς γιὰ τὴν ζῆσιν τὴν ἠρωϊκὴν ἀτμόσφαιρα καὶ ἀνανιῶσαν τὴν ψυχὴν τους. Ἀπὸ τὸ ἔργο τῶν ἐκτελεσέων τους, μόνος ὁ Παλαμᾶς ἔχει σπείρει ἀφθονοὺς ἐθνικὸν καὶ ἠρωϊκὸν ὕλικον ἐπὶ τὸ ἔργο του, μετὰ πηγὴν τὴν παράδοσιν τῆς λογίας κατὰ τὸ πλεῖστον.

Οἱ νεώτατοι σιωποῦν ἐπὶ τὸ κεφάλαιον τοῦτο. Θὰ τὴν ἔλεγε πενιχρὴ κανεὶς τὴν συγ-

κομιδή, ἂν δὲν συμπεριλάμβανε τὴν ἐντελῶς ἐξαιρετικὴν ποίησιν τόσο μεγάλων ὀνομάτων, ἔστω καὶ ἀριθμητικὰ λιγώτερων ἀπὸ τὰ δάχτυλα τοῦ ἐνὸς χεριοῦ.

Τ. Κ. ΠΑΠΑΤΣΩΝΗΣ

λογοτέχνης καὶ κριτικός.

* * *

Ἡ ἀπήχηση τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ Εἰκοσιένα στὴ Νεοελληνικὴ ποίηση εἶτανε τεραστία. Γιὰ νὰ καταλάβῃ κανεὶς τὴ σημασίαν της, φτάνει τὸ γεγονός ὅτι ὁ μεγαλύτερος νεώτερος Ἕλληνας, ὁ Σολωμός, εἶναι βγαλμένος ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα. Τὸ ἴδιον καὶ μιὰ ἄλλη ποιητικὴ κορυφή, ὁ Κάλβος. Μὰ καὶ μέχρι τῶν συγχρόνων μας, τῶν ἐντελῶς νεωτέρων, ἡ Ἐπανάστασις εἶχε τὴν ἀπήχυσή της. Παράδειγμα ὁ Καρυωτάκης. Κ' ἔχω τὴ γνώμη ὅτι καὶ στὸ μέλλον θὰ ὑπάρξουν ποιηταὶ ἐμπνευσμένοι ἀπὸ τὸ Εἰκοσιένα.

ΜΗΤΣΟΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

λογοτέχνης καὶ κριτικός.

* * *

Μὲ ῥωτᾶτε ἂν τὸ Εἰκοσιένα στάθηκε πηγὴ ἐμπνεύσεων στὴν Ποίηση. Μὰ τὸ ξέρετε πολὺ καλά πῶς τὸ Εἰκοσιένα εἶναι αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ Ποίηση. Ὑπάρχουν ἡρώες του - κι' ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὰς του μάλιστα, - ποὺ ἂν τύχαινε νὰ γεννηθοῦν ἀλλοῦ, - στὴν Ἀγγλίαν ἢ στὴ Γαλλίαν λ. χ. - θὰ ἐξεδηλώνονταν ὡς μεγάλοι ῥωμαντικοὶ ποιητὰς. Ὁ Ἀθανάσιος Διάκος ἄς ποῦμε. Καὶ πρὸ πάντων ὁ Παπαφλέσσας. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ τὸ ἀγκάλιασαν μὲ πάθος τὸ Εἰκοσιένα μεγάλοι ποιητὰς, ὅπως ὁ Βύρων. Ὁ ἀφθαστος αὐτὸς ποιητὴς ποὺ ἐγεύθηκε ὅλες τὶς χαρὰς καὶ τὶς πίκρας τῆς πολυτάραχης ἐποχῆς του καὶ γνώρισε ὅλες τὶς ἀξίες της καὶ τὶς βαρέθηκε, ἤρθε νὰ ἐνώσῃ τὴν πνοήν του μὲ τὴν πνοὴν τῶν ἀγωνιστῶν τοῦ Εἰκοσιένα καὶ νὰ μοιραστῇ τὴν τραγικὴν τους μοῖραν, γιὰ τὸ ἐνοιωθεῖ συγγενικούς του. Μεγάλους σὰν αὐτὸν ποιητὰς ποὺ δὲν ἔγραψαν οὔτε στίχο, ἀλλὰ ποὺ ἔζησαν τὴν Ποίηση. Τὴν Ποίηση τὴν ῥωμαντικὴν. Ἄλλωστε ὁ Σολωμός μᾶς εἶναι χειροπιαστὸ παράδειγμα τῶν λόγων μου. Ἡ Ποίησίς του εἶναι τὸ Εἰκοσιένα. Ἄν τοῦ τὸ ἀφαιρέσει κανεὶς δὲν θὰ μείνει τίποτε. Ἡ ἐκεῖνο ποὺ θὰ μείνει θὰ εἶναι μηδαμινόν. Τὸ ἴδιον μπορῶ νὰ πῶ καὶ γιὰ τὸν Κάλβον καὶ γιὰ τὸν Βαλαωρίτη. Ἀλλὰ καὶ ἄλλοι πῶς κατοπινοὶ ποιηταὶ ὀφείλουν ἓνα μεγάλο μέρος τῶν ἐμπνεύσεών τους στὸ Εἰκοσιένα. Ὁ Ἰούλιος Τυπάλδος, ὁ Γεράσιμος Μαρκοῦρας καὶ ἄλλοι. Τὸ ὅτι δὲν ἔπαυσε τὸ Εἰκοσιένα νὰ ἐμπνέῃ τὴν Ποίησίν μας τὸ βλέπει κανεὶς σὲ ποιητὰς συγχρόνους σὰν τὸν Παλαμᾶ καὶ τὸν ὑποφαινόμενο. Τόσο μαγεῖα ἐξασκεῖ ποὺ τὴν ὑφίστανται χωρὶς νὰ τὸ θέλουν καὶ ποιηταὶ ἀπαισιόδοξοι καὶ σκεπτικιστὰς γιὰ ὅλα τὰ ἄλλα πράγματα, ὅπως ὁ Καρυωτάκης. Ἐχω μάλιστα καὶ

μιὰ ἰδέαν ποὺ σᾶς τὴ λέω γιὰ νὰ τελειώσω. Πῶς ἀκόμα τὸ Εἰκοσιένα δὲν ἔδωκε τὸ μεγάλο του ποιητὴν. Τὸν Ὅμηρόν του. Καὶ θάρθῃ μιὰ μέρα ποὺ θὰ τὸν δώσει.

ΣΩΤΗΡΙΟΣ ΣΚΙΠΗΣ

ποιητὴς καὶ κριτικός.

* * *

γ) Ἡ Ἐπανάστασις καὶ ἡ πεζογραφία.

Ἄν ἐπρόκειτο νὰ μεταφέρῃ κανεὶς τὸ ἐρώτημα τοῦτο στὴν περιοχὴ τοῦ ποιητικοῦ λόγου, ἡ ἀπόκρισις θὰ εἶταν πολὺ εὐκολώτερη. Γιὰ τὸ Σολωμὸν καὶ τὸν Κάλβον ἴσαμε τὸν Παλαμᾶ καὶ τοὺς ἐπιγόνους του τὸ ἀθάνατον ἔπος τοῦ 21 φτέρωσε τὴ φαντασίαν καὶ κίνησε τὴν ἐμπειρομένην ἀπειραρίθμων ποιητῶν ποὺ ὕμνησαν, μὲ τὸν τρόπον τοῦ καθέναν, εἴτε τὸ πνεῦμα τοῦ μεγάλου ἀγῶνα, εἴτε τὰ πρόσωπα ποὺ ἔπαιζαν σπουδαῖον ῥόλον σ' αὐτόν, εἴτε τὰ περιστατικὰ ποὺ τὸν ἀποτελοῦν καὶ τὸν ἐκφράζουν. Μὰ καὶ ἡ πεζογραφία μας ξεπλήρωσεν ὅπωςδὴποτε τὸ χρέος της ἀπέναντί του. Κι' ὅσο κι' ἂν ἀπομένει πάντα ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη τῆς συγγραφῆς μιᾶς πραγματικῆς, μιᾶς γεμάτης ἱστορίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, δὲ μπορεῖ ν' ἀμφισβητήσῃ κανεὶς πῶς μυθιστοριογράφοι καὶ διηγηματογράφοι καὶ βιογράφοι - ἀναφέρομαι μονάχα σ' ἐκείνους ποὺ ἐκπροσωποῦν τὸν ἐντεχνον πεζὸν λόγον - ζήτησαν συχνὰ τὰ θέματά τους στοὺς ἀνθρώπους τοῦ 21 καὶ στοὺς ἄμεσους ἀπογόνους των. Ἀπὸ τὸν Στέφανον Ξένο, τὸν συγγραφέα τῆς φημισμένης καὶ πολυδιαβασμένης «Ἡρωϊδος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως», ἴσαμε τὴν Σίτσαν Καραϊσκάκη, ποὺ βιογράφησε μὲ τέτοια ἀπλοχωριά καὶ τέτοια ἀγάπη τὸν περιώνυμον πρόγονόν της, τὸ «Γυιὸν τῆς καλόγιας» τὴν τελευταίαν τούτη στιγμὴν, ὁ μελετητὴς τῶν προσώπων καὶ τῶν κειμένων τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας πολλὰ ἀξιοσημεῖωτα, ἂν ὄχι πάντοτε ἀριστοτεχνικὰ κομμάτια θὰ εἶχε ν' ἀναφέρῃ. Περιορίζομαι στὸ «Λουκῆ Λάρα» τοῦ Βικέλα, ἐμπνευσμένου ἀπὸ τὴν καταστροφὴν τῆς Χίου καὶ τὴν διασπορὰν τῶν κατοίκων της ποὺ γλύτωσαν ἀπὸ τὸν μαχαῖρον τοῦ κατακτητοῦ, στὸ θαυμάσιον «Φιλί» τοῦ Μητσάκη, ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὸν Μανιάκι καὶ τὸν Παπαφλέσσα, στίς «Διηγήσεις ἀγωνιστοῦ» τοῦ Δροσίνου, στὰ διηγήματα τοῦ Κουρτίδη, στίς ναυτικὰς ἱστορίας τοῦ Ράδου, στοῦ Γιάννου Βλαχογιάννου τὰ μικρὰ, λυρικά στὴν οὐσίαν τους, ἡρωϊκὰ συνθέματα, στοῦ Σπύρου Μελλῆ τὰ βιογραφήματα τὰ πολυσέλιδα κ' ἑλκυστικὰ, στίς Ἀθηναῖας Ταρσούλην τὴν μονογραφίαν τὴν ἀφιερωμένην στὴν «Μαντῶν Μαυρογένους». Σημείωσα μερικὰ ἀπὸ τὰ πεζογραφήματα ποὺ ἀναφέρονται μὲ κάποιαν ἀποκλειστικότητά στὸ 21. Ἄν ἐπιθυμοῦσα νὰ μνημονεύσω καὶ ὅσα ἀπηχοῦν τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕφος τοῦ ἀγῶνα ἐκείνου, χωρὶς ν' ἀγγίξουν συγκεκριμένα τοῦ περιστατικὰ, θὰ ἔπρεπε νὰ καταρτίσω κατάλογον πολὺ μακρότερον.

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ποιητὴς, τεχνοκρίτης.

* * *

Θαρρῶ πῶς τὰ μόνα πεζογραφήματα πού μποροῦν νά σταθοῦν με ζέσκεπο πρόσωπο μπροστά στό ἐπικίνδυνο φῶς τοῦ 21 εἶναι αὐτά πού μᾶς ἔδωσε ὡς τώρα τὸ ἴδιο τὸ 21: Τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ Μακρυγιάννη.

ΣΡΑΤΗΣ ΜΥΡΙΒΗΛΗΣ
λογοτέχνης.

* * *

Τί ὀφείλει ἡ Ἑλληνικὴ πεζογραφία στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 21; Χωρὶς καμμιά ἀμφιβολία, μερικὲς ἀπὸ τίς πιὸ δυνατὲς σελίδες τῆς. Ὁ καλύτερος καὶ χαρακτηριστικώτερος Βλαχογιάννης εἶναι γέννημα καὶ θρέμμα τῆς. Ἀλλὰ κι' ὁ «Γέρος τοῦ Μωριά», ὁ «Ναύαρχος Μιαούλης» κι' ὁ «Παπαφλέσσας» τοῦ Σπύρου Μελά, εἶχαν γόνιμη ἀπήχηση στὸ πανελλήνιο. Γυρίζω ὅμως πολὺ πίσω καὶ ῥωτῶ: μήπως ὁ «Διάλογος» τοῦ Σολωμοῦ, τὸ σπουδαῖο αὐτὸ κείμενο τῆς νέας ἐλληνικῆς κριτικῆς δὲν ἀναπήδησε ἀπὸ τὸν πόθο τῆς λευτεριᾶς στὴν ἀνώτερη μορφή τῆς, πού τὸν δυνάμωνε τὸ δράμα τῆς ἀγωνιζόμενης Ἑλλάδας;

ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ
λογοτέχνης, διευθυντῆς «Νέας Ἐστίας».

* * *

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ἀπὸ τὴν ὁποία βγαίνει ὁλόκληρος ὁ σύγχρονος Ἑλληνισμός, εἶταν φυσικὸ νά ἔχει τεράστια ἐπίδραση στὴ διαμόρφωση τῆς λογοτεχνίας μας. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἄμεση ἐπίδρασή τῆς στὴ πεζογραφία μας θέλω νά ἀναφέρω κυρίως ἓνα ἔργο ἀπὸ τὰ πιὸ βαρυσήμαντα πού ἔχουμε: Τὰ «Ἀπομνημονεύματα» τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη. Τὸ βιβλίο αὐτό, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀξία του, εἶναι ἓνα γνήσιο πεζογραφικὸ ἔπος, ἓνα μνημεῖο λογοτεχνικῆς ἀπλότητος καὶ δυνάμεις.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΘΕΟΤΟΚΑΣ
λογοτέχνης.

* * *

Εἶναι ἀληθινὸ ἀλλὰ ὄχι ἀνεξήγητο τὸ ἐκπληκτικὸ φαινόμενο πὼς ἀκριβῶς στὸν αἰῶνα τοῦ ῥωμαντισμοῦ, ἡ ἐπανάστασή μας τοῦ 21, δηλαδὴ τὸ πιὸ μυθικὸ καὶ πιὸ ἀπίθανο ὠραῖο γεγονός στὴν ἱστορία τῆς Εὐρώπης, ἄφησε ξένη τὴ φαντασία τῶν Ἑλλήνων συγγραφέων τῆς ἐποχῆς. Ἀλλὰ ποιῶν συγγραφέων; Ὁ 19 αἰῶνας γιὰ τὴν πνευματικὴ Ἑλλάδα ἦταν ὁ αἰῶνας τῆς ποίησης, ἦταν τὰ πρῶτα βήματά μας στὴν πνευματικὴ ζωὴ. Κι' ὁ πεζὸς λόγος δὲν προπορεύθηκε ποτέ, ἀκολούθησε πάντοτε τὴν ποίηση. Ἐτσι ἐξηγεῖται γιὰτὶ δὲν ἔχουμε ἓνα Σολωμὸ ἢ Κάλβο τοῦ πεζοῦ λόγου.

Ἐτσι ἐξηγεῖται καὶ γιὰτὶ σήμερα πού ἀλλάξε ἡ σειρά, καὶ ἡ ποίηση ἀκολουθεῖ τὴν πεζογραφία, τὸ ἔπος τοῦ 21 ἄρχισε μόλις νά βρίσκει ἀπήχηση, νά γίνεται θέμα ἔργων σὰν τὰ βιβλία τοῦ κ. Σπύρου Μελά, πού εἶμαι βέβαιος θὰ τὸν ἀκολουθήσουν καὶ ἄλλοι.

Ὅμως ἂν οἱ λόγοι τῆς ἐποχῆς δὲ ἔδωσαν τότε, γιὰτὶ δὲν μποροῦσαν νά δώσουν, ἓνα βιώσιμο ἔργο πεζοῦ λόγου ἐμπνευσμένο ἀπ' τὴν Ἐπανάσταση, ἓνας ἀγράμματος ἄνθρωπος πού δὲν ἔκανε φιλολογία ἔδωσε τὸ πιὸ μεγάλο μνημεῖο πού ἔχει ἡ νεώτερη γραμματολογία μας μετὰ τὸν Ἐρωτόκριτο. Ἐννοῶ τὸ Στρατηγὸ Μακρυγιάννη καὶ τὸ «Ἀρχεῖο του». Εἶναι κρῖμα πού δὲ βγήκε ἀκόμα μιὰ φτηνὴ ἔκδοση τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου, πού τὴν χρεωστοῦμε στὸν κ. Βλαχογιάννη, κρῖμα πού ἓνα τέτοιο μνημεῖο δὲν ἐρευνήθηκε ἀκόμη αἰσθητικὰ, δὲν ἔγινε πηγὴ καὶ κέντρο μελέτης. Μιὰ τέτοια μάθηση, ἂν ὄχι τίποτα ἄλλο, θὰ μᾶς γύριζε πάλι πρὸς τίς πηγές, θὰ βυθθοῦσε νά κατανοήσουμε καὶ νά ὠφεληθοῦμε ἀπ' τὴν ἀλήθεια τῶν ἀπλῶν καὶ μεγάλων ἔργων πού μοιάζουν πὼς θὰ μποροῦσε νά τὰ κάνει ὁ καθένας καὶ βασίζονται μονάχα στὸ ἔνστικτο.

ΗΑΙΑΣ BENEZHS
λογοτέχνης.

* * *

Ἡ Ἐθνικὴ μας ἐπανάστασις τοῦ 21, πού εἶναι ὁ πρωταρχικὸς σταθμὸς τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, ὡς συντεταγμένου Κράτους, εἶναι καὶ ἀνεξάντλητη πηγὴ γεγονότων, ἱστορικῶν, πνευματικῶν καὶ ψυχικῶν ἀξιῶν νά γεννήσουν κάθε εἶδος ἐμπνευσι.

Καὶ στὴν ἀλήθεια, ἡ ποίησή μας ἔχει νά δείξῃ ἔργα μεγάλης ἀξίας, πού πηγὴ τους ἔχουν τὴν ἐποποιεῖα τοῦ 21. Ὄνόματα σὰν τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Βαλαωρίτη ἀρκοῦν νά τὸ βεβαιώσουν.

Στὸν πεζὸ λόγο ὅμως; Ἐδῶ παρατηροῦμε μιὰν ἐξαιρετικὴ φτώχεια, μιὰν ἀπροσδόκητη ἄγνοια, μπορεῖ κανεὶς νά πῆ, τῆς πηγῆς αὐτῆς. Οἱ λόγοι εἶναι πολλοί.

Πρῶτα-πρῶτα τὸ γεγονός ὅτι ἡ ποίησι, ἡ ἡρωϊκὴ καὶ πατριδολατρικὴ ποίησι, εἶχαν τὴν παράδοσι τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἐνῶ ὁ πεζὸς λόγος ἦταν ἀνύπαρχτος ὡς τότε. Ἐπειτα τὸ γεγονός ὅτι ὁ ποιητῆς δέχεται ἄμεσα τὴν ἐμπνευσί του ἀπὸ ἓνα ἐνθουσιασμό, ἀπὸ μιὰ συγκίνησι, μιὰ ἔξαρσί του, ἐνῶ τοῦ πεζογράφου τὸ ἔργο, προπάντων στὸ ξαναζωντάνεμα στιγμῶν τῆς ἱστορίας, εἶναι καρπὸς ὑπομονητικῆς μελέτης τῶν γεγονότων καὶ βαθιοῦ χωνέματος περασμένων καταστάσεων.

Ἡ πεζογραφία μας, τόσο φτωχὴ ἀκόμα, δὲν πρόφτασε νά ἀπλωθῇ σὲ ὅλα τὰ «πεδία» μέσ' τὰ πενήντα μόλις χρόνια τῆς ζωῆς τῆς.

Οἱ πρῶτοι πεζογράφοι μας, ἀπ' τὰ 1890 ὡς τὰ 1920, παρουσιάστηκαν σὲ μιὰν ἐποχῇ, πού τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα ἦταν ξεπεσμένο. Πῆς ἡ ἀντίδρασι τοῦ νατουραλιστικοῦ, τοῦ ρεαλιστικοῦ καὶ τοῦ ἀναλυτικοῦ μυθιστορήματος ἐνάντια στὸ ρωμαντισμό. Πῆς ἡ ἀνάμιξι τῆς λογοτεχνίας σὲ κοινωνικὰ προβλήματα. Πῆς ἀκόμα — κι'

ας τὸ ὁμολογήσωμε — ὁ ἀνεπαρκὴς ἐγκυκλοπαιδικὸς πλοῦτος πολλῶν συγγραφέων τῆς περιόδου ἐκείνης. Ὅλα μαζί δὲν ἄφηναν νὰ δημιουργηθοῦν εὐνοϊκὲς συνθῆκες γιὰ τὸ ἱστορικὸ μυθιστόρημα ἢ τὸ διήγημα.

Ἔτσι οἱ πρῶτοι μας πεζογράφοι καλλιέργησαν εἴτε τὴν ἀπλῆ ἠθογραφία τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, εἴτε ἐπιδοθήκανε στὸ κοινωνικὸ ἢ τὸ ψυχολογικὸ πεζογράφημα.

Ἡ γενεὰ τῶν πεζογράφων ποὺ βγῆκε μετὰ τὸν παγκόσμιον πόλεμον, καὶ ἰδίως ἡ γενεὰ τοῦ 1930, ἀπορροφημένη ἀπ' τὰ τρομαχτικὰ προβλήματα τῆς σύγχρονης ζωῆς, δὲν ἔδωσε ἀκόμα κι' ἐκείνη τίποτα τὸ σχετικὸ μὲ τὴν ἐθνικὴ μας ἐπανάστασι τοῦ 21.

Ἀπ' ὅ,τι θυμᾶμαι τὴ στιγμὴ αὐτή, τὰ μόνα νεοελληνικὰ πεζὰ ἔργα, ποὺ ἔχουν γιὰ θέμα τὸν Ἀγῶνα ἢ τοὺς ἀγωνιστὲς, μετριοῦνται στὰ δάχτυλα τοῦ ἐνὸς χεριοῦ.

Ἐρχεται πρῶτα ἡ «Ἡρωὶς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» τοῦ Στέφανου Ξένου, ποὺ δημοσιεύτηκε στὰ 1855 καὶ εἶναι ἔργο ρομαντικόν, ἀληθινὸν καὶ ζωντανὸ ποὺ καὶ ποὺ στὰ ἱστορικὰ του σημεῖα, ἀνύπαρχτο ὅμως ὡς ψυχολογικόν, ὡς γλῶσσα, ὡς ὕφος. Τὰ ἄλλα εἶναι τὰ γνωστὰ ἔργα τοῦ Σπύρου Μελά: «Ὁ γέρονς τοῦ Μοριᾶ», «Μιαούλης» καὶ «Ματωμένα Ράσα», πραγματικὰ σημαντικὰ ἔργα, γιὰ τὰ ὁποῖα θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχη γραφῆ ἰδιαίτερη μελέτη. Τώρα τελευταῖα, ἡ βιογραφία τοῦ Καραϊσκάκη, τοῦ «Γυιοῦ τῆς Καλογριάς», δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴν Καν. Σ. Καραϊσκάκη, ἀλλὰ αὐτὸ τὸ ἔργο δὲν εἶχα, δυστυχῶς, τὴν εὐκαιρίαν νὰ τὸ διαβάσω ἀκόμα.

Τόσο ἰσχνὴ εἶναι ἡ βιβλιογραφία τοῦ πεζοῦ μας λόγου σχετικὰ μὲ τὴν Ἐπανάστασι τοῦ 21. Ἰσχνὴ σὲ ποσότητα, ὅχι σὲ ποιότητα. Καὶ ὅμως εἶναι τόσο πλούσια ἡ πηγὴ! Γιὰ νὰ πάρει κανεὶς μίαν ἰδέαν, δὲν ἔχει παρὰ νὰ διαβάσει τὰ Ἀπομνημονεύματα ποὺ ἄφησαν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τοῦ Ἐθνικοῦ μας Ἀγῶνα, ὁ Μακρυγιάννης, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Κασομούλης, ἄλλοι. Εἶναι μνημεῖα, σωστοὶ ὀγκόλιθοι, μὲ πραγματικὴ λογοτεχνικὴ ἀξία, πάνω στοὺς ὁποίους μποροῦν νὰ προσθέσουν σὰν πετράδια τὰ ἔργα τους, ἕνας-ἕνας οἱ σύγχρονοι καὶ οἱ μελλοντικοὶ πεζογράφοι, ποὺ θὰ τύχει νὰ ἐμπνευστοῦν ἀπ' τὴν ἐποποιίαν τοῦ Εἰκοσιένα.

ΘΑΝΑΣΗΣ ΠΕΤΣΑΛΗΣ
λογοτέχνης.

ΤΟ 1821 ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

(Εἰς συνέχειαν τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης, δημοσιεύομεν δύο σχετικὰ ἄρθρα τῶν γνωστῶν κριτικῶν κ. κ. Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ καὶ Π. ΧΑΡΗ, δημοσιευθέντα τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐφημερίδα «Πρωτὰν» τῆς 25 Μαρτίου καὶ τὸ δεύτερον εἰς τὴν ἐφημερίδα «Καθημερινὴν» τῆς 25 Μαρτίου 1940).

1. — Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ:

Πρόσωπα τοῦ '21.

Οἱ ραδιοφωνικοὶ σταθμοὶ τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Μπάρι ρώτησαν, ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἐθνικῆς μας γιορτῆς, μερικοὺς πνευματικοὺς μας ἀνθρώπους: ποῖα ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ 21 στὴν ἐξέλιξι τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας; Ἀνάμεσα σ' ἄλλους χρειάσθηκε νὰ δώσω κάποιαν ἀπόκρισι κ' ἐγώ, καὶ ὁμολογῶ πὼς βρέθηκα σὲ ἀρκετὴ δυσκολία: ἀν ἐπρόκειτο γιὰ τὴν ποίησι, ἢ ἀπάντησι βέβαια θὰ ἦταν εὐκολώτατη, μὰ γιὰ τὴν πεζογραφίαν τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Γιατί, μολονότι τὸ ἥρωϊκὸ καὶ ἀναγεννητικὸν πνεῦμα τοῦ 21 διαπέρασε μὲ τὴν φεγγυολὴν του τὴν δημιουργικὴν φαντασίαν πολλῶν πεζογράφων μας, τὰ βιβλία ποὺ σφραγίζονται ὀλοφάνερα ἀπὸ τὸν ἀντίλαλον, ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ ὕφος τῆς μεγάλης θυσίας καὶ ἀντιστοιχοῦν σὲ ἀνάλογα θερμὰ βιώματα, εἶνε, χωρὶς ἀμφιβολίαν, λιγοστά, χωρὶς ἀπὸ τὴν ἄλλην μερίαν νὰ εἶνε κ' εὐκαταφρόνητα. Τὰ πρόσωπα καὶ τὰ περιστατικὰ τοῦ 21 στάθηκαν ἀφορμὴ ἐμπνεύσεως μεγαλοδύναμη σὲ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἀνθρώπους τῆς πρώτης μετεπαναστατικῆς γενεᾶς κ' ἐξακολούθησαν καὶ στοὺς χρόνους τῆς δευτέρας βασιλείας κ' ἀργότερα — ἴσαμε σήμερα — νὰ θερμαίνουσι τὴν ὀρμὴν τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας καὶ νὰ προκαλοῦν σὲ πολυσήμαντες ἄμιλλας. Ἀπαρίθμησα στήν ἀπόκρισι τῆς Ρώμης καὶ τοῦ Μπάρι μερικὰ ἀξιοσημεῖωτα κείμενα. Ἄρχισα, φυσικὰ, ἀπὸ τὴν «Ἡρωίδα τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως» τοῦ Στεφάνου Ξένου, ποὺ τὴν εἶδα καὶ τίς τελευταῖες

τοῦτες μέρες προσεκτικὰ ξανατυπωμένη, σὲ διασκευὴ τοῦ κ. Καιροφύλα, ἀπὸ τὸ Σύλλογον τῶν Ὀφελίμων βιβλίων, πέρασα καὶ ἀπὸ τὰ ναυτικὰ διηγήματα τοῦ Ράδου, ἀπὸ τίς «Διηγῆσεις ἀγωνιστοῦ» τοῦ Δροσίνη, ἀπὸ τίς βιογραφίας τοῦ Σπύρου Μελά, καὶ καταστάλαξα στῆς Καραϊσκάκη τὴν πρόσφατη μυθιστορηματικὴν βιογραφίαν. Ὡς τόσο, δὲ δυσκολεύομαι νὰ σημειώσω, πὼς καθὼς μᾶς λείπουν πολλοὶ ἀνδριάντες, ἔτσι μᾶς λείπουν καὶ πολλὰ βιβλία ἀφιερωμένα στὴ μνήμη τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἔπλασαν μὲ τὴν καρτερίαν τους καὶ μὲ τὴν αὐτοθυσίαν τους τὴν ἐλευθερίαν πατρίδα. Οἱ μεγάλοι ἐθνικοὶ ἥρωες παντοῦ καὶ πάντα στέκουν κίνητρα κ' ἐρεθίσματα τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας κ' οἱ μεγάλοι σταθμοὶ τῆς ἐθνικῆς ἱστορίας δὲν τρέφουν μονάχα τὴν ἐμπνευσι τῆς λαϊκῆς μούσας, μὰ προκαλοῦν καὶ τὴν γέννησι τῶν ἐθνικῶν ἀριστουργημάτων στήν περιοχὴ τὴν ὑπέρτατην τοῦ ἐντεχνου λόγου. Ἄς θυμηθοῦμε τὴν ὥραν τούτην τὸ Σολωμὸν καὶ τὸν Κάλβον, ποὺ γέμισαν τὴν ψυχὴν τους ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα κ' ἀπὸ τὸ 21 καὶ παράδοσαν στὴν ἀθανασία τῆς ὁμορφιάς ἀριστοτεχνήματα σὰν τοὺς «Ἐλευθέρους πολιορκημένους», σὰν τίς ὁδὲς στὸ Μᾶρκον Μπότσαρη καὶ τὸ Μπάϊρον, σὰν τὸν «Ἵπνον εἰς τὴν ἐλευθερίαν», σὰν τὴν «Λύρα». Κι' ἄς θυμηθοῦμε, ἀπὸ τὴν ἄλλην μερίαν, τὴν μεγαλόστομη περισοσολογίαν τῶν καθαρειουσιάνων τῆς φαναριωτικῆς καὶ τὴν ψυχρολογίαν τῶν ἀκαταπύνητων ἱαμβογράφων ποὺ ξάπλωσαν στὴν κλίνην τοῦ Προκρούστη τοὺς πολέμαρχους τοῦ 21, γιὰ νὰ βγάλουν ἀπὸ τὴν κόλασι τέτοιων ἀπίθανων βασανιστηρίων τίς ἀρχαῖζουσες τραγωδίαι των, γιὰ νὰ ἀσθανθοῦμε τὴν σημασίαν τοῦ χρέους, ποὺ μένει

σὲ πολλά ἀξεπλήρωτο, τῆς νεοελληνικῆς πεζογραφίας ἀντίκρυ στὰ ἥρωϊκὰ πρόσωπα. Ἡ δόξα τοῦ 21 ἀνήκει στὸ Ἔθνος. Δὲν ἀνήκει στοὺς λογιώτατους καὶ στοὺς γραφιάδες. Κι' ἀφοῦ ἀνήκει στὸ Ἔθνος, ἀρμόδιον νὰ ὑψώσουν τὰ λογοτεχνικὰ μνημεῖα πού τοὺς ταιριάζουν εἶνε οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι οἱ πραγματικὰ προικισμένοι, ἐκεῖνοι πού ἐκπροσωποῦν τὴ γλωσσικὴ συνείδηση καὶ τὴν πνευματικὴ παράδοση τοῦ Ἔθνους τῆ ζωντανῆ καὶ πού πρέπει νὰ στρέψουν κ' ἓνα μέρος τῆς δημιουργικῆς των δραστηριότητος πρὸς αὐτὴν τὴν ἀστεϊρευτὴ πηγὴ τῶν μεγάλων ἐμπνεύσεων πού εἶνε τὸ 21, ἀφρητρία τοῦ τρίτου Ἑλληνισμοῦ, θησαυρῖσμα διδασμάτων καὶ κεντριμάτων ἀπὸ τὰ πολυτιμότερα. Αὐτὴ τὴ στιγμή θυμοῦμαι τὸ φημισμένο « Φιλί » τοῦ Μητσάκη — μιὰ σύντομη ἥρωϊκὴ σελίδα πού γιὰ νὰ εἶνε γραμμὴ ἀπὸ γνήσιο, παρ' ὅλες τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς ἀδυναμίες του, πνευματικὸν ἄνθρωπο ἰσοζυγιάζει τόνους ὀλόκληρους κενῆς περισσολογίας. Τέτοιες σελίδες μᾶς χρειάζονται, χωρὶς ἀμφιβολία, πολλές.

2. — ΠΕΤΡΟΥ ΧΑΡΗ :

Τὸ 21 καὶ ἡ λογοτεχνία μας.

Ὁ πανηγυρισμὸς τῆς Ἑθνικῆς Ἐορτῆς θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ καὶ στὴ στήλη αὐτὴ με τὴν ἐπίκαιρη εὐγλωττία πού συνοδεύει κάθε χρόνον τοὺς Ἑλληνες στὸ μεγάλο τους προσκύνημα. Ἄλλὰ γιατί με εὐγλωττία; Ἡ νέα ἑλληνικὴ λογοτεχνία ἀπὸ καρδιὰς πατριωτῶν ἀναπῆθησε, ὄχι μόνον ὅταν δίνῃ ἀληθινὰ ἀξιόλογες σελίδες, ἀλλὰ καὶ ὅταν λείπῃ ὁ γνήσιος λογοτεχνικὸς τόνος καὶ ὅταν εἶναι φανερὴ ἡ παρεξήγησις τῶν πιὸ βασικῶν αἰσθητικῶν ἀρχῶν, καὶ ὅταν ἀπλώνεται κουραστικὴ καὶ ἀποκαρδιωτικὴ ἡ μίμησις ξένων προτύπων. Οἱ Ἑλληνες λογοτέχνες φάνηκαν βαθύτατα πατριώτες καὶ προσεπάθησαν νὰ ὑπηρετήσουν τὸ Ἔθνος, με τοὺς τρόπους πού θεωροῦσε καταλληλότερους ἢ ἐποχὴ τοὺς καὶ με τὶς δυνάμεις πού τοὺς ἄφιναν νὰ ἀναπτύξουν τὸ περιβάλλον, τὰ ἐθνικὰ κατορθώματα καὶ ἀτυχήματα, οἱ ποικίλες ἐπιβιώσεις, φώτεινῶν καὶ σκοτεινῶν

ἐποχῶν πού μπερδεύονταν στὶς συνειδήσεις των καὶ προκαλοῦσαν συχνὰ τὶς πιὸ ἐπιζήμιες παραπλήσεις. Ἡ διάθεσις τῶν λογοτεχνῶν μας, ἕκαστὸ ὀλόκληρον χρόνιον, ἦταν φανατικὰ πατριωτικὴ. Ἀκριβέστερα, ἐδημιούργησε ἓναν πατριωτισμὸν ἀδιάλλακτον καὶ ἰδιότυπον, πού ὡστόσο καὶ σήμερον ἀκόμη, σὲ ἡμέρα θερμῶν ἐκδηλώσεων καὶ πανηγυρισμῶν, ἔχουμε χρέος νὰ μὴν τοῦ ἀμφισβητήσουμε, βέβαια, τὴν καλὴν του πίστην, ἀλλὰ καὶ νὰ τοῦ καταλογίσουμε τὴν βλαβερώτερην οὐτοπία.

Ἐξηγοῦμαι: Ὁ μετεπαναστατικὸς πνευματικὸς μας κόσμος, οἱ κοινωνικὲς τάξεις πού ἔδωσαν συνθήματα κ' ἐχάραξαν κατευθυντήριες γραμμές, τί ἰδανικὰ διεμόρφωσαν, σὲ ποιὰς ἀξίες θέλησαν νὰ στηρίζουν τὴ ζωὴν τοῦ ἔθνους, ποιὰ παράδοσι ἐπεζήτησαν νὰ συνεχίσουν; Ἀπλούστατα καὶ καθαρώτατα: ὅ,τι ἐπίστευαν οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς προεπαναστατικοὺς λογίους, μιὰ πλάνη πού ὀδυνῆρὰ τὴν ἐπλήρωσε καὶ τὴν πληρώνει ἀκόμη τὸ ἔθνος. Κατώρθωσαν νὰ μὴν αἰσθανθοῦν τὴ φλογερὴ πραγματικότητά τῆς προεπαναστατικῆς καὶ τῆς ἐπαναστατικῆς περιόδου, ἔκλεισαν τὰ μάτια τοὺς γιὰ νὰ μὴ βλέπουν, καὶ τ' αὐτιά τοὺς γιὰ νὰ μὴ ἀκοῦνε, ἐπήδησαν αἰῶνες, συνήθειες, ἐξελίξεις καὶ ριζικὲς μεταβολές, γύρισαν στὴν Ἑλλάδα, καὶ πρὸ πάντων στὴν Ἀθήνα τοῦ Ε' αἰῶνος, κ' ἐκάλεσαν ἐκεῖ ὅλους τοὺς ἄλλους Ἑλληνες! Βέβαια, ἡ ἐπιστροφή αὐτὴ δὲν ἔγινε, δὲν μπορούσε νὰ γίνῃ. Ἄλλὰ τὸ σύνθημα ἔμεινε κ' ἐκράτησε δεκαετηρίδες ὀλόκληρες τὰ μάτια τῆς πνευματικῆς Ἑλλάδος γυρισμένα πρὸς ἓνα μακρυνώτατον παρελθόν πού καμμιά δύναμις, οὔτε αὐτὸς ὁ Πλάστης καὶ Θεὸς μας, δὲν θὰ κατώρθωνε νὰ τὸ φέρῃ κοντὰ μας, στὴν Ὀθωνικὴ Ἑλλάδα ἢ στὴν Ἑλλάδα τοῦ Γεωργίου τοῦ Α'. Τὸ εἰκοσιένα ἦταν πολὺ κοντὰ ἀκόμη, τὸ αἰσθάνονταν, τὸ ἀνέπνεαν οἱ Ἑλληνες λόγιοι καὶ, ἄρρωστοι, ὑπνωτισμένοι ἀπὸ τὸν παρελθοντισμὸν τοὺς, δὲν μπορούσαν νὰ τὸ ἐκτιμήσουν. Ἡ ἀρχαιοπληκτικὴ Ἑλλάδα ζοῦσε με ἀναμνήσεις, δὲν ἀπεφάσιζε νὰ στηρίξῃ τὴ ζωὴν καὶ τὸ μέλλον τῆς στὴ γύρω τῆς πραγματικότητά, ἐκεῖ πού κόχλαζαν καὶ ἡ βάσιμες ἐλπίδες τῆς καὶ ἡ τρελλὰς φαντασιώσεις τῆς. Εἶναι γνωστὰ, λίγο-πολύ, ὅσα ἀκολούθησαν: ἐθνικὰ ἀτυχήματα, πνευματικὲς ἐπαναστάσεις,

στρατιωτικὰ κινήματα, πόλεμοι νικηφόροι, μιὰ σειρὰ ἀπὸ ἀναζητήσεις πού ἤθελαν νὰ φέρουν τὸ ἔθνος στὸ δρόμον τῶν θετικῶν ἐπιδιώξεων καὶ νὰ κάμουν δυνατὴ τὴ γόνιμη χρησιμοποίησιν ὅλων τῶν ζωντανῶν στοιχείων του.

Καὶ ἡ καθαρὴ λογοτεχνία; Ἀκολούθησε κ' αὐτὴ πολλές πλάνες, ἀλλὰ ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ὠραῖες ἀφυπνίσεις, καὶ ζωηρότατες ἀντιδράσεις, καὶ ὠφελιμώτατες προσγειώσεις ἀπὸ τὰ σύννεφα, πού μάζευαν τόσες καὶ τόσες οὐτοπίες στὸν ἑλληνικὸ οὐρανὸν καὶ τὸν σκοτεινιάζαν. Πλάι στὴν Ἀθηναϊκὴ σχολή, στὸν κύκλον τῶν λογίων πού εἶχαν κέντρον τοὺς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἀγωνίζονταν γιὰ τὴν ἀναβίωσιν τῆς ἀρχαίας Ἀθηναϊκῆς αἴγλης, σκεπτόταν, ἐργαζόταν, ἔγραφε τὰ τραγούδια τῆς καὶ διετύπωνε τοὺς στοχασμοὺς τῆς μιὰ ἄλλη ὁμάδα λογοτεχνῶν, ἡ Ἐπαναστατικὴ σχολή, πού εἶχε πιὸ εὐαίσθητον τὴν καρδίαν, πλατύτερη τὴ σκέψιν καὶ ἤξερε νὰ ἐκτιμᾷ καλύτερα τὸ παρελθόν καὶ νὰ δένεται μαζί του ὄχι με τὴ διάθεσιν τῆς δουλικῆς μιμήσεως, ἀλλὰ με τὸν ἐνσυνείδητον, με τὸν κριτικὸν θαυμασμὸν γιὰ τὰ μεγάλα λογοτεχνικὰ πρότυπα. Δὲν ζοῦσε στὴν Ἀθήνα, ἀλλὰ ἡ βαθύτατη κατανόησις τῶν κειμένων τὴν ἔφερνε πλησιέστερα στὸν ποιητικὸν ἢ τὸ ρητορικὸν λόγον τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Παρακολούθησε ἀπὸ μακρυνὰ τὴν Ἐπανάστασιν, ἀλλὰ τὴν ἐτραγουδῆσε με στίχους πού δὲν μπόρεσε νὰ δώσῃ ὅλην ἡ ἄλλη Ἑλλάδα: σύνθεσε τὸν ἐθνικὸν μας ὕμνον. Εἶχε πολλὰ ἀτυχήματα τοῦ ἔθνους μας. Μὰ τὸ πιὸ ὀλέθριον ἦταν ὁ πνευματικὸς του διχασμὸς: ἀρχαιοπληκτικὸν ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, φίλον τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ καὶ σχολιασταὶ τῆς ζωντανῆς πραγματικότητος ἀπὸ τὸ ἄλλο· φοβεροὶ καὶ τρομεροὶ κήρυκες τῆς ἐπιστροφῆς στὴ γλώσσαν τοῦ Θεοῦ κὴ ἀπὸ τὸ δῶ, πειστικοὶ ἀπολογηταὶ τῶν δικαιωμάτων τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ ἀπὸ κεῖ. Ἄγονες διαμάχες, θλιβερὴ σπατάλη δυνάμεων, ἀγώνες δύο πατριωτισμῶν πού καθένας εἶχε τὴν ἀγνόητα καὶ τὴν εἰλικρινειὰν του. Καὶ στὴ μέση ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία πού εὐκόλως μπορούσε νὰ παραπλανηθῇ κ' εὐκολώτερα ν' ἀκολουθήσῃ τὸ δρόμον τῆς ἀπλῆς λεξιθηρίας.

Τὸ μεγάλο, τὸ πολῦτιμον ἐθνικὸν κεφάλαιον, πού τὸ ἀποτελοῦσαν τὸ εἰκοσιένα καὶ ἡ μετεπαναστατικὴ ζωὴ, ἔμεινε ἀγνοούμενον ἢ ἀμφισβη-

τούμενον: τὸ βλεπε ἡ ἑλληνικὴ λογοτεχνία με ἀρκετοὺς δισταγμοὺς, περιμενε τὴν ὀριστικὴν κατὰ τὰξιν του, δὲν τολμοῦσε νὰ τὸ πλησιάσῃ. Ἔτσι, τὸ εἰκοσιένα καὶ ἡ ζωὴ πού διαμορφώθηκε με τοὺς ἀνθρώπους του καὶ με τὶς συνήθειάς τοὺς, δὲν μπόρεσαν, με τὴν παρεμβολὴν τῆς παθολογικῆς νοσταλγίας γιὰ τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, νὰ περάσουν, ὅσο ἔπρεπε κ' ὅσο τὸ ἀξίζαν, στὴν νέα ἑλληνικὴ λογοτεχνία καὶ νὰ τῆς προσφέρουν ὅλες τὶς ὑπηρεσίας των.

Μοῦ ἔθεσαν προχθὲς ἀπὸ ἓναν Ἴταλικὸν ραδιοφωνικὸν σταθμὸν τὸ ἐρώτημα: « Ποιὰ ἦταν ἡ ἐπίδρασις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως στὴν ἑλληνικὴ πεζογραφία; ». Ἄν ὅμως ἐπλάταιναν τὸ ἐρώτημα, θ' ἀπαντοῦσα: ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, παρ' ὅλες τὶς παρεξηγήσεις, τὰ βλαβερά κινήματα καὶ τὴν ὀκνηρίαν τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως πού παρουσιάζεται σὲ ὀρισμένους μετεπαναστατικὲς περιόδους, στάθηκε ὡς ἓνα σημεῖον γόνιμον θέμα καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν, καὶ γιὰ τὸν ἑλληνικὸν πεζὸν λόγον, καὶ γιὰ τὸ ἑλληνικὸν θέατρο, καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴν κριτικὴν. Ὁ Διονύσιος Σολωμὸς εἶναι ὁ ἐθνικὸς μας ποιητὴς στὴν οὐσιαστικώτερην ἔννοιαν τοῦ ὅρου. Ἄλλὰ καὶ ὁ Ἀνδρέας Κάλβος δὲν εἶναι λιγώτερον ἐθνικὸς ποιητὴς. Γνήσιους πατριωτικοὺς στίχους, πού μποροῦν νὰ ἔχουν τὴν ἀξίαν τοὺς κ' ἔξω ἀπὸ κάθε ἐπικαιριότητα, ἔγραψαν κ' ὁ Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης κ' ὁ Κωστής Παλαμᾶς, — γιὰ νὰ σταθῶν στὸν πρεσβύτερον καὶ καθολικώτερον ἀπὸ τοὺς ζωντανούς ποιητὰς μας. Ἄλλὰ τὸ εἰκοσιένα δὲν λείπει οὔτε ἀπὸ τὴν πεζογραφίαν μας: βρίσκεται στὶς καλύτερες καὶ χαρακτηριστικώτερες σελίδες τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη, κ' ἔδωσε τρία βιβλία τοῦ Σπύρου Μελεᾶ: τὸ « Γέρον τοῦ Μωρηᾶ », τὸ « Ναύαρχο Μιαούλη » καὶ τὰ « Ματωμένα βράσια », πού ἔφεραν τὸ ἑλληνικὸν ἀγνωστοτικὸν κοινὸν πιὸ κοντὰ στὶς μεγάλες μορφὰς τῆς νεώτερης ἱστορίας μας καὶ προπάντων τὸ βοήθησαν νὰ αἰστανθῇ τὸ ἥρωϊκὸν στοιχεῖον καὶ νὰ δεχθῇ τὴν εὐεργετικὴν του ἐπίδρασιν. Στὸ θέατρο, ἀκόμη, εἶναι αἰσθητὴ ἡ παρουσία τοῦ εἰκοσιένα. Δὲν θ' ἀπαριθμήσω παλαιότερα σκηνικὰ γυμνάσματα, γιὰ ν' ἀποφύγω ἄκαιρες ἐπικρίσεις. Ἄλλὰ δὲν μπορῶ παρὰ νὰ θυμηθῶ τὸ ὠραῖον μονόπρακτον δράμα « Νὰ ζῇ τὸ Μεσολόγγι » τοῦ Βασιλῆ Ρώτα καὶ νὰ σταθῶ

στὸν « Παπαφλέσσα » τοῦ Σπύρου Μελά, πού εἶναι ἀπὸ τὰ μετρημένα ἀληθινὰ ἀξιόλογα ἑλληνικὰ θεατρικὰ ἔργα. Ἡ κριτική, τέλος, ὀφείλει τὸ σημαντικώτερο κείμενό της στὸ Εἰκοσιένα: τὸ « Διάλογο » τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ, μιὰ συνομιλία γιὰ τὴ γλῶσσα, πού τὴν οἰστηγρατεῖ ὁ πόθος τῆς ἀνώτερης ἐλευθερίας καὶ τὴν φημίζει ἡ διάθεσις πού ἔχει δημιουργήσει στὸν ποιητὴ ἡ ἀγωνία του γιὰ τὸ μέγαλον Ἀγῶνα στ' ἀντικρυὰ του βουναί.

Ἐκάναμε ἓνα σύντομο ἀπολογισμό. Ἔπρεπε ὁ ἀπολογισμὸς αὐτὸς νὰ εἶναι πλουσιώτερος.

Ἄλλὰ δὲν μπορούσε. Ὁ πνευματικὸς διχασμὸς τοῦ τόπου παρέλυσε δυνάμεις, ὠδήγησε σὲ παραστρατίσματα, ἐπνιξε ὠραίους ἐνθουσιασμοὺς στὴ γένεσί τους. Ἐκάμε κάτι χειρότερο: δὲν ἄφησε τίς ἀληθινότερες νεοελληνικὲς ἀξίες, ὅπως τὸ Εἰκοσιένα, νὰ ἔχουν ἀνεμπόδιστη καὶ πλατεῖα τὴν ἐπίδρασί τους. Κ' ἔπρεπε οἱ ἀξίες αὐτὲς νὰ εἶναι κόσμοι δυνατοὶ καὶ ἀκατάλυτοι γιὰ νὰ περάσουν σὲ ὅσα λογοτεχνικὰ κείμενα ἀναφέραμε καὶ σὲ ὅσα ἄλλα, μετρημένα ὅπωςδήποτε κι' αὐτά, δὲν ἔχουμε πρόχειρα αὐτὴ τὴ στιγμή.

Η ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΝ ΤΟΥ 1821

τοῦ πρώην Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν κ. ΛΟΥΚΑ ΚΑΝΑΚΑΡΗ-ΡΟΥΦΟΥ

Χωρὶς τὸ παράπαν νὰ παραγνωρίζονται ὁ πατριωτισμὸς, ἡ αὐταπάρνησις καὶ αἱ μεγάλαι ὑπὲρ Πατρίδος θυσιάαι ἀπάντων τῶν Ἑλλήνων καὶ ἰδίᾳ τῆς Κρήτης, τῶν Νήσων καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ ὅτι ὁ « κατακαυμένος Μωρηᾶς », ὅπως ὠνομάσθη ἡ Πελοπόννησος ἕνεκα τῶν μεγάλων καταστροφῶν πού ὑπέστη ἀπὸ τὸ 1769-1779, ὑπῆρξε ἡ κυρία ἐστία τῆς μακρῶντος ἑλληνικῆς ἀνυποταξίας κατὰ τοῦ Κατακτητοῦ, ἡ ἀστείρευτος πηγὴ τῶν ἐπαναστάσεων μέχρι καὶ τῆς Μεγάλης τοῦ 1821.

Τῷ 1458 ὑπετάγη τελειωτικῶς μετὰ μακρὸν ἀγῶνα ἡ Πελοπόννησος εἰς τὸν Σουλτάνον Μωάμεθ Β', τὸν Πορθητὴν καὶ ἀμέσως μετὰ 5 ἔτη τῷ 1463 ἀρχίζουν τὰ πρώτα ἐπαναστατικὰ κινήματα ὑπὸ τὸν Πέτρον Μπούαν, Μιχαὴλ Ράλλη, Κροκόδειλον Κλαδᾶν, Μακάριον ἀρχιεπίσκοπον Ἐπιδαύρου, Θεόδωρον Μελισσηνόν.

Ἦδη ἀπὸ τοῦ 15ου αἰῶνος ἀναφαίνονται οἱ πρῶτοι ἀρματωλοί, μετὰ τῶν ὁποίων ἡ οἰκογένεια Κολοκοτρῶνη ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τριακοσαετῆ συνεχῆ ἔνοπλον βίον ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τῆς Πατρίδος. Οἱ Μανιάται κατώρθωσαν νὰ διατηρήσουν τὴν ἀνεξαρτησίαν των μέχρι τοῦ 1679, ὅποτε ὑπετάγησαν ὀριστικῶς εἰς τοὺς Τούρκους.

Τῇ συνεργασίᾳ τῶν πελοποννησίων ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν, ὁ Ἐνετὸς Φραγκῆσκος Μοροζίνη, κατόπιν διετοῦς ἀγῶνος κατέλαβε τὴν Πελοπόννησον, ἀναγνωρισθεῖσαν διὰ τῆς συνθήκης τοῦ Κάρλοβιτς ὡς κτῆσις Ἐνετικῆ. Ἀλλὰ τῷ 1715 κατελήφθη πάλιν ὑπὸ τῶν Τούρκων. Παρὰ τὴν ἀσκουμένην τυραννίαν πολλὰ τμήματα

εἶχαν τύχη αὐτοδιοικήσεως τοπικῆς ὑπὸ σημαινούσας Ἑλληνικὰς Οἰκογενεῖας (Συντύχου ἐν Γορτυνίᾳ, Νοταρᾶ ἐν Κορινθίᾳ, Ζαῖμη εἰς Καλάβρυτα, Κανακάρη-Ρούφου ἐν Πάτραις, Κρεββατᾶ ἐν Σπάρτῃ, Μπενάκη ἐν Καλάμαις καὶ ἄλλων εἰς ἄλλα τμήματα). Ὁ σεβασμὸς τῶν Τούρκων πρὸς τοὺς προύχοντας Ἑλληνας συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν διάσωσι τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἀπὸ πλήρη καταστροφῆ. Ὁ Σάθας π. χ. ἀναφέρει ὅτι ὁ προύχων Ρόδης Κανακάρης (θεῖος ἐκ μητρὸς τοῦ Ἀντιπροέδρου τοῦ Ἐκτελεστικοῦ τῆς Ἐθνοσυνελεύσεως Ἀθανασίου Κανακάρη-Ρούφου), καὶ μετὰ τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Λουκᾶ, περὶ τοῦ ὁποίου θὰ πῶ κατωτέρω, « ἤσκει τοιαύτην ἠθικὴν ἐπιβολήν, ὥστε εἶχεν ἐπιτύχη τῷ 1780 ἀπαλλαγὴν τῶν Πατρῶν ἀπὸ κεφαλικὸν φόρον καὶ δικαίωμα ὀργανώσεως τοπικῆς πολιτοφυλακῆς ἐξ Ἑλλήνων, ἡ ὁποία συνελάμβανε καὶ τούρκους ἀγάδες ἀτακτοῦντας ».

Ἡ Ἐπανάστασις τοῦ 1769, ἀποτυχοῦσα ἐντελῶς ἔσχε καταστρεπτικὰ ἀποτελέσματα διὰ τὴν Πελοπόννησον. Τουρκαλβανοὶ στρατιῶται εἰσέβαλαν στὰς Πάτρας Μεγάλην Παρασκευὴν ἐξεβίασαν τίς πόρτες τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ κατέσφαζαν πολλοὺς, μετὰ τῶν ὁποίων καὶ τὸν προύχοντα Λουκᾶν Κανακάρην, ἀδελφὸν τοῦ ἐπιφανοῦς Ρόδη. Ἡ καταδιώξις ὄλων τῶν προύχόντων καὶ πολεμιστῶν καθ' ὅλην τὴν Πελοπόννησον ἐξηκολούθησε ἀγρία (Κολοκοτρωναῖοι, Πετμεζάδες, Ζαχαριάς, Βαρβιτσιώτης, Κόλιας, Βυτρονιώτης, Μαντᾶς Ἀρκουδορματίτης, Γιαννιάς, Σταματέλος Τουρκολεῖας, Ἀναγνωσταρᾶς κ. τ. λ.). Αἱ ἄφθονοι ἐκ τούτων σφαγαὶ καὶ διώξεις ἠνάγκασαν πολλοὺς νὰ ἐκπατρισθοῦν εἰς τὴν Ἐπτάνησον. Ἐκεῖ ὑπὸ ἐναλλάξ Γάλλους, Ρώσους, Ἀγγλοὺς ἠσχίθησαν στρατιωτικῶς καὶ ἐχρησίμευσαν διὰ τὴν Μεγάλην Ἐπανάστασιν.

Ἡ σημαία τῆς Μεγάλης Ἐπαναστάσεως ὑψώθη τῷ 1821 στὴν Μονὴ τῆς Ἁγίας Λαύρας ὑπὸ τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, περιστοιχισμένου ὑπὸ τῶν Ἀ. Λόντου, Μπενιζέλου Ρούφου, Θεοχαροπούλου καὶ ἄλλων, καὶ ἔδωκε τὸ σύνθημα τῆς πανελληνίου ἐξεγέρσεως. Ἐκεῖ δὲ ἐπὶ λόφου κειμένου ἔναντι τῆς πανενδόξου αὐτῆς Μονῆς θὰ εἶναι μετ' ὀλίγον ἔτοιμον τὸ Ἡρῶν, τὸ ὁποῖον θὰ ἀποτελέσῃ τὸ γενικὸ προσκύνημα τῶν Ἑλλήνων.

Αἱ κυριώτεραι μάχαι κατὰ τὴν Μεγάλην Ἐπανάστασιν ἔλαβαν χώραν ἐν Πελοποννήσῳ, ὅπου ἡρωϊκῶς μαχόμενος εἰς τὴν Σφακτηρίαν ἔπεσε καὶ ὁ γενναῖος Ἴταλὸς κόμης Σανταρότσα μετὰ τῶν Ἀναγνωσταρᾶ, Τσαμαδοῦ, Σαχίνη καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν Ἑλλήνων. Καὶ ἡ τελευταία ἀντίστασις κατὰ τῶν Τούρκων, ἐν Πελοποννήσῳ ἐσημειώθη ἕως ὅτου ὁ στόλος τῶν εὐεργετιδῶν Δυνάμεων καὶ ὁ γάλλος Στρατηγὸς Μαζὼν μετὰ τὸ στρατό του ἀπελευθέρωσαν τελειωτικὰ τὴν Ἑλλάδα.

Μία ἀφ' ὑψηλοῦ ἐπισκόπησις τοῦ τιτανείου αὐτοῦ ἀγῶνος κατὰ γίγαντος Κατακτητοῦ πείθει ὅτι αἱ μεγάλαι ὑπηρεσίαι, κατὰ τὸν χρόνον τῆς δουλείας, τῶν Ἑλλήνων προύχόντων καὶ τοῦ Κλήρου, διὰ τῆς δεξιότητος καὶ μορφωτικῆς ὑπεροχῆς τῶν ὁποίων ἐπεβλήθη εἰς τοὺς Κατακτητὰς ἡ ἠθικὴ ὑπεροχὴ των καὶ διεσώθη μέγιστον πλῆθος Ἑλλήνων, καὶ ἡ αὐτοθυσία μετὰ τὴν ὁποίαν εἰσώρμησαν εἰς τὸν ἀγῶνα δὲν θὰ ἤρκουν νὰ ἀχθῆ οὗτος εἰς πέρας ἐὰν δὲν εὐρίσκετο ἔτοιμοπόλεμος ἐξησχλημένη

Ἑλληνική γεννιά, ἡ τῶν « Ἀρματωλῶν » καὶ « Κλεφτῶν ». Ἡ συνεργασία τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων κατώρθωσε νὰ διατηρήσῃ ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ἐπανάστασι καὶ τὴν ἀντιμετώπισι πολυαριθμῶν τακτικῶν στρατιῶν.

Τὸ ὀλιγάριθμο καὶ ἀσύντακτο τῶν Ἑλλήνων μὲ τὴν ἔλλειψι πολεμοφοδίων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ σὲ τακτικὰς μάχας ἐὰν ἔλειπε ὁ συνεχὴς κλεφτοπόλεμος. Μὲ τὴν βαθειὰ γνῶσι τῶν κακοτοπιῶν τῆς ὄρεινῆς μας Χώρας, τὴ δεξιότητα, ὠκυποδία καὶ σκοπευτικὴ δεινότητα, οἱ γεννιᾶς ποὺ ἐγαλούχησαν τὸ ὑπέροχο « Ἀρματωλῆκι » καὶ ἡ πανένδοξη « Κλεφτουργιά » ἐγνώριζαν νὰ μάχωνται ἐκ τοῦ συστάδην, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξαφανίζονται πρὸ πολὺ ὑπερτέρων ἐχθρικῶν δυνάμεων, ἐτοιμαζόμενοι νὰ πλευροκοποῦν ξαφνικὰ τὸν ἐχθρικό στρατό. Μὲ τὸ σύστημα αὐτὸ ἐπέφεραν οἱ Ἕλληνες ἐπαναστάται τεραστίως ἀπωλείας στοὺς τακτικούς στρατοὺς τῶν κατακτητῶν, κατώρθωσαν δὲ νὰ διατηρήσουν ἐπὶ ὀλόκληρον ἑπταετίαν τὴν ἐπανάστασιν, συγκινήσαντες μέχρις ἐγκάτων τὴν διεθνῆ κοινὴν γνώμην καὶ προκαλέσαντες τὴν εὐρωπαϊκὴ βοήθεια, ἡ ὁποία ἐξησφάλισε τὴ δημιουργία τοῦ Νέου Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

Οἱ γενναῖοι αὐτοὶ πολεμισταί, μένοντες κρυμμένοι στὰ δάση καὶ στὰ βουνά, διὰ νὰ μὴ ὑποταχθοῦν στὸν κατακτητὴ, ζοῦσαν, ὅπως ἦτο φυσικό, βίον ἄγριον, μακρὰν μορφώσεως καὶ πολιτισμοῦ. Διὰ τοῦτο, τολμῶ νὰ ἐκφέρω τὴ γνώμη ὅτι δὲν ἀποτελεῖ ἔθνικὴ ἐξυπηρέτησι ἡ χάριν δῆθεν ἱστορικῆς ἀκριβείας καὶ εἰλικρινείας ἀναψηλάφισι τῶν κατ' ἰδίαν πράξεων ἑνὸς ἐκάστου τῶν ἀρματωλῶν καὶ κλεφτῶν. Εὐτυχῶς ὅτι τὸ σύνολον τῆς μεγίστης συμβολῆς τῆς τάξεως αὐτῆς τῶν ἀνυποτάκτων Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν εἰς τὴν ὑπόθαλψι τοῦ ἔθνικοῦ αἰσθήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, κατὰ τοὺς αἰῶνας τῆς δουλείας, τὴν ἀναζωπύρῃσι τούτου κατὰ τὴ Μεγάλῃ Ἐπανάστασι καὶ τὴν κατατρόπωσι πολυαριθμῶν τακτικῶν στρατιῶν, εἶνε τόσο θαυμαστό καὶ μεγαλειῶδες, ὥστε δὲν τρέχει κίνδυνον νὰ ἀμαυρωθῇ ὁ παγκόσμιος θαυμασμός πρὸς τὰς ὡραίας αὐτὰς ἱστορικὰς σελίδας τῆς Ἑλλάδος ποὺ ἔγραψαν μὲ τὸ αἷμα τους « τὸ ἀρματωλῆκι » καὶ ἡ « κλεφτουργιά ».

Ἡ ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΑΙΩΝ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

τῆς συγγραφέως καὶ λογοτέχνιδος κ. ΜΑΡΙΑΣ ΜΟΜΦΕΡΑΤΟΥ.

Αἱ Ἀθηναῖαι, ἡ πόλις ἡ ὁποία μὲ τὸ φῶς τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, κατηύγασε τὸν κόσμον ὀλόκληρον, ἡ πόλις, ποὺ εἶχε γνωρίσει τὸν λεπτότερον πολιτισμὸν καὶ τὴν λαμπροτέραν δόξαν, μετὰ τὴν κατάκτησίν της ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, ἤρχισε βαθμηδὸν νὰ ἐκπίπτῃ. Ἡ ἐντελής ὁμως κατάπτωσης τῶν Ἀθηνῶν συνετελέσθη ἐπὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, οὕτως ὥστε νὰ καταστήσῃ ἐν ἄσχημον χωρίον τοῦ ὁποίου καὶ τὸ ὄνομα εἶχε παραμορφωθῆ καὶ ἐπροφέρετο Σατῆνες. Τὸ τελευταῖον κτύπημα ἔδωσε ὁ Αὐτοκράτωρ Ἰουστινιανός, διατάξας τὸ κλείσιμον τῶν φιλοσοφικῶν Σχολῶν, αἱ ὁποῖαι μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἐξηκολούθουν νὰ προσελκύνουν μαθητὰς ἀπὸ ὅλας τὰς Χώρας τῆς Μεσογείου, μεταξύ δὲ αὐτῶν εἶχον ἀναδειχθῆ δύο ἐκ τῶν ἐξοχωτέρων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Μέγας Βασίλειος καὶ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζίνος.

Τὶ ἦσαν αἱ Ἀθηναῖαι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης; Ἀμυδρὰν ἰδέαν δύναται νὰ σχηματίσῃ, ὅποιος ἀγαπᾷ νὰ ἐντρυφᾷ εἰς τὸ παρελθὸν καὶ νὰ ὕνειροπόλῃ, διατρέχων τοὺς στενοὺς δρομίσκους τῆς Πλάκας. Ἐκεῖ σώζονται ἀκόμη μερικὰ παμπάλαια σπίτια, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς εἶναι μίμησις τῶν παλαιοτέρων. Ὑπάρχουν δὲ καὶ αἱ ἀφηγήσεις τῶν ξένων περιηγητῶν, οἱ ὁποῖοι πολυτιμωτάτως πληροφορίας μᾶς ἀφῆκαν.

Ἐνα ταξεῖδι τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δὲν ἦτο μικρὸν πρᾶγμα: ἀπῆτειτο μεγάλη ὑπομονὴ καὶ σκληραγωγία ἀρκετὴ, διὰ νὰ τὸ φέρῃ κανεὶς εἰς πέρας. Τὸ μόνον μέσον συγκοινωνίας ἦσαν τὰ ἱστιφόρα, τὰ ὁποῖα ἐχρειάζοντο πολλάκις ἐβδομάδας πολλὰς διὰ νὰ φθάσουν εἰς τὸν Πειραιᾶ — ἂν ἐν τῷ μεταξύ δὲν εἶχον συναντήσῃ πειρατὰς. Ἐξ ἄλλου οἱ Σουλτάνοι παρενέβαλλον ἕνα σωρὸ δυσκολίας καὶ ἐμπόδια εἰς τοὺς ταξειδιώτας.

Προσελάμβανον λοιπὸν τὰ ταξεῖδια τὸν χαρακτῆραπραγματικῆς ἐκστρατείας μὲ πολλὰς, ταλαιπωρίας καὶ περιπετείας. Ἐν τούτοις τὸ θέλημα τοῦ ὀνόματος τῆς ἀθανάτου Ἑλλάδος ἦτο τόσο μεγάλο, ὥστε πολλοὶ ξένοι, ἰδίως ἀρχαιολόγοι, Γάλλοι, Ἀγγλοὶ καὶ Γερμανοί, παρέβλεψαν τὰ πάντα, διὰ νὰ ἔχουν τὴν εὐτυχίαν νὰ πατήσουν τὰ « ἱερά χώματα » καὶ νὰ προσκυνήσουν τὸν Παρθενῶνα. Εἰς τὰς περιγραφὰς τῶν περιηγητῶν ἐκείνων, ὀφείλομεν πολλὰς καὶ λεπτομερεῖς πληροφορίας περὶ τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, περὶ τῶν σπιτιῶν, περὶ τοῦ τρόπου τῆς ζωῆς καὶ περὶ τοῦ ἥθους τῶν κατοίκων.

Αἱ πρῶται πληροφορίαι αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας εἶναι τοῦ Γάλλου ἀξιωματικοῦ τοῦ Ναυτικοῦ Ντὲ λὰ Μπορντερί, ὅστις εἶχεν ἔλθει τὸ 1537, μετὰ τοῦ στόλου, τὸν ὁποῖον ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας Φραγκίσκος ὁ Α΄. ἔστειλεν εἰς Πειραιᾶ, ὅπως ἐνισχύσῃ διὰ τῆς συμμαχίας του τὴν Τουρκίαν. « Αἱ Ἀθηναῖαι, γράφει ὁ Γάλλος ἀξιωματικὸς, αἱ ἐπικληθεῖσαι ποτὲ « ἄνθος τῆς οἰκουμένης, κατήντησαν ὑπὸ τῆς δουλείας ἡ ἀθλιεστέρᾳ καὶ πενιχρότερα τῶν πόλεων, αἱ θαυμάσαι οἰκοδομαί, τὰ θεάτρα της κατηρειπώθησαν ... καὶ οἱ πτωχοὶ Ἕλληνες καταβάλλον βαρυτάτους φόρους. Οἱ Ἀθηναῖοι οἵτινες ἐθεωροῦντο οἱ εὐγενέστατοι τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, στερηθέντες τῶν προνομίων τῆς εὐγενείας καὶ δουλωθέντες, ἐπιδίδονται ἐξ ἀνάγκης εἰς βιοτεχνικὰ ἔργα ».

Ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως εἶχε καταπληκτικῶς ἐλαττωθῆ, ὅχι μόνον ἐκ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπιδρομῶν Ρωμαίων, Γότθων, Οὐνων, Σλαβῶν, Ἀλβανῶν, Σαρακηνῶν καὶ Φράγκων, ὅχι μόνον ἕνεκα τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, ἀλλὰ καὶ ἕνεκα τῶν ἐπιδημιῶν. Ἡ πανώλης καὶ ἡ εὐλογιά, ἐμφανιζόμεναι κάθε τόσο, ἐθέρριζον τοὺς κατοίκους, καὶ ὁ πληθυσμὸς διαιρῶς ἤλαττοῦτο. Ὁ Σημεὼν Καβάσσυλας, ἕνας λόγιος κληρικός, γράφων πρὸς τὸν διάσημον γερμανὸν φιλόλογον καὶ ἑλληνιστὴν Κρούσιον, ἀνα-

φέρει ότι ο πληθυσμός της πόλεως ανέρχεται εις 25 περίπου χιλιάδας, μαζί με τους Μωαμεθανούς. Ἀργότερα δὲ ἠλαττώθη ἀκόμη περισσότερο.

Ἡ πόλις ἦτο κτισμένη εις τοὺς πρόποδας τῆς βορείας πλευρᾶς τῆς Ἀκροπόλεως, ἀποτελεῖτο δὲ ἀπὸ μικροὺς καὶ στενοὺς δρομίσκους καὶ ἀπὸ χαμηλὰς οἰκίας. Ἀλλ' ὑπεράνω αὐτῆς ἐπὶ τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως, ὑψούτο μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 17ου αἰῶνος, μεγαλοπρεπῆς, ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ ἀγλῇ, ἀκέραιος καὶ ἄθικτος ὁ Παρθενών. Αἱ βόμβαι δὲν τὸν εἶχον ἀκόμη κτυπήσει, οὔτε αἱ ξένοι χεῖρες εἶχον ἀφαιρέσει τὰ θαυμάσια γλυπτὰ. Ὁ Σπὸν, ὅστις εἶχεν ἔλθει εις τὰς Ἀθήνας περὶ τὸ 1560, περιγράφει τὰ γλυπτὰ αὐτά, καὶ λέγει ὅτι τὰ «ἄλογα γεμᾶτα φωτιὰ φαίνονται ὑπερήφανα διότι σύρουν τὸ ἄρμα τῆς Θεᾶς». Πλησίον δὲ ἐκεῖ, ἄθικτα καὶ αὐτά, ὑψοῦντο τὰ Προπύλαια, δεξιὰ δὲ καὶ ἀριστερὰ ἐσώζοντο, ἀνέπαφα, τὸ κομψοτέχνημα ἐκεῖνο ποὺ καλεῖται Ναὸς τῆς Ἀπτέρου Νίκης καὶ ἡ εὐγραμμος Πινακοθήκη. Εἰς τὸ βάθος παρέμενεν ἀκέραιον τὸ Ἐρέθθειον μετὰ τὰς Καρυάτιδας. Οὐδεὶς εἶχε τολμήσει νὰ θίξῃ τ' ἀριστουργήματα ἐκεῖνα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης, διότι καὶ αὐτὸς ὁ Μωάμεθ, ὅταν κατέκτησε τὴν «Χώραν τῆς μεγαλοφυΐας», — ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Ποιητὴς — καὶ αὐτὸς ἀκόμη, συνεκινήθη τόσο ἐν τῇ θείᾳ τῶν θεῶν ἐκείνων καλλιτεχνημάτων, ὥστε, διὰ νὰ τὰ σώσῃ τὰ ἀνεκλήρυξε ἰδιοκτησίαν τοῦ Σουλτάνου. Μόνος ὁ ἥλιος, θωπεύων αὐτὰ μετὰ τὰς θερμουργοὺς ἀκτῖνας του, τοὺς εἶχε προσδώσει τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο χρυσεῖον χρῶμα, ποὺ προσθέτει ἕνα θέλητρον ἀκόμη εις τὴν τόσῃν εὐμορφίᾳ των.

Κάτωθεν λοιπὸν τοῦ Ἱεροῦ Βράχου εἶχον συσπειρωθῆ οἱ ἀτυχεῖς Ἀθηναῖοι, σὺν νὰ ἤθελαν νὰ δείξουν, ὅτι ἡ μόνη των παρηγορία ἦσαν τὰ ἀθάνατα μνημεῖα, ποὺ τὸν ἐστόλιζαν, καὶ ὅτι ἐκεῖθεν ἦντ' οὐ τὸ θάρρος καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν, ποὺ τοὺς ἔδωσαν τὴν δύναμιν, νὰ διαφυλάξουν ἐπὶ τέσσαρας αἰῶνας σκληρὰς δουλείας, ἀμείωτον καὶ ἀμετάβλητον μέσα εις τὴν ψυχὴν των, τὴν Πίστιν πρὸς τὴν Πατρίδα, τὴν ἀφοσίωσιν πρὸς τὰ ἔθιμα καὶ τὰς παραδόσεις των.

Τὰ σπίτια τῶν Ἀθηναίων δὲν ἦσαν κτισμένα ἐπὶ τοῦ δρόμου· ἕνας ὑψηλὸς τοίχος ἐπροφύλαττε τὴν αὐλὴν καὶ τὸ σπίτι ἀπὸ τὰ ἀδιάκριτα βλέμματα καὶ ἀπὸ τὴν σκόνην. Οἱ στενοὶ ἐκεῖνοι δρομίσκοι εἶχον ὄψιν ἀποκρουστικὴν, μετὰ τοὺς ἐκατέρωθεν τοίχους, ἀλλὰ μόλις διέβαινέ τις τὸ κατώφλιον τῆς αὐλοθύρας, ὅποια εὐχάριστος ἐκπληξίς: μίαν χαρούμενην αὐλίτσαν ἐνεφανίζετο μετὰ τὸ ἀπαραίτητον πηγᾶδι μετὰ τὴν γλάστρες καὶ τὰ δένδρα τῆς. Ἐκεῖ ὑψοῦτο κανένα κυπαρίσσι, κάποιον γαζία, ἐκεῖ ἤνθιζαν ὁ βασιλικός, ἡ ἀρμπάρόριζα, τὸ καρυόφυλλον, ἡ γιασεμιά, τὰ γαρύφαλλα, οἱ βιόλες, οἱ μαντζουράνα — διότι τότε ἦσαν ἀγνωστα τὰ θαυμάσια χρυσάνθημα καὶ αἱ ἀριστοκρατικὰ γλαδιόλαι, μετὰ τὰς ἀπείρους ἀποχρώσεις των, καὶ τὰ ἄλλα ὡραῖα ἄνθη, τὰ ὅποια προήγαγε τόσο πολὺ ἡ νεωτέρα ἀνθοκομία. Τὰ ταπεινὰ ὅμως ἐκεῖνα ἀνθάκια εἶχον ἕνα προσόν, ὅτι ἐμοσχοβολοῦσαν, καὶ μετὰ τὴν εὐωδίαν των παρηγοροῦσαν τὰς Ἀθηναίας, ποὺ ἔμεναν διαρκῶς κλεισμένοι ἐν τῷ σπῆτι. Ἦσαν δὲ τὰ σπίτια ἐκεῖνα συνήθως διώροφα: τὸ κάτω πάτωμα ἀποτελεῖτο ἀπὸ τὰ κελάρια, ὅπου ἀπεθηκεύετο τὸ κρασί, τὸ ὅποῖον κατεσκευάζετο ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτην, καὶ αἱ ἄλλαι ἐσοδεῖαι. Μία πέτρινη σκάλα ἐξωτερικῆ ὀδηγοῦσε εις τὸ ἄνω πάτωμα, ὅπου ἦσαν τὰ δωμάτια τοῦ ὕπνου καὶ ἡ «κάμαρα ἢ καλή», δηλαδὴ, τὸ σαλόνι.

Συνήθως δὲ, ὅλην τὴν πρόσοψιν τῆς οἰκίας κατεῖχε τὸ ἀπαραίτητον καὶ γραφικὸν χαγιάτι, ὁ ὑπόστεγος δηλ. ἐξώστης, ὁ ὅποιος καὶ σήμερον ὑπάρχει εις τὰ περισσότερα παλαιὰ σπίτια, ὅχι μόνον τῆς Πλάκας, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος, στολισμένος πάντοτε μετὰ ἀνθισμένες γλάστρες.

Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας ἦτο ἐπιπλωμένον ἀναλόγως τῆς περιουσίας τῆς κάθε οικογενείας. Οἱ πλουσιώτεροι ἔφεραν ἀπὸ τὴν Βενετιανὴν ὡραίας σκαλιστὰς κασέλας καὶ καθρέπτας μετὰ πολυποίκιλλα πλαίσια καὶ διάφορα ἄλλα ἐπιπλα. Δὲν ἔλειπε δὲ ποτὲ τὸ ἀναπαυτικὸν μεντερί, σκεπασμένον μετὰ βαρύτιμα μεταξωτὰ ὑφάσματα καὶ μετὰ βελούδινα ἢ χρυσοκέντητα μαξιλιάρια. Τὸ πάτωμα ἦτο στρωμένον μετὰ κηλίμα καὶ μετὰ χαλιὰ πολυχρώμα. Ἐπρεπε τὸ σπίτι νὰ εἶναι εὐχάριστον, ἀφοῦ ἐκεῖ διήρχοντο τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς των αἱ Ἀθηναῖοι. Διότι σπανίως ἐξήρχοντο, διὰ νὰ

μεταβοῦν εις τὸ λουτρόν καὶ ἐνίοτε εις Ἐκκλησίαν, καὶ τότε, πάντοτε συνοδευμένοι, διότι κάθε Τοῦρκος εἶχε τὸ δικαίωμα, ὅταν τοῦ ἤρесе μία κόρη, νὰ τὴν ἀρπάξῃ καὶ νὰ τὴν κάμῃ σύζυγόν του. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι μόλις ἔπαυε νὰ τοῦ ἀρέσῃ, ἦτο ἐλεύθερος νὰ τὴν ἀποπέμψῃ. Τόσος ἦτο ὁ φόβος τῶν προσκαίρων αὐτῶν γάμων, ὥστε πολλοὶ ἐκτιζαν μικρὰ ἐκκλησιάκια, ἐντὸς τοῦ κήπου των, καὶ ἐκεῖ ἐκκλησιάζοντο.

Μέσα λοιπὸν εις τὰ σπίτια εἰργάζοντο αἱ Ἀθηναῖοι εἰς διάφορα οἰκιακὰ ἔργα. Πρῶτον ἔπρεπε νὰ ζυμωθῇ ὁ ἄρτος καὶ νὰ ψηθῇ. Μόλις ἐμεγάλωνε τὸ κοριτσάκι, ἔπρεπε νὰ μάθῃ νὰ ζυμώνῃ, τὸ δὲ πρῶτον ζύμωμα ἐγένετο μετὰ μεγάλην ἐπισημότητα: τὰ χεῖρα τῆς μικρούλας ἠλοῖφοντο μετὰ μέλι καὶ μετὰ λάδι, ὥστε τὸ ψωμὶ ποὺ θὰ ζυμώνῃ νὰ εἶναι γλυκὺ καὶ νόστιμον. Πλὴν δὲ τοῦ ψωμιοῦ κατεσκευάζαν καὶ παξιμάδια καὶ κολουράκια καὶ τὰς Λαγάνες, αἱ ὅποια ἔχουν πολὺ ἀριστοκρατικὴν καταγωγὴν, διότι φαίνεται ὅτι καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὰς κατεσκεύαζον, καὶ οἱ Βυζαντινοὶ, οἱ ὅποιοι τὰς ὀνόμαζαν «προφοῦρνα». Ἐπειτα αἱ Ἀθηναῖοι ἐκεντοῦσαν πολὺ, ἔγνεθαι καὶ ὕφαιναν, τὸ τελευταῖον ὅμως αὐτὸ φαίνεται ὅτι δὲν τοὺς ἦτο πολὺ εὐχάριστον, διότι ἀπὸ γενεᾶς εις γενεάν μᾶς διεσώθη τὸ δίστιχον:

Τὸ κέντημα εἶναι γλέντημα κ' ἡ βόκα εἶνε σεργιάνι,
μὰ ὁ ἀργαλιὸς εἶναι σκλαβιά, σκλαβιά πολὺ μεγάλη.

Τρέπει ὅμως ν' ἀναφέρω ὅτι εις ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως ἐν Θεσσαλίᾳ, ὁ ἐργαλιὸς ἦτο στημένος εις κάθε σπίτι, ὡς Ἐφέστιος Θεός, καὶ ὑπάρχει ἄλλο δίστιχον, ποὺ τόσο πηχτικὰ τὸν ἐξυμνεῖ:

Τιμὴ μεγάλη καὶ τρανὴ ποῦν ὁ ἐργαλιὸς στὸ σπῆτι,
τὸ κάθε δόντι τοῦ χτενιοῦ ἀξίζει μαργαρίτη.

Πολλὰ γράμματα δὲν ἤξευραν αἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ καὶ πῶς νὰ μάθουν ἀφοῦ καὶ σχολεῖα ἀπηγορεύοντο νὰ ἔχουν καὶ τὰ μαθήματα ἐγένοντο μυστικά, καὶ συνήθως τὴν νύχτα, καθὼς μαρτυρεῖ τὸ γνωστὸν παιδικὸ τραγουδάκι:

Φεγγαράκι μου λαμπρό, φέγγε μου νὰ περπατῶ,
νὰ πηγαίνω στὸ σχολεῖο, νὰ μαθαίνω γράμματα
τοῦ Θεοῦ τὰ πράγματα.

Ἐν τούτοις εἶχον αἱ Ἀθηναῖοι κάποιον χάριν καὶ πνεῦμα εις τὴν ὁμιλίαν των, καθὼς διηγοῦνται οἱ περιηγηταί. Ὁ Σπὸν ὀμιλεῖ διὰ τὴν σεμνότητα καὶ τὴν ἰσότητά του βίου των, διὰ τὴν φιλεργίαν των, διὰ τὴν ἐγκαρτέρησιν εις τὰς δυστυχίας, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ματαιοδοξίαν των, καὶ δι' ἄλλα ἐλαττώματά των.

Ἡ θέρμανσις τῆς ἐποχῆς ἦτο τὸ μαγγάλι. Ἦσαν δὲ τὰ μαγγάλια αὐτὰ ὡραιότατα ἀπὸ χαλκῶν ἢ ὀρείχαλκων, καὶ πολλὰ εὐτυχῶς σώζονται εις Ἀθηναῖκὰ σπίτια, καὶ φυλάσσονται ζηλοτύπως, μαζί μετὰ τοὺς ὑψηλοὺς καντιλιέρηδες καὶ μετὰ τὰ κομψὰ χάλκινα ἐπίσης λαγίνα. Ὅταν ἔκαμνεν πολὺ κρύον τὸ μαγγάλι ἐτοποθετεῖτο κάτω ἀπὸ τὸ τραπέζι, τὸ ὅποῖον ἐσκεπάζετο μετὰ βαρὺ σκέπασμα ἢ ἐράπλωμα, καὶ ἔτσι, ὅσοι ἐκάθηγον γύρω ἀπὸ τὸ τραπέζι εἶχον τὰ γόνατα σκεπασμένα καὶ τὰ πόδια των πολὺ θερμά. Ἡ θέρμανσις αὕτη ἦτο ἐν χρήσει ἕως πρὸ ὀλίγου, μεταξὺ τῶν προσφύγων ποὺ μᾶς ἤλθαν ἀπὸ τὴν Μ. Ἀσίαν, φαίνεται δὲ ὅτι εἶναι μέσον πολὺ ἀποτελεσματικόν.

Δὲν ἐπενοῦσαν ὅμως ὅλοι οἱ ἡμέτεροι τόσο μονότονοι: Οἱ Ἀθηναῖοι ἀγαποῦσαν πολὺ τὰς διασκεδάσεις. Εἰς τὰ σπίτια των κάθε εὐχάριστος περίστασις ἐγένετο ἀφορμὴ πρὸς διασκέδασιν. Ἡ ἐορτὴ τῆς κυρᾶς ἢ τοῦ ἀφέντη, τὰ βαπτίσια, οἱ γάμοι, ἐπανηγυρίζοντο μετὰ μεγάλο κέφι, ἐπὶ ἡμέρας αἱ οἰκοκυραὶ παρσκευάζον τὰ γλυκίσματα, τὸν χαλβᾶν, τὸ γαλατομπούρικο, τὸ μαγκιούνη, τὸ ὅποῖον κατεσκευάζετο ἀπὸ μέλι, κουκουναρί καὶ νεράντζι, τ' ἀμυγδαλάτα καὶ τὰ μελομακάρουνα. Οἱ κεκλημένοι ἐτοποθετοῦντο περὶ τὸ σφραῖ καὶ ἐγεύοντο ἡδονικώτατα τὰ ὡραῖα γλυκίσματα καὶ τὸν ἄδολον

οἶνον τοῦ οἰκοδεσπότη. Τότε δὲ ἤρχιζαν αἱ ζωηραὶ συνομιλίας, αἱ ἀστείότητες καὶ τὰ πειράγματα εἰς τὰ ὅποια οἱ Ἀθηναῖοι ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, γνωστοὶ ὡς φιλοσκώμονες, ἠρέσκοντο πολὺ. Τότε ἤρχιζαν τὰ τραγούδια καὶ, καθὼς ἔγραφεν ὁ Θ. Ζυγομαλάς πρὸς τὸν Κρούσιον, «οἱ Ἀθηναῖοι ἦσαν καλλίφωνοι καὶ ἔθελγον τοὺς ἀκούοντας ὡς σειρήνες». Ἄπειρα ἦσαν τὰ τραγούδια ἀπὸ τὰ ὅποια πολλὰ διεσώθησαν, βλέπομεν δὲ εἰς μερικά ἀπ' αὐτὰ τὸ ὄξυ πνεῦμα τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀρκετὴν ἐλευθεροστομίαν, ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ μερικά χαριέστατα, ὡς π. χ. τὰ νανουρίσματα:

Κοιμάται τὸ παιδάκι μου καὶ πῶς νὰ τὸ ξυπνήσω;
νὰ πάρω διαμαντόπετρες νὰ τὸ πετροβολίσω.

Μερικὰ ἔχουν πολὺ πνεῦμα, ὅπως:

Ὁ ποντικὸς ἐπήδησε ἀπὸ τὸ παραθύρι,
Κι' ἡ μάνα του τοῦ φώναξε ποῦ πᾶς καραβοκώρη;
Πάω νὰ φέρω μάρμαρα νὰ κτίσω μοναστήρι
Νὰ βάλω τὴν ἀγάπη μου, νὰ μὴν τὴν τρῶν οἱ ψῦλλοι.

Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλα ποῦ ἔχουν πολλὴν ποίησιν καὶ χάριν, ὅπως τὸ ἐπόμενο ποῦ μᾶς δίδει ὠραίαν εἰκόνα τῆς Ἀθηναίας κόρης:

Ὅλα τὰ πουλάκια ζυγὰ ζυγὰ τῶρημο τ' ἀηδόνι τὸ μοναχὸ
περπατεῖ στοὺς κάμπους μὲ τὸν ἀετό, περπατεῖ καὶ λέει καὶ κελαδεῖ:
«Ἄντρα μου Πολίτη πραιματευτὴ καὶ Μεσολογγίτη ξενητευτὴ,
«Ποῦ τὴν ἤρρες ξένη μου αὐτὴ τὴ νηά, τὴν ξανθομαλλοῦσα τὴν Ἀθηναία;
'Ἀπ' τὴν Πόλι ἔρχομαι καὶ ἀπ' τὰ νησιά, ἀπ' τὴ γειτονιά της πέρασα,
τὰ βασιλικά της πότιζε καὶ τὴν μαντζουράνα της δρόσιζε,
'Ἐκοψε κλώνο καὶ μούδωσε κ. κ. λ.

Τελευταῖον θὰ σᾶς ἀναφέρω ἓνα ποῦ εἶναι πραγματικὸ μαργαριτάρι τῆς δημώδους μας ποιήσεως:

Μηλίτσα ποῦσαι στὸν κρεμνὸ στὰ μῆλα φορτωμένη,
τὰ μῆλα σου λιμπίζομαι καὶ τὸν κρεμνὸ φοβοῦμαι.
«Σὰν τὸν φοβᾶσαι τὸν κρεμνὸ ἔλα ἀπ' τὸ μονοπάτι.
Τὸ μονοπάτι μ' ἔβγαλε σὲ μιὰ ἔρμη κλησοῦλα,
Βλέπω σαράντα μνήματα ἀδέλφια κι' ἀξαδέλφια
καὶ ἓνα μνήμα μοναχὸ ξεχώριζε ἀπὸ τὰ ἄλλα.
Δὲν τόειδα καὶ τὸ πάτησα ἀπάνω στὸ κεφάλι
ἀκούω τὸ μνήμα καὶ βογγᾷ καὶ βαρειαναστενάζει.
— Τὶ ἔχεις μνήμα καὶ βογγᾷς καὶ βαρειαναστενάζεις;
Μὴν εἶν' τὸ χῶμα σου βαρὺ κι' ἡ πέτρα σου μεγάλη;
Μὴν εἶναι ποῦ σὲ πάτησα ἀπάνω στὸ κεφάλι;
— Δὲν εἶν' τὸ χῶμα μου βαρὺ κι' ἡ πέτρα μου μεγάλη;
— Δὲν εἶνε ποῦ μὲ πάτησες ἀπάνω στὸ κεφάλι
Ἄντρα ἔχω στὴν ξενιτιά καὶ λείπει δέκα χρόνους
Τρεῖς χρόνους τότε καρτερῶ κι' ἑπτὰ τὸν παντεχαίνω
Μὰ ὁ Χάρος δὲν ἐβάσταξε καὶ ἤρθε καὶ μὲ πῆρε.
— Ἐγὼ εἶμ' ἐγὼ εἶμ' ὁ ἄνδρας σου, ἐγὼ εἶμαι ὁ καλὸς σου —
καὶ βγάζει ἀπ' τὸ ζωνάρι του τὸ κοφτερὸ μαχαῖρι
καὶ στὴ καρδιά του τῶμπηξε, νὰ πάη νὰ τὴν εὔρη
Στὸ αἷμα του ποῦ ἔτρεξε καὶ πότισε τὸ μνήμα

ἐφύτρωσε μιὰ καλαμιὰ κι' ἓνα κυπαρισσάκι,
καὶ ὅταν μουγκρίζει ὁ βοριάς ψηλά στὸ ῥήμοκλήσι
σφυχταγκαλιάζει ἢ καλαμιὰ τὸ δόλιο κυπαρίσι.

Εἶχον οἱ Ἀθηναῖοι καὶ ὑπαιθρίους ἐορτάς, ὅποτε ὅλοι μαζί συνεδισκέδαζον. Τοιαύτη ἦτο ἡ 1η Μαρτίου, ὅτε ἤρχιζεν τὸ οικονομικὸν ἔτος. Συνείθιζον τότε νὰ μεταβαίνουν εἰς τὰ περβόλια τῶν καὶ νὰ ἐορτάζουσαν τὴν ἐλευσίαν τοῦ ἔαρος, ἀναρτῶντες εἰς τὴν προαύλειον θύραν δέσμην στάχτων. Τὸ ἴδιον δὲ ἐπαναλαμβάνετο καὶ τὴν πρωτογαμιὰ. Διεσκέδαζον ἀκόμη καὶ κατὰ τὰς ἀπόκρεω, μὲ «τὰ εἶδωλα», ὅπως ὠνόμαζαν τοὺς μασκαράδες, καὶ μὲ τὰ «ζαράματα ἢ ξόανα», ξυλίνας κούκλας, εἶδος νευροσπάστων τὰ ὅποια κάποιος ἔκαμεν νὰ κινουῖνται. Ἡ μεγαλητέρα ὅμως ἐορτὴ τῶν ἦτο τὸ Πάσχα, ὅτε τοὺς ἐπέτρεπον οἱ Τοῦρκοι νὰ πανηγυρίζουν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας. Τὴν Τρίτην τοῦ Πάσχα ἤρχοντο καὶ οἱ κάτοικοι τῶν περὶ τὴν χωρίων μὲ τὰ ἐορτάσιμα τῶν φορέματα, τὰ ὄργανα, τὰ λαοῦτα καὶ βιολιά καὶ ἐκεῖ περὶ τὸ Θησεῖον ἔστηναν τὸν χορὸν καὶ παρεδίδοντο εἰς τὴν εὐθυμίαν.

Καὶ τώρα ἂς εἰπώμεν ὀλίγα καὶ περὶ τῆς ἐνδυμασίας τῶν. Οἱ ἄνδρες δὲν ἦσαν ἐλεύθεροι νὰ φοροῦν ὅτι ἤθελον. Τὸ Σουλτανικὸν φερμάνι διέτασσε τὰ φορέματά τῶν νὰ εἶναι σκοτεινοῦ χρώματος, αἱ γυναῖκες ὅμως ἤμποροῦσαν νὰ φοροῦν ὅτι τοὺς ἤρεσε. Εἰς τὸ σίτιτι ἐνεδύοντο ἐλαφρότατα, ὡς γράφουν ὁ Τσάντλερ καὶ ὁ Γκουί, οἱ ὅποιοι τὰς εἶδαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος. Ὁ Τσάντλερ μάλιστα γράφει ὅτι ἦσαν ἡμίγυμοι, τόσον λεπτὰ ἦσαν τὰ κεντητὰ ὑποκάμισα καὶ αἱ πλατύτατα καὶ μακρὰ ἀπὸ γάζαν βράκες. Ὅταν ἕμωξ ἐξήρχοντο ἐνεδύοντο διαφορετικά. Τὰ φορέματα ἦσαν κοντόμεσα μεταξωτὰ ἢ χρυσοῦφανα, ἀνοικτὰ εἰς τὸ στήθος, ὥστε νὰ φαίνεται τὸ ἀρχνοῦφαντο ὑποκάμισο μὲ τὴν θαυμασίαν μιμικήν. Ἐπάνω ἀπὸ τὸ φόρεμα φοροῦσαν τὸν ποδήρη καὶ πολυτελέστατον τζουμπέν, ὅστις ἦτο ἀπὸ βελούδο φοδραρισμένος μὲ γούνα, καὶ ἔκλεινε μὲ ἕξ μεγάλα ὡς καρῦδια κουμπιά, πλεγμένα ἀπὸ σύρμα ἀργυροῦν ἢ ἐπίχρυσον. Εἰς τὸ κεφάλι ἔφερον μικρὸν κόκκινον φέσι, κεντημένον μὲ χρυσὸν καὶ μὲ μαργαριτάρια, τὸ ὅποιον συνεκρατεῖτο τριγύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπον μὲ χρυσὴν ἀλυσίδα. Τὰ μαλλιά τῶν ἦσαν συνήθως λυμένα εἰς τοὺς ὤμους, ἐπάνω δὲ ἀπὸ τὸ φέσι ἔφερον πέπλον ἢ μανδήλαν, ἢ ὅποια ἐκάλυπτεν τὸ πρόσωπον. Τὴν περιγραφὴν τοῦ ῥουχισμοῦ μᾶς διέσωσαν τὰ προικοσύμφωνα, ἀπὸ τὰ ὅποια πολλὰ εὐτυχῶς εὐρέθησαν. Ἐκεῖ βλέπει κανεὶς τὴν ματαιότητα τῶν Ἀθηναίων. Εἰς ἓνα ἀπ' αὐτὰ π. χ. καταγράφονται 23 βαρύτιμα παπλώματα, πολλὰ ζυπούνια χρυσοκέντητα, προσκεφαλᾶδες μὲ κόμβους μαργαριταρένους, πέντε ζουμπέδες χρυσοὶ καπλαντισμένοι μὲ γούναν κ. λ. π.

Ἡ ξιππασιὰ τῶν Ἀθηναίων εἶχε φθάσει σὲ τοιοῦτον σημεῖον, ὥστε πολλοὶ γονεῖς διὰ νὰ προικίσουν μεγαλοπρεπῶς τὰς θυγατέρας τῶν ἀπεγυμνοῦντο ἐντελῶς. Διὰ νὰ περιορίσῃ τὸ κακὸν ἠναγκάσθη ὁ Πατριάρχης Σαμουήλ, τὸ 1767, νὰ ἀπωλύσῃ Κανόνα διὰ τοῦ ὁποίου περιορίζε σημαντικῶς τὴν προίκα καὶ ἀπηγόρευε ἀπολύτως τὰ τραχώματα, τὴν προγαμιαίαν δηλ. δωρεὰν εἰς χρεῖμα, τὴν ὅποιαν ἔκαμον οἱ γονεῖς πρὸς τὸν ἀπληστον γαμβρόν.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ MANNA ΤΟΥ ΣΟΛΩΜΟΥ

τοῦ ἱστορικοῦ συγγραφέως καὶ δημοσιογράφου κ. ΦΑΝΗ ΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΝ

“Ὅπως ὅλοι οἱ ἐξαιρετικοὶ ἄνδρες, ἔτσι κι’ ὁ Σολωμὸς περιέβαλε τὴ γυναῖκα μὲ μιὰν ἀσυνήθιστη τρυφερότητα, μὲ μιὰν ἀγιότητα καλλίτερα. Πίστευε πὼς τὸ μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας, κι’ εἰδικώτερα τῆς πατρίδας του, ἦταν στὰ χέρια τῆς μάνας, καὶ γενικώτερα τῆς γυναίκας. Γιὰ τοῦτο ὀλόκληρη ἡ λυρική ἢ πατριωτική του ποίηση δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο, παρὰ ἓνας ὕμνος στὴν καλωσύνη, στὴν ἀγνότητα ἢ τὴν ἡρωϊκότητα τῆς γυναίκας. Οἱ καλλίτεροι στίχοι του, οἱ περισσότερο χρωματισμένες εἰκόνες του, οἱ ἠθικώτερες σκέψεις του βρίσκονται στὰ χεῖλη τῶν γυναικείων τύπων του. Ὁ ποιητὴς μεταρσιώνεται μπροστὰ στὴ γυναικεία ὁμορφιά, μπροστὰ στὴν ἀρετὴ ἢ στὴν παλληκαριά της. Ἦταν βαθεῖα μέσα του ριζωμένη ἡ ἰδέα πὼς ἡ ἀνθρωπότητα θὰ προώδεε ἢ θ’ ἀφθάνε στὸν προορισμὸ της μὲ τὴν ἐξάγνιση καὶ τὴν ἀνύψωση τοῦ γυναικείου τύπου.

Ἀπὸ τὰ μικρὰ του χρόνια, ὅσες γυναῖκες ἔπλασε ἡ φαντασία του, δὲν εἶνε παρὰ μορφές ἰδανικές, προωρισμένες, νὰ ἐξαγνίσουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή, ὑποδείγματα ἐνὸς κόσμου ἀνώτερου, κι’ ἠθικώτερου. Ἡ Ξανθοῦλα, ἡ Φαρμακωμένη, ἡ Μοναχὴ, καὶ πολλὲς ἄλλες, εἶνε τύποι παρθενικοὶ πού μᾶς γεμίζουν ἀνωτερότητα, καὶ μᾶς δείχνουν τὸν τέλειο τύπο τῆς ἀρετῆς, τῆς θυσίας ἢ τῆς καλωσύνης στὴ γυναῖκα.

Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς γυναικείους αὐτοὺς τύπους τῆς νιότης του ἔχουν μιὰν ἠθικὴν σεμνότητα, μιὰν ἀγγελικότητα, πού μᾶς ξαφνίζει. Εἶνε πλάσματα αἰθέρια. Ἀλλὰ μέσα στὸν « Ὑμνο τῆς Ἐλευθερίας », πούγραψε τὰ 1823, ὁ ποιητὴς ἔγινε πραγματικώτερος κι’ ἀφιέρωσε μερικοὺς στίχους του καὶ στὴν Ἑλληνίδα, ὅπου διατύπωσε τὶς ἰδέες, πούπρεπε νὰ κατευθύνουν τὴν ἀγωγή της. Τὸ ἡρωϊκὸ πνεῦμα κι’ ἡ ἰδέα τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν δούλων ἀδελφῶν, ἦταν τὸ ἰδανικὸ πού ζητοῦσε νὰ φυσήσει στὰ στήθη τῶν Ἑλληνίδων καὶ τῶν παιδιῶν, πού θὰ γαλούχιζαν. Ἄν καὶ νέος, θεωροῦσε πὼς τὸ πατριωτικὸ ἰδανικὸ ἔπρεπε νὰ κυριαρχεῖ μέσα τους.

Ἔτσι τὶς φαντάζεται μέσα στὸν « Ὑμνο », πλάσματα ἡρωϊκά, ἀληθινὲς μάννες παλληκαριῶν. Στὸ διάμεσο κάποιας ἡσυχίας κατὰ τὴν ἐπανάσταση, καὶ στὸν ἴσκιό τῶν δένδρων, ὁ ποιητὴς βλέπει νὰ χορεύουν μερικές ἑλληνοπούλες, καὶ τὸ θέαμα αὐτὸ τοῦ δίνει ἀφορμὴ νὰ γράψει μερικοὺς ἐξάσιους στίχους. Ἡ ψυχὴ του, ἀντικρύζοντας τὶς παρθένες, συνεπαίρνεται. Τὶς ὀραματίζεται, μητέρες μεγαλόψυχων παιδιῶν, πού θὰ συνέχιζαν τὸ ἡρωϊκὸ πνεῦμα τῆς φυλῆς, παιδιῶν ποτισμένων μὲ τὴν ἰδέα τῆς « ἀντρείας, καὶ τῆς λευτεριάς ». Εἶνε ποιητικώτατες οἱ εἰκόνες, μὲ τὶς ὁποῖες ἐκφράστηκε τὶς σκέψεις του γιὰ τὸ μέλλον τῶν Ἑλληνίδων. Προορισμὸς τους εἶνε νὰ γίνουν μάννες καὶ νὰ θηλάσουν παιδιὰ γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸ μεγαλεῖο της:

Στὴ σκιά χειροπιασμένες,
στὴ σκιά βλέπω κι’ ἐγὼ
κρινοδάχτυλες παρθένες
ὅπου κάνουνε χορὸ.

Στὸ χορὸ γλυκογυρίζουν
μάτια ὠραῖα ἐρωτικά,
κι’ εἰς τὴν αὔρα κυματίζουν
μαῦρα ὀλόχρυσά μαλλιά!

Ἡ ψυχὴ μου ἀναγαλλιάζει,
πὼς ὁ κόρφος καθεμιᾶς
γλυκοβύζαχτο ἐτοιμάζει
γάλα ἀνδρείας καὶ λευτεριάς.

Ἀλλὰ κι’ ὀριμώτερος ὁ Σολωμὸς ἀπέβλεπε στὴ γυναῖκα σὰν τὸ μέσο τῆς ἀνυψώσεως τῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα τῆς ἐλληνικῆς. Καὶ τοῦτο προσπάθησε νὰ τὸ πραγματοποιήσει πλατύτερα μέσα στὸ καλλίτερο ἴσως ποίημα τῆς ἀνδρικής ἡλικίας του, πού φέρει τὸν τίτλο: « Ἡ Ἑλληνίδα Μάννα » καὶ πού σύνθεσε τὰ 1848, πενήντα δυὸ χρόνων. « Ἡ Ἑλληνίδα Μάννα » εἶναι ἀπὸ τὶς συλλήψεις του, τὶς περισσότερον πραγματιστικές, ὅπου ὁ πατριώτης ἰδεολόγος, καὶ κυριώτατα ὁ ἐθναγωγός, παρουσιάζει τὶς χαρακτηριστικώτερες ἀπόψεις του.

Τὸ θέμα της εἶναι ἀπλό: Ἡ μάννα ἔχει χάσει τὸν ἄνδρα της κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 21, πού τῆς ἄφησε ἓνα μωρό, πού βυζαίνει ἀκόμη. Ὁ ποιητὴς μᾶς ἐμφανίζει τὴν Ἑλληνίδα Μάννα τὴ στιγμὴ πού λικνίζει τὸ μικρὸ της μέσα στὴ κούνια, γιὰ ν’ ἀποκοιμηθεῖ. Κι’ ἐδῶ βλέπουμε τὴ λεπτὴ ψυχολογία τοῦ ποιητῆ. Ἐγνώριζε πὼς τὰ λόγια τῆς κούνιας μένουν βαθεῖα χαραγμένα στὴν ψυχὴ μας. Εἶνε τὸ πρῶτο μάθημα τῆς ἀγωγῆς μας. Γιὰ τοῦτο καὶ μᾶς εἰκονίζει τὴ μάννα σαυτὴ τὴν ὠραία στιγμὴ, ὅποτε ἀναβρῦζει ἡ πηγὴ τῆς ψυχῆς της, καὶ σὰν πίδακας ξεχύνεται σὲ τραγοῦδι ἡρωϊκὸ καὶ μεγαλόψυχο, σὲ τραγοῦδι πού στὰ λόγια του κλείνεται τὰ πώτερο ἰδανικὸ τῆς φυλῆς της.

Καὶ πραγματικῶς ἡ « Ἑλληνίδα μάννα », δὲν εἶνε ἀπλῶς ἡ μάννα μας. Εἶναι κάτι πάρα πάνω: εἶνε ὑπόδειγμα πρὸς μίμηση. Εἶνε σύμβολο, εἶνε αὐτὸ τὸ μέλλον μας, στὸ πλήρωμα τοῦ προορισμοῦ μας. Γιατὶ μονάχα μάννες σὰν καὶ κείνη, μὲ παιδιὰ σὰν ἐκεῖνο, πού λικνίζει, μποροῦν νὰ δημιουργήσουν τὴν αἰώνια Ἑλλάδα, τὴν Ἑλλάδα τῆς νίκης καὶ τῆς θυσίας, τὴν Ἑλλάδα τῆς ἰδανικῆς πραγματικότητας. Θέλει τὰ τέκνα της ἄντρες, πού νὰ στέκονται στὰ πλήγματα τῆς μοῖρας ἀνίκητοι, ἄνδρες πού νὰ λάμπουν στὴ μάχη, θεῖοι. Γιατὶ μόνο στὸν καθημερινὸ πόλεμον, μὲ τὴν ἀνάγκη καὶ τὴν ἐναντιότητα, μὲ τὴ Μοῖρα καὶ τὸ Θάνατο, δείχνεται κανεὶς ὅ, τι πραγματικῶς εἶνε, μικρὸς ἢ μεγάλος, δυνατὸς ἢ ἀδύνατος. Ἡ ζωὴ δὲν ἀξίζει, παρὰ μόνο

για τὸν ἀγῶνα της. Στὸν ἀγῶνα ἀστράφτει ἡ ἀξία, ἡ ἀρετή, ἡ θέληση. Ἀκόμη κι' ἂν ὅλα χαθοῦν, δὲν σημαίνει τίποτε, ἂν ἡ ψυχὴ μας μένει στέρεη στὴ πίστη της, δοσμένη στὸ ἰδανικὸ της. Ἡ ζωὴ ἀνήκει στοὺς τολμηροὺς ποὺ δίνονται στὸν ἀγῶνα, ἀψηφῶντες τὴ Μοῖρα καὶ τὸ Θάνατο.

Μὲ τίς ἥρωϊκὲς αὐτὲς ιδέες, τίς γιομάτες δύναμη καὶ θέληση λικνίζει τὸ μικρὸ της ἡ «Ἑλληνίδα Μάννα». Ἀρχίζει μένα μνημόσυνο στὸν ἄνδρα της, ποὺ σκοτώθηκε γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν λευτεριά, ἐνῶ δίπλα στὴν κούνια κρέμεται τὸ ἥρωϊκὸ σπαθὶ του, σύμβολο τῆς παλληκαριᾶς καὶ τῆς τιμῆς:

«Κρέμεται τὸ σπαθὶ κοντὰ στὴν κούνια σου, καλὸ μου,
ἀλλὰ τὸ χέρι δὲν εἶνε ποὺ τῶσφιγγε στὴν νίκη.
Μακρὸς ὁ λάκκος, πάνοιξε καὶ κλεῖ τὸ γίγαντά μου.
Κάμπους, βουνά, χωρὶς αὐτόν, μάχης καπνοὶ σκεπάζουν.
Ἄλλ' ἀπὸ τώρα, ποὺ κουνῶ τὰμέριμο κορμάκι
αὔριο θὰ γίνει δύναμι π' ὁ λογισμὸς κινάει
καὶ στήθη ἀντρίκιο θὰ στηθῆ στὶς σαϊτιὲς τῆς Μοίρας.
Βρέχει τὰ βέλη της αὐτὴ στὰ ὕψη τῶν ἀνδρείων,
κεῖ, ποὺ στημένοι στερεοί, λάμπουν στὴ μάχη θεῖοι.
Χαρὲς καὶ πλοῦτη νὰ χαθοῦν καὶ τὰ βασίλεια κι' ὅλα
τίποτε δὲν εἶν' ἂν στητὴ μένει ἡ ψυχὴ ὀλόρθη.
Ὅλα τὰ ρεῖπια γύρω της κοιτᾷ χαμογελῶντας
κι' ἀνθοὶ σαυτά, παντοῦ κι' ἀργά, βλασταίνουν ὡς τὸν τάφο.
Φυτρώνει καὶ στὸ σκότος τοῦ Παραδείσου τάνθη.
Τοῦ κόρφου ἐσύ, τῆς ἀγκαλιᾶς, ἀγαπημένο βάρος
σπούδαζε, μὴν ἀργοπορῆς βάρος νὰ γείνεις τρόμου
ἐκεῖ ποὺ οἱ χεῖμαρροι τοῦ ἐχθροῦ, τρομακτικὰ βρυχιζοῦν.
Ἄλλὰ τὸ χέρι σου ζωστὸ πλιά στὸ λαιμὸ σου γύρω
δὲν θάναί τότε, ἀλλὰ σαυτὸ τόλεθροφόρο ξίφος,
τῆς Μοίρας ἔτσι οἱ δύναμες, ὅσο τρανὲς κι' ἂν εἶναι,
κι' ἂν πέσης σὺ στὸ πόλεμο, μένουν ἐκεῖνες, ὅπως
τῆς κούνιας τὰ κινήματα, ποὺ τώρα σὲ κοιμίζουν.

Ὁ Σολωμὸς, παρ' ὅλη τὴν ἰδεαλιστικὴ του ὑπερβατικότητα, ὅταν ἀπευθύνεται στὴν πατρίδα του γίνεται θετικὸς καὶ πραγματιστής. Ὅταν μιλοῦν γιὰ τὸ μέλλον μιᾶς ὀλόκληρης φυλῆς, δὲν χωροῦν ἀμφιβολίες καὶ δυστακτικότητες. Μονάχα πραγματικὲς ὑποδείξεις κι' ἰσχυρὲς θεληματικότητες δημιουργοῦν τὸ μέλλον τῶν ἐθνῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Γιὰ τοῦτο στὴν «Ἑλληνίδα Μάννα», στὸ πιὸ πραγματιστικὸ τοῦ ποιήμα, βλέπουμε νὰ δίνεται χαρακτηριστικὴ βαρύτητα στὴν ἀξία τῆς πάλης καὶ τῆς νίκης μέσα στὴ ζωὴ. Ὁ πόλεμος τότε μόνο δικαιολογίεται, ὅταν ἐξυπηρετεῖ ἓνα ὑπέρτερο κοινωνικὸ ἢ ἐθνικὸ ἰδανικὸ, μάλιστα τότε ἐπιβάλλεται. Ἄν ὁ ποιητὴς ὑπῆρξεν ἰδσο-

λόγος, ὅμως προκειμένου γιὰ τὴν σκληρωμένη πατρίδα του καὶ γενικώτερα γιὰ τὸ μέλλον καὶ τὴν ἀποκατάσταση τῆς φυλῆς του, δὲν ἀμφέβαλε καθόλου πὼς ὁ πόλεμος, ἔστω κι' ὁ σκληρότερος εἶναι ἀναγκαῖος κι' ἱερός, Πρῶτα ἀπ' ὅλα ἡ ἐθνικὴ μας ἀποκατάστασης κι' ὕστερα ὅλα τὰ ἄλλα.

Ἡ Ἑλλάδα, φθασμένη στὸ κορύφωμα τοῦ προορισμοῦ της, μέσα στὸν παγκόσμιον κύκλο τῆς δράσεως, ὑπόδειγμα μιᾶς ζωῆς ἀνώτερης. Ὁ Σολωμὸς μὲ τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐννοοῦσε ὅτι συνήθως ὀνομάζουμε πατρίδα. Μὲ τὴν Ἑλλάδα ἐννοοῦσε τὴν Ἑλλάδα τῶν ἀγῶνων καὶ τῶν δοκιμασιῶν, τὴν Ἑλλάδα, ὅπως τὴν εἶδε στὶς λαμπρότερες στιγμὲς της κατὰ τὴν Ἐπανάσταση, σημαιοφόρο τῶν γονιμώτερων ἰδανικῶν. Γιὰ μιὰ τέτοια Ἑλλάδα ποιὸς δὲν θὰ ὑπόμεινε τὴ θυσία; Ποιὸς δὲν θὰ δεχόταν τὸ θάνατο; Ἡ πάλη ἦταν προϋπόθεση τῶν ἐθνικῶν πόθων του, ἡ νίκη τάποτέλεσμα. Ἡ νίκη, ποὺ βγαίνει μέσ' ἀπὸ τὸν πόνο, ἔστω καὶ τὸν φρικτότερο, ἡ νίκη ποὺ μόνο αὐτὴ ἐξασφαλίζει τὴ λευτεριά καὶ τὴν ὑπαρξὴ σὲ μιὰν ἐθνότητα.

Προκειμένου νὰ κερδίσουμε τὴ νίκη γιὰ τὴν Ἑλλάδα τί κι' ἂν πέσουμε στὸν ἀγῶνα; Μήπως τὸ ἔργο μας τ' ἀτομικὸ δὲν μένει; Ὁχι, χίλιες φορές, ὄχι. Τίποτε δὲν πάει χαμένο. Ὅλα κάτι προσφέρουν στὴν πρόοδο καὶ στὴν ἀνθρωπότητα. Τίποτε δὲν γίνεται τυχαῖα. Πουθενὰ δὲν ὑπάρχει τελικὸς θάνατος. Ἡ θυσία, ποὺ ἐξυπηρετεῖ ἓνα ἰδανικὸ, δὲν εἶνε ποτὲ θυσία. Εἶνε ἡ πλήρωση τῶν πιὸ πραγματικῶν μας πόθων. Θυσιαζόμενοι δὲν δείχνουμε παρὰ τὴ πίστη μας σ' ὅτι λατρεύουμε. Ἡ θυσία σὰ φθάνει τὸν ἥρωϊσμὸ εἶνε ἡ ἀνώτατη ἐκδήλωση τῆς ἀνθρωπίνης ἐνέργειας. Ἡ «Ἑλληνίδα Μάννα» πιστεύει στὴ θυσία, ποὺ ἀποδέχεται. Κι' αὐτὴ ἡ ἴδια ἐννοεῖ νὰ πάρει μέρος στὴ μάχη, κι' ἂν πέσει, στὴν ψυχὴ της εἶνε βαθεῖα ριζωμένη ἡ ἰδέα πὼς ἡ θυσία της κάτι πρόσφερε στὸ σύνολο. Ἡ θυσία εἶνε ἐννοια καθολικὴ καὶ δὲν ἀποβλέπει μόνο στὸν ἄντρα, μὰ καὶ στὴ γυναῖκα. Στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὸ καλλίτερο, δὲν ὑπάρχουν φύλα. Ἄντρες καὶ γυναῖκες εἶνε τὸ ἴδιο, ἐφ' ὅσον πολεμοῦν γιὰ τὸ μέλλον. Κάθε γυναῖκα πρέπει νὰ γίνεται ἀμαζόνα, ὅταν ἡ πατρίδα της ἀγωνίζεται:

Μεγάλωσε, μεγάλωσε, μὴ δίχως μάννα μείνης.
Θὰ ζώση ἐκείνη τὸ σπαθὶ, μὲς τὸ βυζὶ ἀπὸ κάτω
Κι' ὄμπρὸς σημαία καὶ σπαθὶ, ψυχὴ, ψυχὴ καὶ νίκη!
Τὴν ψυχὴ μέσα μου ἀγροικῶ τοῦ ποθητοῦ πατρός σου
καὶ χίλιες — χίλιες γύρω ξαστράφτουν Ἀμαζόνες.
Ἄντρες, γυναῖκες εἶν' κανεὶς δὲν θὰ ρωτᾷ στὴ μάχη.
Κοίττα τοὺς λάκκους. — Ἄλλὰ τί μπορεῖς σὺ νὰ κοιτάξεις;
Ἄπειρους λάκκους, ἄπειρους γεμίζουν οἱ νεκροὶ μας.
Πέφτουμε ἐμεῖς, τὸ ἔργο μας γιὰ τὴν πατρίδα μένει
καὶ ὅλα ξεῖ στὰ στήθη μας τούτη ἡ πνοὴ καὶ μόνη
ποὺ φλόγα γίνεται φρικτὴ καθολικοῦ πολέμου
ποὺ κάθε γῆ καὶ θάλασσα παντοῦ περιλαβαίνει

και ζώνει ἐσὲ και σκίρτημα και τῆς κούνιας σου δίνει.
 Σκίρτα κουνιά, μ' εὐχὴ χαρᾶς για τὸ καλό, πὺ θᾶρθει.
 Γλυκά κι' ἡ τύχη μου γελά, γιατί ἡ στιγμή 'ναι τούτη
 πὺ τὰκριβά σου βλέφαρα σηκώνονται κι' ἀφήνουν
 τὸ χαμογέλιο τῆς ματιᾶς νὰ λάμψη σὺλα τᾶλλα,
 ἀβέβαιο και τρεμάμενο, ἀλλ' ὄχι και σὲ μένα.

Ἄλλὰ δὲν ἀρκοῦν μόνον οἱ ὑποδείξεις για νὰ φέρουν πραγματικὰ ἀποτελέσματα· δὲν ἀρκοῦν τὰ δόγματα, χωρὶς τὴ σταύρωση. Πρέπει αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος νὰ δοθεῖ στὸν ἀγῶνα, ἐφαρμόζοντας τις ἀρχές του μέσα στὴν πάλη τῆς ζωῆς, ἀδιάφορος για τὸ θάνατο, μὰ δοσμένος στὸ σκοπὸ του. Πῶς εἶνε δυνατόν νὰ πιστέψουμε σὲμᾶς, ὅταν ἐμεῖς δὲν ἐνεργοῦμε ὅ,τι θεωρητικὰ ἀποδεικνύουμε; Τὸ ἐνιαῖον τῆς θεωρίας και τῆς πράξεως χαρακτηρίζει τις δυνατὲς προσωπικότητες, ἐκεῖνες, πὺ δημιουργοῦν τις ἐποχές και συντελοῦν μὲ τὴ δράση τους στὸν ἠθικὸ ὑψωμὸ τῆς πραγματικότητος και τὴ φέρνουν σὲ μιὰ σφαῖρα καλλίτερη ὠφελιμώτερη, ἰδανικώτερη. Ἡ καλῶς ἐννοουμένη θέληση δὲν εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ μιὰ προσπάθεια τοῦ νὰ φαινόμαστε ὅ,τι εἴμαστε, τοῦ νὰ ἐνεργοῦμε ὅ,τι σκεπτόμεθα, τοῦ νὰ ἐπιδιώκουμε ὅ,τι δυνάμεθα, τοῦ νὰ εἴμαστε, τέλος, ὅτι εἴμαστε.

Ἡ «Ἑλληνίδα Μάννα» δὲν εἶνε ἀπλῶς ὑπόδειγμα. Εἶνε ἡ πραγματοποίηση τῶν ὅσων πιστεύει, τῶν ὅσων ὑποδεικνύει και θέλει. Ἐνσαρκώνει αὐτὴ ἡ ἴδια τὰ ἰδανικὰ της. Εἶνε ὁ ἄνθρωπος-πρότυπο, πὺ τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τοῦ μετακινήσει τὴν πίστη του στὸ νὰ πράττει ὅ,τι σκέπτεται, στὸ νὰ φαίνεται ὅ,τι πραγματικῶς εἶνε. Ἄν φαντάζεται τὸ γιὸ της παλληκάρι μέσα στοὺς δρόμους τῆς ζωῆς· ἂν τὸν θέλει ἄντρα ἀπέναντι τῆς Μοίρας, ἂν δὲν νοιάζεται για τὴ θυσία του κι' ἀδιαφορεῖ για τὸ θάνατο, ἂν ὅλα αὐτὰ φέρει στὰ χεῖλη της ὅμως και τὴν ψυχὴ της τὰ ἴδια συναισθήματα τὴν κινοῦν.

Σὲ μιὰ στιγμή θερμοῦ ἐνθουσιασμοῦ, σὲ μιὰ στιγμή ἱερῆς μεταρσιώσεως ρίχεται μαζί μὲ τὸ παιδί της στὸν καπνὸ τῆς μάχης. Γίνεται αὐτὴ ἡ ἴδια τὸ μέλλον πὺ φαντάζεται στὸ γιὸ της. Τὸ ἔργον ἀναδεικνύει κι' ἀπογυμνώνει τοὺς χαρακτῆρες. Οἱ ὠραῖες και δυνατὲς χειρονομίες μέσα στὴ ζωὴ μας εἶνε ἰσχυρὰ ἀποφασισμένες ἀπὸ κείνους πὺ πρόκειται νὰ τις ἐκτελέσουν. Προϋποθέτουν τὴν πίστη στὸ ἰδανικόν. Κι' ἡ «Ἑλληνίδα Μάννα» φέρνει στὴν ψυχὴ της ὅ,τι τὰ χεῖλη της τραγουδοῦν:

Ἔλα σὲ μὲ τῶν σπλάχνων μου γλυκὸ βλαστάρι. Θέλω
 για μιὰ στιγμή γοργὰ ἀπ' αὐτὸ τὸ σπῆτι νὰ μακρύνω.
 Θέλω τὸ μέτωπο ὁ καπνὸς τῆς μάχης νὰ σοῦ 'γγίξει
 πλατεῖα τὸ στῆθος σου, βαθειά, νὰ πνίξει ὀλέθρου φλόγα.

Αὐτὸ εἶνε τὸ περιεχόμενον τοῦ περίφημου αὐτοῦ τραγουδιοῦ τοῦ Σολωμοῦ. Εἶνε κυρίως μιὰ ὑπέροχη εἰκόνα, ὅπου μᾶς ζωγράφισε τὴν «Ἑλληνίδα Μάννα» σὲ μιὰ ἐξαισία

στιγμὴ της, ὑποδεικνύοντας αὐτὴν σὰν σύμβολο τοῦ μέλλοντος. Προορισμὸς της εἶνε ἡ ἀνατροφή ἑνὸς γιοῦ, πὺ θὰ συνέχιζε τὴν ἡρωϊκὴ ζωὴ τοῦ πατέρα του και μαζί τῆς μάννας του, πὺ ρίχεται στὸν ἀγῶνα, σὰν ἀληθινὴ Ἀμαζόνα. Ὁ ἀγῶνας για τὴν ἀνάδειξη τῆς φυλῆς, ἡ πάλη για τὸ καλλίτερον κι' ὠφελιμώτερον, ἡ διατήρηση τέλος τῆς ἡρωϊκῆς παραδόσεως ἀποτελοῦν τὸ κέντρο αὐτῆς τῆς ἀγωγῆς, χωρὶς ν' ἀποκλείεται κι' ἡ θυσία κι' ὁ θάνατος. Ἡ δημιουργία ἑνὸς ἄντρα, σ' ὅλη τὴ σημασία τῆς λέξεως, νὰ ποιὸς εἶνε ὁ ὑψηλότερος προορισμὸς τῆς Ἑλληνίδας.

Ὁ Καλοσγοῦρος, ἕνας ἀπὸ τοὺς καλλίτερους κριτικούς τοῦ Σολωμοῦ, ἔγραφε τὰ ἐξῆς, σχολιάζοντας τὴν «Ἑλληνίδα Μάννα»: «Στὸ ἐθνικὸ τοῦτο ποίημα ἀγιάζεται ἡ μητέρα, πὺ σὰν ἀγνή Σπαρτιάτισσα, μητέρα τοῦ Λεωνίδα ἢ κανενὸς τῶν τριακοσίων τῆς Σπάρτης, δὲν βλέπει και δὲν εὔχεται στὸ γλυκὸ βλαστάρι τῶν σπλάχνων της, παρὰ τὴν ἀληθινὴ ζωὴ τῆς τιμῆς. Ἔτσι ἔσται ὁ ἀθάνατος ποιητὴς μας τὸ θεμέλιο τῆς ἐθνικῆς ἀγωγῆς». Καὶ συμπληρώνει πὺ τὸ ποίημα ἔπρεπε νὰ γείνη «τὸ ἄσμα ἄσμάτων τῶν σχολείων μας και κάθε ἐθνικοῦ παρθεναγωγείου». Ὁ Καλοσγοῦρος εἶχε δίκαιον. «Ἡ Ἑλληνίδα Μάννα» πρέπει ν' ἀναγραφεῖ πάνω σὲ μαρμάρινη πλάκα, στὴν εἴσοδο κάθε ἐλληνικοῦ ἐκπαιδευτηρίου.

ΜΙΑ “ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ,,

τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ καὶ λογοτέχνου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ

Ὁ κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1923 ἀποθανὼν ἐν Ζακύνθῳ ποιητῆς Ἀνδρέας Μαρτζώκης ἦταν ὁ τελευταῖος ἐπιζήσας «λόγιος» τῆς οἰκογενείας του. Διότι ἀνῆκεν εἰς μίαν «φιλολογικὴν οἰκογένειαν», ἐκ τῆς ὁποίας προῆλθον πολλοὶ ἄνθρωποι τῶν γραμμάτων καὶ κατὰ τὴν πιθανότητα τοῦλάχιστον τοῦ νόμου τῆς κληρονομικότητος, θὰ προέλθουν εἰς τὸ μέλλον καὶ ἄλλοι. Ὁ πατὴρ του, ὁ πολὺς Ἰγνάτιος Λουδοβίκος Μαρτζώκης (Marzocchi), ἦλθεν ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν εἰς τὴν Ζάκυνθον (1837), ἐγκατεστάθη ἐδῶ, ἐνυμρεύθη Ζακυνθίαν — κόρην Μεσσαλᾶ — καὶ ἔγεινεν ὁ γενάρχης τῆς νέας ἰταλοελληνικῆς οἰκογενείας. Πολυμαθέστατος προφασσόρος, ἀληθινὰ σοφὸς ἄνθρωπος, μὲ μεγάλην βιβλιοθήκην, μὲ ἀκόμη μεγαλύτερον γοῦστο φιλολογικόν, ἐδίδασκε κλασσικὰς γλώσσας, παγκόσμιον λογοτεχνίαν, φιλοσοφίαν καὶ κυρίως αἰσθητικὴν, συνέτασσε δὲ καὶ ὁ ἴδιος ἰταλιστὶ ποιήματα ἢ πεζά. Περὶ τῆς φιλοκαλίας του εἰμπορεῖ νὰ μαρτυρήσῃ τὸ μονόστιχον αὐτὸ ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ τάφου μικροῦ του τέκνου, διερμηνεῦον τὸν πατρικὸν καὶ τὸν μητρικὸν μαζὶ σπαραγμόν:

In ogni tua man tu stringi un cuor.

(Σὲ κάθε σου χεράκι σφίγγεις ἀπὸ μιὰ καρδιά).

Ὁ πρωτότοκος υἱὸς του, Μέμων Μαρτζώκης, (Ricordano ἰταλικὰ καὶ κοινῶς Ντάνος ὀνομαζόμενος), ὑπῆρξεν ἐλληνομαθέστατος καὶ ἐγκυκλοπαιδικώτατος λόγιος, γλαφυρὸς ἀπὸ πάσης εἰς πᾶσαν γλῶσσαν μεταφραστῆς καὶ ἐπὶ μακρὰ ἔτη καθηγητῆς τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Ἱστορίας εἰς τὸ Γυμνάσιον Ζακύνθου (1844–1902). Εὐφραδῆς, εὐφυῆς, μνήμων τεράστιος καὶ αὐτόχρημα πανδαήμων, ἐγνώριζε νὰ κάμνῃ τὴν διδασκαλίαν του καὶ τὴν συντροφίαν του ἀληθεῖς πνευματικὰς ἀπολαύσεις. Ἐκ τῶν ἰδρυτῶν καὶ τακτικατέρων συντακτῶν τοῦ περιφήμου «Ζακυνθίου Ἀνθῶνος», (ἐκδότης ὁ ποιητῆς I. Τσακασιᾶνος), κατέγεινεν ἰδίως εἰς τὴν φιλολογικὴν κριτικὴν, ἡ γνώμη του δὲ εἰς τὴν Ζάκυνθον ἐθεωρεῖτο ἡ μόνη αὐθεντικὴ: οὔτε ποιητῆς, οὔτε πεζογράφου δὲν ἤμποροῦσε νὰ λάβῃ τὸ «χρῆμα» ἐὰν δὲν τὸν ἐπαινοῦσε δημοσίᾳ ὁ Ντάνος.

Ἄλλ' ἐκτὸς τοῦ θαυμασίου αὐτοῦ πρωτοτόκου, καὶ ζῶντος ἀκόμη τοῦ σοφοῦ πατρὸς, εἶχον ἀναδειχθῆ λόγιοι καὶ ποιηταὶ ἄλλοι δύο τῶν υἱῶν του: ὁ κατὰ τι νεώτερος τοῦ Ντάνου Ἀνδρέας (1849) καὶ ὁ νεώτερος ὄλων Στέφανος (1855), ὁ κατὰ τὸ 1913 ἀποθανὼν εἰς τὰς Ἀθήνας. Διὰ ποῖον ἐκ τῶν τριῶν ἐδικαιοῦτο νὰ καυχᾶται περισσότερον ὁ εὐτυχῆς Ἰγνάτιος Μαρτζώκης; Καὶ διὰ τοὺς τρεῖς βεβαίως ὁπαδοὺς τοῦ λογίου, ἀφοῦ μάλιστα δύο ἄλλοι του υἱοί, ὁ Πῖος καὶ ὁ Καῖσαρ, εἶχον ἀκολουθήσει τὸν Κερδῶν καὶ τὸ οἰκογενειακὸν ἰσοζύγιον ἦτο ἀσφαλές. Διὰ πολὺν ὅμως καιρὸν, ἡ φήμη τοῦ Μέμμωνος ἦτο τόσο μεγάλη καὶ ἡ μνήμων σοφία του ἐθάμβωνε

τόσον τὸν κόσμον — τὸν Ζακυνθινὸν ἐννοῶ — ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ πατὴρ ἐπὶ τοῦ πρωτοτόκου θὰ ἐστήριζε τὴν δόξαν τῆς οἰκογενείας... Ἀργότερα ὅμως συνέβησαν πράγματα περιεργὰ καὶ σχεδὸν ἐκπληκτικά: Ξένοι, παρεπίδημοι, ἐρχόμενοι εἰς τὴν Ζάκυνθον ἀπὸ τὰς Ἀθήνας, ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἀπὸ τὰς Νήσους, ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀκόμη, ἀπὸ τὴν Βλαχίαν, ἐζητοῦσαν νὰ γνωρίσουν, ὄχι τὸν Μέμμωνα, ἀλλὰ τὸν Ἀνδρέαν Μαρτζώκην! Τὰ ποιήματά του περιέτρεχον πλέον τὸν Ἑλληνισμὸν καὶ ἐθαυμάζοντο πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὰς κριτικὰς μελέτας τοῦ ἀδελφοῦ του. Αἱ λυρικαὶ συλλογαὶ του, διαδεχόμεναι ἀλλήλας, ἐκρίνοντο καὶ εἰς τὰ ἔξω τῆς Ζακύνθου ἐκδιδόμενα φύλλα. Πολλὰ ποιήματά του ἀνεδημοσιεύοντο, ἐτραγωδοῦντο, ἀπεστηθίζοντο, ἀπηγγέλλοντο εἰς τὰ σχολεῖα, παντοῦ. Τέλος πάντων, διὰ τὸν Ἀνδρέαν ἐγένετο τόσος λόγος, ὅσος οὐδέποτε ἔγινε διὰ τὸν Μέμμωνα. Ἄν δὲν ἦτον ὁ «σοφός», ἦτον ὅμως ὁ «ποιητῆς». Καὶ ἦλθε καιρὸς κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ δόξα τοῦ πρωτοτόκου ἐπεσικιάσθη ἀπὸ τὸν δευτερον καὶ τὸ καμάρι τῆς φιλολογικῆς οἰκογενείας ἦτο αὐτὸς ὁ Ἀνδρέας Μαρτζώκης ἢ, μὲ τὸ ψευδώνυμόν του, ὁ Ὑάκινθος.

Ἄλλὰ μετ' ὀλίγον συνέβη ἄλλο περιεργὸν καὶ ἐκπληκτικόν: Ὁ νεώτατος ἀδελφός, ὁ Στέφανος Μαρτζώκης, ποιητῆς καὶ αὐτὸς, ἀλλ' ἀσήμαντος ἀκόμη καὶ ἀκίνδυνος... διὰ τὴν δόξαν τῶν ἀδελφῶν του, — περιφρονημένος εἰμπορῶ νὰ εἶπω, — μεταναστεύσας εἰς τὰς Ἀθήνας, ἄρχισε σιγὰ σιγὰ ν' ἀκούεται περισσότερον ἀπὸ ὅλους. Εἶχε γίνει ἀρχηγὸς Σχολῆς μ' ἓνα πλῆθος νέων τριγύρω του. Τὸ ποιήματά του εἶχον ἐκδοθῆ εἰς τὸ Παρίσι, τιμῆς ἕνεκεν, ἀπὸ τὸν Λεγερὰν καὶ τοὺς μαθητάς του εἰς τὴν Σχολὴν τῶν Ἀνατολικῶν Γλωσσῶν. Κατόπι συνηθροίσθησαν ὅλα εἰς ἓνα τόμον τῆς Μαρασλείου Βιβλιοθήκης δίπλα εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ. Μία δόξα ἀκαδημαϊκὴ οὕτως εἰπεῖν περιέβαλλε τώρα τὸν νεώτερον Μαρτζώκην. Καὶ ὁ κ. Μαρῖνος Σιγοῦρος, γράφων τότε περὶ τῆς «φιλολογικῆς οἰκογενείας», τὸ εἶπε ρητῶς: «ὁ τελευταῖος τῆς βλαστὸς ἐπεσκίασεν ὅλους τοὺς ἄλλους».

«— Καὶ τὸ Ντάνο ἀκόμη; καὶ τὸ Ντάνο;» ἠρώτησε τὸν κριτικόν, εἰς τὴν Ζάκυνθον, μὲ πικρὸν παράπονον, ὁ Ἀνδρέας. (Κι' ἔλεγε τὸν Ντάνον, ἐννοῶν βέβαια τὸν ἑαυτὸν του). Ἄλλ' ὁ κριτικὸς, ἀμείλικτος ὅπως ἡ Κριτικὴ, τὸ ἐπανέλαβε καὶ ἐνώπιον τοῦ ἐπισκιασμένου ἀδελφοῦ: Ὁ Στέφανος ἦτον ἓνας ποιητῆς μέγας, ἐνῶ ὁ Ἀνδρέας δὲν ἦτο παρά ἓνας ποιητῆς καλός. Ὅσον διὰ τὸν Μέμμωνα, οὔτε καὶ ἐλογαριάζετο: ἓνας σοφὸς καθηγητῆς καὶ τίποτε ἄλλο. Ἐκτοτε ἡ ἐτυμηγορία δὲν μετεβλήθη καὶ ὑποθέτω ὅτι δὲν θὰ μεταβληθῆ: Τὸ ἀληθινόν, τὸ αἰώνιον ἀγλάισμα τῆς φιλολογικῆς οἰκογενείας Μαρτζώκη, εἶναι ὁ Στέφανος, ὁ Μέγας. Κατόπιν ἔρχεται ὁ Ἀνδρέας, ὁ Καλός. Κατόπιν ὁ Μέμμων, ὁ Σοφός. Καὶ τελευταῖος ἀπ' ὅλους ὁ πρῶτος: ὁ Γενάρχης μὲ τὸ μονόστιχον ἐπίγραμμα καὶ τὰ θρησκευτικὰ του ποιήματα.

Ἰδῆτε ὅμως πόσον ἄργησε νὰ ἐκδοθῆ καὶ νὰ γνωσθῆ αὐτὴ ἡ ἐτυμηγορία! Εἴκοσι ὀλόκληρα χρόνια. Ὅσα ἐπέρασαν δηλαδὴ ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφάνισσας μέχρι τῆς ὀριστικῆς ἀναγνωρίσεως τοῦ Στεφάνου. Διότι καὶ οἱ τρεῖς ἀδελφοὶ ἤρχισαν τὴν φιλολογικὴν των δρᾶσιν σχεδὸν συγχρόνως. Ἄλλὰ διὰ πολὺν καιρὸν, ἡ καθηγητικὴ σοφία

καὶ εὐφράδεια παρηγγώνιζε τὴν δροσερὰν ποίησιν εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Ἀνδρέα· καί, δι' ἄλλον τόσον καιρὸν, ἢ ἐλαφρά, ἢ εὐκολος, ἢ προσιτὴ ποίησις ὑπεσκέλιζε τὴν βαθεῖαν, τὴν ὑψηλὴν, τὴν δύσκολον, εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Στεφάνου. Αὐτὸ δὲ συμβαίνει πάντοτε. Καὶ εἰς κάθε φιλολογικὴν οἰκογενεῖαν, ἀλλὰ καὶ εἰς κάθε φιλολογικὴν ὁμάδα. Καὶ γενικῶς, μεταξύ τῶν λογοτεχνῶν ἐνὸς τόπου καὶ μιᾶς ἐποχῆς, βραδύνουν ν' ἀναδειχθοῦν, ν' ἀναγνωρισθοῦν οἱ πραγματικῶς καλύτεροι. Διὰ πολλὸν καιρὸν ἐπικρατοῦν οἱ προσιτώτεροι ἢ ἐπιτηδειώτεροι.

* * *

Ἄς μὴ νομίση τώρα κανεὶς, ὅτι, ὅσον μέγας καὶ ἂν ὑπῆρξεν ὁ Στέφανος Μαρτζώκης, δὲν εἶχε τὴν ἀξίαν του καὶ ὁ Ἀνδρέας. Δὲν ἔχω αὐτὴν τὴν ἰδέαν. Θαυμάζω πολλὰ ποιήματα τοῦ Στεφάνου, ἀλλ' ἐνθυμοῦμαι, ἀγαπῶ κι' ἐκτιμῶ ἄλλα τόσα τοῦλάχιστον τοῦ Ἀνδρέα. Ἡ πτῆσις του δὲν ἦτο μεγάλη· ἐπετοῦσεν ὅμως μὲ ἰδικά του πτερὰ καὶ εἶχε τρυφερότητα, πρωτοτυπίαν, δροσερότητα καὶ χάριν. Ὡς γνήσιος Ζακυνθινός, εἶχεν ἀκόμη καὶ σατυρικὸν οἶστρον ἔξοχον. Τὰ εὐφυστάτα καὶ δηκτικώτατα ἐπιγράμματα τοῦ Ἰακίνθου θὰ ἦσαν πρότυπα τοῦ εἶδους, ἂν δὲν τὰ ἔχαλοῦσε συχνὰ μία βεβιασμένη στιχουργία. Ἴσως δὲ τὸ ἀριστούργημά του νὰ εἶνε ὁ «Ζακυνθινὸς Μνηστήρας», σατυρικὸν ποίημα, εἰς τὸ ὁποῖον φαντάζεται ὅτι εἷς ἐκ τῶν μνηστῆρων τῆς Πηνελόπης, Ζακυνθινὸ ἀρχοντόπουλο, ἐκφράζει εἰς τὴν βασίλισσαν τῆς Ἰθάκης τὸν ἔρωτά του... Ζακυνθινά, ὑποσχόμενος ἀκόμη καὶ χριστόψωμο καὶ μαντολάτο. Εἶνε κάτι ὠραῖον, ἀμιλλώμενον πρὸς τὰ ὠραιότερα ὁμοειδῆ τοῦ Τσακασιάνου, μολοντί οἱ ἐπιτυχεῖς ἀναχρονισμοὶ του τὸ θέτουν πλησίον τῆς παρωδίας τοῦ «Καυᾶ Ἀγαμέμνονα καὶ Ἀχιλλέα» τὴν ὁποίαν ἔκαμε ὁ Λασκαράτος.

Ὁ κατάλογος τῶν ἔργων τοῦ Ἀνδρέα Μαρτζώκη θὰ ἦτο μακρὸς διὰ τὴν στήλην αὐτὴν. Ἀναφέρω: τὰς τρεῖς λυρικὰς συλλογὰς του, τὰς ἐκδοθεῖσας ἐν Ζακύνθῳ, «Νυχτολούλουδα», «Φλοῖσβοι» καὶ «Πατρὸς καρδιά»· τὸν «Γοῦμενον τῆς Ἀναφωνήτρας», ἔμμετρον διήγημα ἀπὸ τὴν ζωὴν τοῦ Ἁγίου Διονυσίου, τυπωθὲν εἰς τὰς Ἀθήνας· τὴν «Νεγροινίαν», Ζακυνθινὸν διήγημα, δημοσιευθὲν εἰς τὴν «Ποικίλην Στοάν» καὶ κατόπιν εἰς ἰδιαιτέρον τεῦχος ἐν Ζακύνθῳ· τὸν «Διάκον», κλέφτικο ποίημα ἀφιερωμένον εἰς τὸν Ἡγεμόνα Νικήταν (διὰ τὸ ὁποῖον εἶχε λάβει καὶ τὸ μαυροβουνιωτικὸν παράσημον), καὶ τὸν ρηθέντα «Μνηστῆρα». Ἄλλ' ἄφησε καὶ ἀπειρίαν ἄλλων ποιημάτων, ἐπιγράμμάτων καὶ παντοίων ἄρθρων εἰς φυλλάδια ἢ ἐγκατεσπαρμένων εἰς ἐφημερίδας, ἡμερολόγια καὶ περιοδικά, μὴδὲ τῆς «Διαπλάσεως» ἐξαιρουμένης, διὰ τὴν ὁποίαν, ὅπως καὶ ὁ ἀδελφός του Στέφανος, ἔγραψεν ὠραιότατα παιδικὰ ποιήματα. Μεταξὺ αὐτῶν, τὸ παλαιὸν ἐκεῖνο «Προσευχὴ στὴν Παναγία» ἔχει μείνει κλασικόν.

Τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του — εἰς τὴν Ζακύνθον πάντοτε, ὅπου ἐχρημάτισε καὶ καθηγητὴς καὶ ἦτο νυμφευμένος μὲ κόρην τῆς γνωστῆς οἰκογενείας Λεονταρίτη, — δὲν ἔγραφε παρὰ ἐπιγράμματα μὲ λογοπαίγνια. Ἐγέλασα πολὺ μὲ κάποιον, ἴσως

τὸ τελευταῖον του: Ὁ δυστυχὴς ὑπέφερε τότε ἀπὸ «ὑπερτροφίαν τοῦ προστάτου». Καὶ εἰς τὸ ἐπίγραμμα του, παίζων μὲ τὰς λέξεις καὶ μὲ τὴν δυστυχίαν του, παρεπονεῖτο τί εἶδους «προστάτης» εἶν' αὐτὸς πού τοῦ ἔτυχε, νὰ ὑπερτρέφεται ὁ ἴδιος καὶ ν' ἀφίγη ἀτροφικὸν τὸν προστατευόμενόν του!...

Ἀπὸ τὰ παλαιότερά του ποιήματα, ἐνθυμοῦμαι κι' ἐν εἰς τὸ «Οὐράνιον Τόξον» πολὺ εὐμορφον, πού ἐτελείωνεν ἔτσι:

Μ' ἂν εἶσαι, ἀλήθεια, τοῦ Θεοῦ σημαῖα πού φέρν' εἰρήνην,

Γιὰτί καὶ μέσ' στὰ στήθη μου δὲ φέρνεις τὴ γαλήνην,
Πού αἰσθάνομαι τὸν πόλεμον καὶ τὸν κατακλυσμό;

Καὶ τὸ μικρὸν αὐτὸ ἀριστουργηματικὸν πρὸς μητέρα εἰς τὸν θάνατον τοῦ νηπίου τῆς:

Μὴν κλαῖς κι' εἶν' ἀγγελόπουλο,
Δὲν ἦτανε παιδί σου.
Μὲ τᾶλλα καθὼς ἐπαιζε
Παιδιὰ τοῦ Παραδείσου,
Μιὰ μέρα παραστράτησε,
Στὰ σύννεφα ἐπλανήθη
Καὶ σοῦπεσε στὰ στήθη.

Μὰ σὰν δὲν ἄκουσε ὁ Θεὸς
Τ' ὠραῖό του τραγούδι,
Σὰν εἶδε, ἀφοῦ τὰ μέτρησε,
Πῶς λείπει ἐν' ἀγγελούδι,

Ἔστειλε κάτω-δῶ στὴ γῆ
Νὰ πάρουν τὸ παιδί του,
Καὶ τώρα εἶνε μαζί του.

Τὸ ποιηματάκι αὐτὸ εἶνε ὁλόκληρος ὁ Ἀνδρέας Μαρτζώκης. Εἰμπορεῖ νὰ τὸν χαρακτηρίση. Τέτοια ἦτον ἡ γλῶσσά του, ἡ στιχουργία του, ἡ τεχνοτροπία του καὶ ἡ ἔμπνευσίς του. Κι' ἡ πτῆσις του τόση...

ΙΤΑΛΙΚΑΙ ΠΗΓΑΙ ΤΟΥ ΚΑΛΒΙΚΟΥ ΕΡΓΟΥ

τοῦ διευθυντοῦ τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κρήτης κ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗ

Πρωτότυπος εἰς τὰ μέτρα καὶ τὴν γλῶσσαν, ὁ πινδαρικός ποιητής, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ καθ' ὀλοκληρίαν πρωτότυπος ὁ Κάλβος· ἡ ἀρχαιότης, ἡ ὁποία τόσον τὸν ἐπηρέασεν καὶ ἡ σύγχρονός του πνευματικὴ ζωὴ, ἔχουν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν διαμόρφωσιν τοῦ ἔργου του, ἀνάλογον μὲ τὴν γλωσσικὴν τούτου μορφὴν. Οὕτω ἰταλιστὶ ἔγραψεν ὁ ποιητής τὰ πρῶτα του ἔργα, τραγωδίας ὡς ὁ Foscolo καὶ ὁ Alfieri (ὁ Metastasio εἶχε γράψει μουσικὸν Θεατρικὸν ἔργον «Ipermetra», ἀνάλογον πρὸς τὰς Δινατῖδας τοῦ Κάλβου) καὶ πατριωτικὰς ᾠδὰς· εἰς γλῶσσαν ἀρχαιοπρεπεῖ τὰς λυρικός του ᾠδὰς κατόπιν, ἑλληνιστί.

Μία συστηματικὴ μελέτη θὰ μᾶς ἐδίδασκε πολλά. Ἐδῶ θέλω μόνον νὰ φέρω ὀλίγα παραδείγματα ἀπὸ τὴν ἰταλικὴν γλῶσσαν καὶ φιλολογίαν διὰ νὰ διαπιστώσω τὴν ἰταλικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ ἔργον τοῦ Ζακυνθίου ἀετοῦ.

Εἰς τὴν στροφὴν:

Κ' ὅταν τὸ ἐσπέριον ἄστρον
ὁ οὐρανὸς ἀνάπτῃ,
καὶ πλέωσι γέμοντα ἔρωτος
καὶ φωνῶν μουσικῶν
θαλάσσια ξύλα

(ὁ Φιλόπατρις, 76-80)

οἱ βάρκες, τὰ πλεούμενα γίνονται «θαλάσσια ξύλα». Ἄλλοτε⁽¹⁾ παρατήρησα ὅτι ξύλα οἱ Ἕλληνες καὶ rates οἱ Λατῖνοι (Oratii, Carm. 1, 3 στ. 11) εἶπον πολλακίς τὰ πλεούμενα. Ἄλλὰ καὶ οἱ Ἱταλοὶ εἶπον legni τὸ καράβι:

adorni legni in mar forte correnti

(G. Cavalcanti)

καὶ ἀντιστρέφων ὁ Petrarca:

Nè per tranquillo mar legni spalmati

(Sonetto XLIV, v. 2)

Ἄλλὰ καὶ εἰς τουρκικὸν ἔγγραφο τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος, ἑλληνιστὶ γεγραμμένου, εὕρισκω «ξύλον τζακισθὲν εἰς τὴν σκάλαν τοῦ μεγάλου αὐθεντοῦ ἐκούρσευσαν (οἱ Ζακύνθιοι)», καὶ «ὅταν εἶχεν ὁ κατῆς τὸ ξύλο εἰς τὸ χέρι του»⁽²⁾. Ἡδύνατο ἐπο-

(1) Νεοελληνικὸν Ἀρχεῖον Α' (1934) σ. 163.

(2) Σπ. Λάμπρος ΔΙΕΕ, Δ' (1895) σ. 648-9.

μένως καὶ ἐν προκειμένῳ ἰταλικὴ ἐπήρεια τοῦ Κάλβου νὰ δικαιολογηθῇ, ὡς ἐκ τῆς λαϊκῆς χρήσεως τοῦ ὄρου ξύλον.

* * *

Δυσκόλως θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Κάλβου:

καὶ τῶν αἰῶνων τὰ ὄργανα
ἴσως θέλει ἀντηχήσουν
πάντα Κανάρη! (ΙΓ', 193-5)

ἂν τὸ ἴσως δὲν ἐξηγηθῇ egualmente = ἐξ ἴσου, ὥστε νὰ μὴ ἀντιτίθεται πρὸς τὸ πάντα.

* * *

Ἐπίσης παράδοξον θὰ ἦτο τὸ χωρίον:

νέων, γυναικῶν καὶ ἀνθρώπων (ΙΕ', 9)

ἐὰν μὴ ἡρμηνεύετο τὸ ἀνθρωποι uomini = ἄνδρες. Γνωστὸν εἶναι ὅτι ἡ ἰταλικὴ γλῶσσα — καὶ ἄλλαι εὐρωπαϊκαὶ — δὲν ἔχουν ὄρον διὰ νὰ ἀποδώσουν τὴν ἑλληνικὴν λέξιν ἀνθρωποι (ἄνδρες καὶ γυναῖκες), ἀλλὰ μεταχειρίζεται τὴν λέξιν «la gente» = ὁ κόσμος.

* * *

Ὁμοίως εἰς τὸ χωρίον:

ὅταν γλυκὺ τοῦ ἔαρος
φυσάῃ τὸ πνεῦμα (Ι', 131-35)

ἡ λέξις πνεῦμα = πνοή, ἀποδίδει τὴν ἰταλικὴν spirito (aria, vento, venticello. ἄερας, ἄνεμος, ἀεράκι).

* * *

Ἡ στροφὴ τοῦ Φιλοπάτριδος:

Ἄς μὴ μοῦ δώσῃ ἡ μοῖρά μου
εἰς ξένην γῆν τὸν τάφον·
εἶναι γλυκὺς ὁ θάνατος
μόνον ὅταν κοιμώμεθα
εἰς τὴν πατρίδα (στ. 111-15)

μοῦ ἐνθυμίζει τὸ δαντικὸν «nel quale (Firenza) nato e nutrito fui in fino al colmo de la vita mia, e nel quale, con buona pace di quella, desidero con tutto lo cuore e terminare lo tempo che m'è dato» (Dante, Convivio I, 3), ὅπου ὁ ποιητής τῆς Κολάσεως ζητεῖ μετὰ πόθου ν' ἀναπαυθῇ εἰς τὴν

γενήσασαν και εκθρέψασαν Φλωρεντιαν. 'Ο κοινός αυτός πόθος ἔκαιε και εἰς τὰ στήθη τοῦ Foscolo, ὁ ὁποῖος ὅμως ἐνωρίς ἐνόησεν ὅτι :

ne mai più toccherò le sacre sponde...
tu non altro che il canto avrai del figlio
o materna mia terra: a noi prescisse
il Fato illacrimata sepoltura!

(A Zacinto, I, 12-14)

και προώρισε μόνον τὴν σκέψιν διὰ τὴν γενέτειραν (Le Grazie I, 48-50). 'Αλλ' ὁ Κάλβος φαίνεται ψυχικῶς ὑγιέστερος, διότι δὲν ἔχει ἀκόμη χάσει τὴν ἐλπίδα τῆς ἐπιστροφῆς εἰς τὴν Πατρίδα.

* * *

Εἰς τὴν ᾠδὴν « Εἰς τὸν Ἱερὸν Λόγον » ἀναγινώσκομεν :

'Αλλ' ὅτε πλησιάσει
τὴν γῆν ὅπου σᾶς ἔχει
θέλει ἀλλάξειν τὸν δρόμον του
ὁ Χρόνος, τὸ θαυμάσιον
χῶμα σεβάζων (στ. 56-60)

'Η στροφή αὕτη μοῦ ἐνθυμίζει τὴν κατωτέρω, γραφεῖσαν διὰ τὸν στρατηγὸν Dessaix, ἀποθανόντα τὸ 1800 εἰς τὸ Marengo, ἀπὸ τὸν μέγαν τότε Ἰταλὸν ποιητὴν V. Monti :

L'ali il tempo riverenti
al tuo piede abasserà,
fremeran procelle e venti
e la tomba tua starà.

* * *

'Αξιόλογος τέλος εἶναι ἡ ἐπίδρασις τοῦ μεγάλου Giacomo Leopardi ἐπὶ τοῦ Κάλβου· με ἄμετρον συγκίνησιν θ' ἀνέγνωσεν ὁ ποιητὴς μας ἐπανειλημμένως τὴν ᾠδὴν « εἰς τὴν Ἱταλίαν » τοῦ Λεοπάρδη, μνημεῖον τοῦ φλογεροῦ πατριωτισμοῦ τοῦ Ἰταλοῦ ἐλληνοστοῦ, πατριωτισμοῦ ὁ ὁποῖος θὰ ἐξέκαιεν ἀργότερα και τὸν ψάλτην τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως Κάλβον. Ἀπήχησις τῶν στίχων

Nessun pugna perte? non ti difende
nessun di tuoi? L'armi, qua l'armi: io solo
combatterò, procomberò sol'io

(All' Italia, II, 16 sg.)

μοῦ φαίνονται οἱ στίχοι τῶν « Ἡφαιστειῶν »

Πῶς ἀπὸ σᾶς καμμία (ψυχὴ)
δὲν τρέχει τώρα; (126-7 και ἀνωτ.)

* * *

Μίμησις τέλος τῶν στίχων :

La vostra tomba è un'ara; e qua mostrando
verran le madri ai pargoli le belle
orme del vostro sangue

(All' Italia, VII, 5)

εἶναι οἱ στίχοι τῆς ᾠδῆς « Εἰς τὸν Ἱερὸν Λόγον » :

αὐτοῦ...
θέλει φέρειν τὰ τέκνα της
πᾶσα μητέρα,
και δρακρυχέουσα θέλει
τὴν ἱερὰν φιλήσειν κόνιν
και εἰπεῖν... (61-68)

'Αλλ' ἡ συγκριτικὴ μελέτη δύναται νὰ δείξῃ ἀκόμη πολλά.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ ΠΝΕΥΜΑ ΚΑΙ Ο ΛΕΟΠΑΡΔΗΣ (*)

τοῦ συγγραφέως καὶ λογοτέχνου κ. ΜΑΡΙΝΟΥ ΣΙΓΟΥΡΟΥ

Μερικῶν ποιητῶν ἡ ζωὴ εἶναι μεστὴ ἀπὸ παράδοξες περιπέτειες ἢ σημαντικὰ γεγονότα, συνυφασμένη μὲ τὴν ἐποχὴ τους, μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς χώρας τους ἢ μὲ περιπλανήσεις σὲ ξένους τόπους, καθὼς εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Μπαύρων καὶ τοῦ Γκαϊτε, γιὰ ν' ἀναφέρω ἀπὸ τὰ μεγαλειότερα παραδείγματα. Αὐτοὶ εἶναι τύποι κατακτητικοί, εἶναι οἱ δυνατοὶ ποὺ δαμάζουν τὴ ζωὴ καὶ τὴν Τέχνην, σὰν τοὺς βίαιους ἐκείνους ἄντρες, οἱ ὅποιοι ἀρπάζουν ἀδίσταχτα καὶ ὀρμητικὰ τὴς γυναῖκες ποὺ ποθοῦν. Τέτοιος εἶναι ὁ πρωτόγονος καὶ βάρβαρος βέβαια, ἀλλὰ αἰώνιος τρόπος γιὰ νὰ κάμῃ κανένας δικό του ὄ, τι ποθεῖ.

Κάποιων ἄλλων ποιητῶν ἡ σύντομη ζωὴ εἶναι ἡσυχὴ καὶ ἀσάλευτη, στερημένη ἀπὸ σπαρταριστὰ ἀνέκδοτα ἢ ἀσυνήθιστα περιστατικά, παράμερη καὶ μισοσβησμένη τόσο, ποὺ δὲν τὴν ἐπρόσεξαν οὔτε οἱ προσωπικοὶ γνώριμοι, καθὼς εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ Κήτς καὶ τοῦ Νοβάλις. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἄβουλοι καὶ οἱ ἀδύνατοι, ποὺ ἡ αἰσθαντικὴ ψυχὴ τους καὶ ὁ φωτεινὸς νοῦς τους δὲν μποροῦν νὰ στηρίξουν τὸ ἄρρωστο κορμί. Ὁ ἀνθρώπινος αὐτὸς τύπος εἶναι τὸ *roseau pensant* τοῦ Πασκάλ. Στὴ δευτέρῃ αὐτὴ κατηγορία βρίσκεται ὁ σοφὸς ποιητὴς τοῦ πόνου καὶ τῆς ἀπαισιοδοξίας.

Ὁ πόνος καὶ ἡ μελέτη ἔθρεψαν τὴν πρῶιμη καὶ πλούσιαν ἰδιοφυῖαν τοῦ Λεοπαρδῆ. Ἀπόκτησεν ὅλη τὴν πνευματικὴν πεῖρα τοῦ κόσμου. Ἐγίνε σύγχρονος τῶν ἀρχαίων καὶ μὲ τὴν ἀπαισιόδοξον σκέψιν του ἀντίκρουσε τὴ μελλοντικὴν τύχην του. Στους ἀρχαίους βρῖσκει τὸν πρῶτον σπόρον μιᾶς βχθειᾶς μελαγχολίας, γιὰ τὴν ἡ ἀπαισιοδοξία δὲν εἶναι ἀνακάλυψις τῶν νεωτέρων χρόνων: ὑπάρχει καὶ στὸν Ἡσίοδον καὶ στὸν Σιμωνίδην τὸν Ἀμοργῖνον καὶ στὰ χορικά τοῦ Σοφοκλῆ καὶ τοῦ Εὐριπίδου. Στὴ μοναξιά καὶ τὴ μελέτη ἡ ζωὴ τοῦ νέου Λεοπαρδῆ εἶναι ἕνας διάλογος τῆς σκέψης του καὶ τῆς ψυχῆς του.

Ὁ Λεοπαρδῆς εἶναι ἕνας νεώτερος Προμηθεὺς δεμένος στὸ βράχον καὶ ὁ φτερωτὸς δῆμιος ποὺ τοῦ κατατρώγει τὰ σπλάγχνα, δὲν εἶναι σταλμένος ἀπὸ τὸν Δία, ἀλλὰ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ στοχασμὸς του. Ὁ Λεοπαρδῆς νιώθει μέσα του καὶ τριγύρου του τὴ φριχτὴ καὶ ἀκατάβλητη δύναμιν ποὺ βασανίζει τὸν ἄνθρωπον.

Ὁ πρῶιμώτερος, βαθύτερος καὶ διαρκέστερος πνευματικὸς ἔρωτας τοῦ Λεοπαρδῆ ἦταν ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία. Ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ σκέψιν ἔδωσε στοιχεῖα στὴ μόρφωσίν του. Ἄρχισε νὰ γίνεται σοφὸς ὅταν τᾶλλα παιδιὰ συλλαβίζουσαν ἀκόμα στὰ σχολικὰ θρανία. Σὲ ἡλικία 16 χρόνων εἶχε μεταγράψῃ τὸ κείμενον τῆς ζωῆς τοῦ Πλωτίνου,

(*) Περίληψις διαλέξεως γενομένης εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ἰνστιτούτον Ἰταλικῶν Σπουδῶν.

ποὺ ἔγραψεν ὁ Πορφύριος. Ὁ μικρὸς σοφὸς ἔκαμε διάφορες διορθώσεις, τὸ μετέφρασε λατινικὰ καὶ ἔγραψε ἀξιόλογα σχόλια. Σχολιάζει ἀποσπάσματα τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας, γράφει δοκίμιον γιὰ τὴς λαϊκὰς πλάνες τῶν ἀρχαίων. Καὶ δὲν σταματᾷ. Μεταφράζει ἐν ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Ὀδύσειαν, Εἰδύλλια τοῦ Μόσχου, τὴ Βατραχομυιομαχίαν. Γράφει σχόλια γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰωάννου Χρυσοστόμου. Μεταφράζει ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ εἰς λατινικὰ καὶ σχολιάζει μιάν ἐπιστολὴν τοῦ Φιλοστράτου καὶ μιάν ἄλλην τοῦ Θεοφυλάκτου, ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας. Γράφει εἰσαγωγὴν στους Δειπνοσοφιστὰς τοῦ Ἀθηναίου. Μεταφράζει καὶ σχολιάζει τὴς ρωμαϊκὰς ἀρχαιοτήτες τοῦ Διονυσίου Ἀλικαρνασέως, γράφει εἰς λατινικὰ μελέτην γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου καὶ ἄλλη γιὰ τὸν Ἐρμογένην. Γράφει εἰσαγωγὴν καὶ σχόλια καὶ μεταφράζει εἰς ἰταλικὰ τὸ περὶ φιλοσόφων ἔργον τοῦ Ἡσυχίου Μιλησίου. Σχολιάζει τὸ χρονικὸν τοῦ Εὐσεβίου. Σοφοὶ φιλόλογοι τῆς ἐποχῆς του θαυμάζουσαν τὴς ἑλληνικὰς μελέτες τοῦ Λεοπαρδῆ, ποὺ καθὼς βεβαιώνει ὁ φίλος τοῦ ποιητῆ Ἀντώνιος Ρενιέρης ἔγραφε τὰ ἑλληνικὰ σὰν ἀρχαῖος Ἕλληνας.

Τὰ ἑλληνικὰ του σημειώματα ὁ Λεοπαρδῆς τὰ ἐπαρχώρησε στὰ 1830 στὸν ἑλληνοφιλὸν De Sinner, πολλὰ δὲ ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἐχρησιμοποίησαν οἱ συντάκτες τοῦ «Θησαυροῦ» τοῦ Ἐρρίκου Στεφάνου, ποὺ ἐτυπώθη στὸ Παρίσι.

Κι' ἐσχεδιάζεν ἀκόμη νὰ πραγματοποιηθῇ, ἂν ἡ φιλόπονη ζωὴ του δὲν ἐτελείωνε τόσο πρόωρα, μιάν ἐκλογὴν ἠθικῶν ἀποσπασμάτων ἑλλήνων συγγραφέων, μετάφρασις τοῦ Στοβαίου, Ἱστορίαν ἀναλυτικὴν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, Σύγκρισιν τῶν ὀμηρικῶν καὶ τῶν συγχρόνων ἰδεῶν, Σχόλια στὸ Λογγῖνον, πεζὴ μετάφρασις τῶν μικροτέρων ἑλλήνων ποιητῶν, Μετάφρασις τοῦ Ἡροδότου. κ. ἄ.

Στὸ σημειωματάριόν του ὁ Λεοπαρδῆς τὰ ἔχει σταχυολογήσει ὅλα ἀπὸ τὸν Ὀμηρὸν ὡς τὴ Μυριόβιβλον τοῦ Φωτίου. Ἀναφέρει ἀκόμη καὶ τὴν ἐκδοσὴν τῶν Χαρακτῆρων τοῦ Θεοφράστου, ποὺ ἐτύπωσε στὸ Παρίσι στὰ 1799 ὁ Κοραῆς, καὶ σημειώνει μάλιστα κάποιες ἐρμηνεῖς του. Μνημονεύει τὴ Συλλογὴν τῶν ἑλληνικῶν ἀνεκδότων, ποὺ ἐδημοσίευσεν ἐν Βενετίᾳ στὰ 1816 ὁ Μουστοξύδης καὶ τὴ Συλλογὴν τῶν ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, ποὺ ἔκαμε ὁ Φωριέλ στὸ Παρίσι. Κάνει θαυμάσιες παρατηρήσεις γιὰ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη καὶ τὴν ἠθικὴν μορφήν τοῦ Ὀδυσσεῆ. Παρατηρεῖ ὅτι κάθε νεώτερον εἶδος συγγραφῆς προϋπάρχει ἐν ἑλληνικῇ βιβλιογραφίᾳ, ἀφοῦ εἶχαν ἀκόμη καὶ δρομολογία καὶ ὀδηγὸς πόλεων, καὶ μνημονεύει τὸν Πausanias, τὸν Δικαίταρον, τὸν Νέαρον, τὸν Μεγασθένην καὶ ἄλλους. Κάνει παρατηρήσεις γιὰ τὸν τόνον καὶ τὸ μέτρο τῶν στίχων καὶ τὸν τρόπον τῆς ἀττικῆς, ἀλεξανδρινῆς καὶ νεώτερης προφορᾶς. Τὸν ἐνδιαφέρει κάθε ἑλληνικὴ προέλευσις ἐν ἰταλικῇ γλώσσᾳ. Σημειώνει τὴν ἐπίδρασιν ποὺ εἶχεν ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα καὶ φιλολογία ἐν Ἰταλικῇ καὶ Ἰταλικῇ. Ἀναφέρει συχνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ κάπου σημειώνει ὅτι σὲ ὅλη τὴ γνωστὴν ἱστορίαν, ἡ ἑλληνικὴ φυλὴ ἐδιατήρησεν τὸν πλεονεκτικὸν μακροχρόνιον πολιτισμὸν καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλώσσα ἐκράτησεν περισσώτερον ἀπ' ὅλες τὴς γλώσσας, ἀπὸ τὴν Ὀμηρικὴν ἐποχὴ ὡς τὴν ἐποχὴν ποὺ ἔπεσε τὸ Βυζάντιον.

Ὡστε ὁ Λεοπάρδης, θὰ ρωτοῦσε κανένας, φρονεῖ ὅτι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα τελειώνει μαζί με τὴν κατάλυσι τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους; Ὁχι βέβαια, γιατί ἄλλοῦ σημειώνει πὼς ἡ νεοελληνικὴ μοιάζει στὴν ἀρχαία πολὺ περισσότερο παρὰ ἡ ἰταλικὴ στὴ λατινικὴ καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ νεοελληνικὴ θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ μιὰ γλῶσσα ὠραία, πλούσια καὶ δυνατὴ, ἀνώτερη ἀπὸ τὶς περισσότερες, ἂν ὄχι ἀπ' ὅλες, τὶς καλλιεργημένες γλῶσσες τῆς Εὐρώπης, ἐπειδὴ διατηρεῖ τὴν ἴδια φύσι τῆς ἀρχαίας καὶ πολλὰς ἀρετὲς τῆς.

Αὐτὰ ἔγραφε στὰ 1823 ὁ Λεοπάρδης, χωρὶς νὰ φαντάζεται ὅτι στὴ Ζάκυνθο ἓνας ἄλλος ποιητὴς, θρεμμένος μετὰ τὴν ἰταλικὴ σκέψη καὶ θαυμαστὴς τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς Ἰταλίας, ἐτοιμαζότανε νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν ὑπόθεσι αὐτὴ, δίνοντας ἀμέσως μετὰ τὴν πρώτην του προσπάθειαν, ἄφθαστα ὑποδείγματα ὕφους στὸν ἕμμετρο καὶ στὸν πεζὸ νεοελληνικὸ λόγον μετὰ τὸν Ὑμνον στὴν Ἐλευθερίαν καὶ μετὰ τὸ Διάλογον.

Ἄλλοῦ ἐκφράζει τὴ γνώμη, πὼς ἡ γραφὴ δὲν πρέπει νὰ ἀπέχῃ καθόλου ἀπὸ τὴν προφορὰν, γνώμη πού τὴ συμμερίζονται, καθὼς εἶναι γνωστὸ, δυὸ Ἕλληνας ποιητὲς πού εἶχανε σπουδάσει στὴν Ἰταλία, ὁ Βηλαρᾶς καὶ ὁ Σολωμός.

Στὰ 1821, ὅταν ἐξέσπασεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, ὁ Λεοπάρδης σημειώνει τὶς σκέψεις του γιὰ τὴν ἀντοχὴ τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς στὴ γλῶσσα, στὴ θρησκείαν, στὰ ἥθη. Σχεδιάζει μάλιστα μιὰν ὁδὴν στὴν ἐπαναστατημένην Ἑλλάδα, ἀλλὰ τὸ πεζὸ αὐτὸ σχέδιον δὲν τὸ στιχοῦργεῖ ποτέ.

Ὁ Λεοπάρδης δὲν ἐγνωρίστηκε μετὰ τὸν ἑλληνισμόν μονάχα στὰ βιβλία, ἀλλὰ ἐσχέτισθη μετὰ Ἕλληνας, πού ἐπέρασαν στὴν ἐποχὴν του ἀπὸ τὴν Ἰταλίαν. Σημαντικὴ εἶναι ἡ γνωριμία του μετὰ τὸ σοφὸν κερκυραῖον Ἀνδρέαν Μουστοξύδη, φίλον διαφόρων ἰταλῶν λογίων. Στενὴν φιλίαν εἶχε μετὰ τὸν ἑλληνοελβετὸν λόγιον Ἀντώνιον Παπαδόπουλον. Στὰ 1825 στὴ Μπολόνιαν ἐδίδασκε λατινικὰ σ' ἓνα πλούσιον Ἕλληνα φοιτητὴν καὶ στὰ 1830 ἐγνώρισε τὸν Ἕλληνα σπουδαστὴ Πάϊκον.

Ἀλλὰ ἐκεῖνος μετὰ τὸν ὅποιον ὁ ποιητὴς λίγα χρόνια πρὶν πεθάνει εἶχε στενὴν φιλίαν, ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος Μάργαρης, φλογερὸς Ἕλληνας πατριώτης, πού ἐπέρασε τὴ ζωὴν του στὴ Νεάπολιν, καὶ ἐδίδασκε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοῖς ἰταλοῦσι γιὰ σαράντα χρόνια. Ὁ Μάργαρης ἦταν ἀπὸ τοὺς λίγους πού ἐβλεπαν ταχτικὰ τὸν Λεοπάρδην στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του.

Τὰ Μικρὰ Ἡθικὰ Ἔργα (Operette Morali) ἔχουν ἐξελληνισθῆ ἀπὸ τὸν Ἀριστον Καμπάνην μετὰ τὴν ἐπιτυχίαν, ὥστε δὲν εἶναι ὑπερβολὴ νὰ πούμε, πὼς ἂν ἦταν δυνατὸ νὰ τὰ διαβάσῃ ὁ Λεοπάρδης στὴν ἑλληνικὴν μορφήν, θάλεγε πὼς ἔτσι ἀποδομένα στὴν ἀρχικὴν τους σύλληψιν τὰ ἀγαπᾶ περισσότερο.

* * *

Ὁ Ἡγησίας ὁ Πεισιθάνατος ἐδίδασκε στὴ σχολὴν τῆς Ἀλεξανδρείας πὼς ἡ εὐτυχία εἶναι κάτι «ἀδύνατον καὶ ἀνύπαρκτον», καὶ ἐπειδὴ συχνὰ κάποιος ἀκροατὴς του αὐτοκτονοῦσε, ὁ βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἐκλείσει τὴν σχολὴν του.

Αὐτὴ τὴν πεισιθάνατην ἐπίδρασιν τὴν εἶχαν διάφορα λογοτεχνικὰ ἔργα. Ξέρουμε ὅτι ὁ Βέρθερος καὶ ὁ Ἰάκωβος Ὅρτις ἔσυραν στὴν ἀπελπισίαν κάποιους ἀπελπισμένους ἀναγνώστες των. Δὲν ἤξερα, ἂν εἶχε παρομοίαν ἐπίδρασι ἡ ἀπαισιόδοξος ποίησις καὶ ἡ στυγνὴ φιλοσοφία τοῦ Λεοπάρδου ὡς πού, σὲ μιὰν ἀθηναϊκὴν βιβλιοθήκην, βρῆκα τὰ Canti καὶ τὶς Operette morali, δεμένα μαζί σ' ἓνα τόμον. Τὸ βιβλίον αὐτὸ ἀνήκει στὴν εὐγενικὴν κόρην κάποιου ἐπτανησίου ποιητῆ, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸ ψευδώνυμόν της, πού ἔχει σημειώσει στὸ μέσα ἐξώφυλλον, τὸ ἀγαπημένον της πρόσωπον πού ἐδέχθηκε τὸ βιβλίον σὰ συμβολικὸν δῶρον, ὅταν ἔφευγε ἀπὸ τὴν Ἀθήναν ἀφήνοντας τὴν ἐκλεκτὴν του, ἡ ὁποία λίγον καιρὸν ἀργότερα αὐτοκτόνησεν, ἀπογοητευμένη ἀπὸ τὴν ζωὴν. Ἡ ἐκλεκτὴ ἐκεῖνη κόρη εἶχε δάσκαλον τῆς ἀπελπισίας της τὸν Λεοπάρδην. Ἡ πληγωμένη καὶ αἰσθαντικὴ καρδιά της, ἄκουσε τὴ μελωδικὴν συμβουλὴν του :

Nostra vita a che val? solo a spregiarla:
Beata allor che ne' perigli avvolta,
Se stessa obblia, nè delle putri e lente
Ore il danno misura e il flutto ascolta.

Ὁ πόνος της ἀντιλαλοῦσε στὰ πικρόχαρα λόγια τοῦ ποιητῆ :

Arcano è tutto
fuor che il nostro dolor. Negletta prole
nascemmo al pianto...

Καὶ ἀκόμη :

Ahi, come mal mi governasti, amore!
perchè seco dovea si dolce affetto
recar tanto desio, tanto dolore?

Ἐνας ἔρωτας ἀπραγματοποίητος καὶ ἓνας σκληρὸς χωρισμὸς εἶχανε πληγώσει τὴν ρομαντικὴν ψυχὴν τῆς εὐγενικῆς κόρης, πού εὗρισκε μιὰ θλιβερὴ ἀνταπόκρισιν στὴν ἀπαισιόδοξον σκέψιν τοῦ Λεοπάρδου :

Questa mia vita dolorosa e nuda
volentier con la morte avrei cangiato.

Καὶ ὅταν στὴ θλιμμένην καρδίαν της ἐκαρποφόρησεν ὁ σπόρος τῆς ἀπελπισίας, ἡ πεισιθάνατη παρθέναν θὰ ἐψιδύρισε τὰ λόγια τοῦ ποιητῆ, σὰν ἀποχαίρετισμόν στὴν ζωὴν :

Due cose belle ha il mondo
Amore e morte.

Δὲν εἶναι πολλοὶ οἱ ἐρωτευμένοι πού ἐκλέγουν τὸν Λεοπάρδην γιὰ αἰσθηματικὸν τους ὁδηγόν, καθὼς ἔκαμε ἡ εὐγενικὴ κόρη τοῦ ἐπτανησίου ποιητῆ. Ἐν' ἀμέτρητον χάος χωρίζει μιὰν ἐρωτευμένην ψυχὴν ἀπὸ τὴν ἀπαισιόδοξον σκέψιν τοῦ Λεοπάρδου. Ἡ στυγνὴ του φιλοσοφία δὲν ξανοίγει πούθεν τὴν χαρὰν τῆς ζωῆς. Τὸ ἐρωτικὸν αἶσθημα

ζητεῖ κάτι νὰ δημιουργήσῃ, ὁμορφο καὶ παρήγορο, ἐνῶ ἡ ἐπιφθόσος τοῦ Λεοπάρδη μᾶς λέει πὼς ὅλα εἶναι κακὰ καὶ σκοπὸς τῆς δημιουργίας εἶναι τὸ κακόν. "Ὅποιος ἀγαπᾷ ζητᾷ μιὰν ἡδονικὴν πλάνην καὶ ὁ ἀπαισιόδοξος τοῦ δείχνει τὴν λάσπην τῆς ζωῆς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν μπορεῖ νὰ ἐλπίζῃ τίποτε, οὔτε στὸ παρὸν οὔτε στὸ μέλλον, οὔτε καὶ περ' ἀπ' τὸν τάφο. Καὶ κάθε κατάστασι σὲ τοῦτον τὸν κόσμον ὅσο κακὴ καὶ νὰ εἶναι, πάντα μπορεῖ νὰ χειροτερέψῃ.

Ὁ ἔρωτας στὴ ζωὴ τοῦ Λεοπάρδη ἦταν ἀφθαστο ὄνειρο χωρὶς πραγματικὴ ὑπόστασι. Ὁ κύκλος τῆς μοναξιάς, ἀδιάβατο ψυχικὸ κάστρο, τὸν ἐκράτησε κλεισμένο σὲ ἀλύτρωτη λύπη. Στὸ ποίημά του «*Alla mia donna*» ὁ Λεοπάρδης ἐμπνέεται ἀπὸ τὴν Οὐρανίαν Ἀφροδίτην, ποὺ εἶναι σύμβολον ἀντίθετο τῆς Πάνδημης Ἀφροδίτης. Ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἐρμηνεύοντας τὸ ἔργο του αὐτὸ ἔγραψεν ὅτι ἡ ἐρωμένη αὐτῆ εἶναι ἡ χιμαιρικὴ γυναῖκα, ποὺ δὲν ἐγεννήθη καὶ ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ γεννηθῇ. Κατὰ τὸν Πλάτωνα ἡ ἰδεατὴ γυναῖκα βρίσκεται στὴν πραγματικότητά, ἐνῶ κατὰ τὴν ἐρωτικὴ θεωρίαν τοῦ Λεοπάρδη εἶναι ἀδύνατο νὰ βρεθῇ σὲ τοῦτο τὸν κόσμον ἰδανικὸ πλᾶσμα.

* * *

Τρεῖς ἀπὸ τοὺς μεγαλείτερους σύγχρονους ποιητὲς βρέθηκαν στὴν Ἰταλία, στὴν ἀρχὴ τοῦ περασμένου αἰῶνα: Ὁ Μπάϋρων, ὁ Σέλλεϋ καὶ ὁ Λεοπάρδης. Καὶ οἱ τρεῖς ἀγάπησαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ ὁ καθένας μὲ τὸν ἰδιαιτερό τρόπο του. Καὶ οἱ τρεῖς ἦσαν ἀντιπρόσωποι μιᾶς βαθειᾶς καὶ ἀπόλυτης ἀπαισιοδοξίας. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ ὑπέροχοι ἄνθρωποι εἶναι ἡ τρίφωνη πνευματικὴ λαμπάδα, ὅμοια καὶ διάφορη, τῆς ἀπιστίας, τῆς μελαγχολίας, τοῦ πόνου. Ἡ ἀπελπισία τοῦ Μπάϋρων εἶναι ὀργισμένη καὶ ἠρωϊκὴ καὶ βρίσκει ἕνα δοξασμένο θάνατο στὴ χώρα ποὺ ἀγάπησε καὶ ποὺ ἐτραγούδησε. Ἡ ἀπελπισία τοῦ Σέλλεϋ εἶναι μεγαλόπνοη καὶ βαθυστόχαστη, ἐλληνολάτρισσα καὶ νεωτεριστικὴ, πετάει πρὸς τὴν ὑψηλότερη κορφή τοῦ Ἄδολου Ρυθμοῦ. Ἡ ἀπελπισία τοῦ Λεοπάρδη εἶναι διαφορετικὴ· ἔχει τὴν ξεχωριστὴ σφραγίδα μιᾶς σοφῆς ἀρχαιοπρεπείας. Ὁ Ἰταλὸς ποιητὴς εἶχε γεννηθῇ γιὰ νᾶναι ἕνας ἀρχαῖος Ἑλληνας καὶ ἡ μεστὴ σκέψι του ἦταν ἐλληνοθρεμμένη ὅσο καμμία ἄλλη σύγχρονη σκέψι.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΦΑΛΙΕΡΟΥ

(ἐκ τοῦ ἀνεκδότου Ἀμβροσιανοῦ κώδικος)

τοῦ καθηγητοῦ Νεοελληνικῆς Γλώσσης καὶ Λογοτεχνίας παρὰ τῷ Β. Πανεπιστημίῳ
Ρώμης κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΖΩΡΑ.

Τὸ κατωτέρω δημοστευόμενον στιχοῦργημα εἶναι τὸ μόνον μέχρι τοῦδε ἀπομεινῶν ἀνεκδοτὸν ἐκ τῶν τεσσάρων ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου γνωστῶν συνθεμάτων⁽¹⁾. Σύγκειται ἐξ 700 περίπου δεκαπεντασυλλάβων ὁμοιοκαταλήκτων στίχων, σφύζεται δὲ εἰς δύο κώδικας, τὸν μὲν τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Νεαπόλεως⁽²⁾ καὶ τὸν δὲ τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου⁽³⁾, περὶ τῶν ὁποίων μοι ἐδόθη ἤδη εὐκαιρία νὰ ὁμιλήσω⁽⁴⁾. Ἐκ τοῦ τελευταίου τούτου χειρογράφου τῆς Ἀμβροσιανῆς Βιβλιοθήκης — ὅπερ τυγχάνει κολοβόν —, ὁ Λεγκράνδ ἐδημοσίευσεν τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ τέλος (90 στίχους περίπου)⁽⁵⁾, ἀργότερον δὲ ὁ Σμιττ προσέθεσεν ἐκ τοῦ χειρογράφου Νεαπόλεως τοὺς τελευταίους 20 στίχους τοῦ ποιήματος, οἵτινες περιείχοντο εἰς τὸ ἀπολεσθὲν τελευταῖον φύλλον τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδικος⁽⁶⁾.

Ὡς καὶ τὰ λοιπὰ στιχοῦργήματα τοῦ Φαλιέρου, οὕτω καὶ τὸ νῦν ἐκδιδόμενον — γεγραμμένον εἰς ἀνώμαλον δημοτικὴν — εἶναι μετριωτάτης ποιητικῆς ἀξίας καὶ πτωχὸν εἰς ἔμπνευσιν, ἀλλ' ἐνδιαφέρον ὡς γλωσσικὸν μνημεῖον τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς τῆς ἐποχῆς. Περιγράφει ἐρωτικὴν ἱστορίαν τοῦ συνθέτου, καθ' ὕπνον διαδραματιζομένην, ὑπὸ τύπον διαλόγου, ὑπενθυμίζει δ' ἐν πολλοῖς τὸ παρὰ τοῦ Σμιττ δημοσιευθὲν ἕτερον στιχοῦργημα ἐρωτικοῦ χαρακτῆρος τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως⁽⁷⁾.

Τέσσαρα εἶναι τὰ πρόσωπα τοῦ διαλόγου: ὁ ποιητὴς, ἡ Μαῖρα, ἡ Ἀθουσα καὶ ἡ Ποθοῦλα. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι ἀπλουστάτη. Ὁ ποιητὴς ἀγαπᾷ δι' ἔμμανοῦς ἔρωτος

(1) Τὰ λοιπὰ τρία στιχοῦργήματα τοῦ Φαλιέρου ἐξεδόθησαν ὑπὸ τῶν κατωτέρω: α) I. Schmitt: «*Ποίημα ἀνεκδοτὸ τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου*», εἰς «*Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος*», τόμος Δ', τεῦχος 14ον, Ἰούλιος 1893, σελ. 291 ἐπ., β) Γ. Ζώρα: «*Ἀνεκδοτὸν ποίημα τοῦ εὐγενεστάτου ἀρχόντος μισέρ Μαρῆ Φαλιέρου*», εἰς «*Ἐπιθεώρησιν*», τόμος Γ', τεῦχος 1, Ἰανουάριος 1940, σελ. 13 ἐπ., γ) Γ. Ζώρα: «*Ποίημα παραινεντικὸν Μαρίνου Φαλιέρου*», εἰς «*Ἐπιθεώρησιν*» τόμος Γ', τεῦχος 3, Μάρτιος 1940, σελ. 149 ἐπ.

(2) Ἐθνικὴ βιβλιοθήκη Νεαπόλεως: κῶδιξ III, B, 27.

(3) Ἀμβροσιανὴ βιβλιοθήκη Μιλάνου: κῶδιξ Y, 89 sup.

(4) Βλ. μελέτην μου: «*Ποίημα παραινεντικὸν Μαρίνου Φαλιέρου*», ἐνθ. ἀν.

(5) E. Legrand: «*Bibliothèque grecque vulgaire*», II, préface, σελ. LXII-LXIV.

(6) I. Schmitt: «*Ποίημα ἀνεκδοτὸ τοῦ Μαρίνου Φαλιέρου*», ἐνθ. ἀν.

(7) Εἰς τινὰ σημεῖα ἀνευρίσκομεν εἰς ἀμφοτέρω τὰ στιχοῦργήματα τὰς αὐτὰς ἀκριβοῦς ἐκφράσεις.

τὴν Ἀθουῶσα, ἡ ὁποία ὁμῶς ἀποκρουεῖ τὸν ἔρωτά του. Ἡ Ποθοῦλα (ὁ πόθος, ὁ ἔρωτος) προσπαθεῖ νὰ τὴν πείσῃ νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προτάσεις τοῦ ποιητοῦ καὶ νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰ αἰσθημάτων ἐκείνου. Ἀλλ' ἡ Ἀθουῶσα μένει ἀκλόνητος, καὶ μόνον ὅταν ἐκεῖνος τῆς ὀρκίζεται εἰς τὸν Χριστὸν καὶ τὴν Παναγίαν ὅτι θὰ τὴν ἀγαπᾷ πιστῶς καὶ αἰωνίως, δέχεται νὰ ἀνταποκριθῇ καὶ αὕτη εἰς τὸν ἔρωτά του. Ἀλλ' ἐνῶ ὁ ποιητής, κατεχόμενος ὑπὸ ὑψίστης χαρᾶς καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ἐτοιμάζεται νὰ περιπτυχθῇ τὴν ἀγαπημένην του, ἀφυπνίζεται αἰφνιδίως, διότι τὸν δάκνει ψύλλος, μάτην δὲ προσπαθεῖ νὰ ἐπανεύρῃ τὸν ὕπνον ἕνα συνεχίσῃ τὸ διακοπὴν ὄνειρόν του. Τὸ κωμικὸν τοῦτο τέλος καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον ἀνούσιον καὶ γελοῖον τὸ ὅλον στιχοῦργημα ⁽¹⁾.

Εἰς τὴν παροῦσαν ἔκδοσιν, ἥτις γίνεται ἐπὶ τῇ βίβλῳ τοῦ Ἀμβροσιανοῦ κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μιλάνου ⁽²⁾ — ὡς καὶ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἑτέρου εἰς «Ἐπιθεώρησιν» (τόμος Γ', τεῦχος 3, Μάρτιος 1940) δημοσιευθέντος συνθέματος «Ποίημα παραινετικὸν Μαρίνου Φαλιέρου» ἐκ τοῦ αὐτοῦ κώδικος —, ἔκρινα περιττὸν νὰ ἀναγράψω τὰ πολυπληθῆ ὀρθογραφικὰ σφάλματα, ὧν βρίθκει τὸ χειρόγραφον. Περὶ τοῦ συγγραφέως καὶ τοῦ ἔργου του, ὡς καὶ περὶ τῆς ἐν γένει ἱστορικῆς σημασίας τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς του εἶχον ἤδη τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶ εἰς τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον, ἐλπίζω δὲ νὰ δυνηθῶ νὰ ἐπανέλθω ἐπὶ τοῦ θέματος διεξοδικώτερον εἰς προσεχῆ μελέτην μου.

(φ. 84) Ἱστορία καὶ ὄνειρο τοῦ εὐγενεστάτου ἄρχοντος
κυρίου Μαρίνου Φαλιέρου

Καὶ ὅπου θωρεῖς γράμμα Φ., μιλεῖ Φαλιέρος, καὶ ὅπου θωρεῖς Μ., μιλεῖ ἡ Μοῦρα,
καὶ ὅπου θωρεῖς Α., μιλεῖ ἡ Ἀθουῶσα, καὶ ὅπου θωρεῖς Π., μιλεῖ ἡ Ποθοῦλα.

Φ. Τῶν φαμελίτων ἀδελφοὶ τῆς ἐρωτοκρατίας,
καθὼς ἐδόθη μὲ πικρῆς τέτοιας γλυκιᾶς αἰτίας
νὰ πέφτουν ἀπὸ πόθον τους ἄθλιοι καὶ πονεμένοι
διαπᾶς μὲ παραπόνεσιν ἔστοντας βυθισμένοι,

2. τέτιαι.

(1) Ἀνάλογον πρὸς τὸ πρὸν ποίημα εἶναι καὶ τὸ τέλος τοῦ ὑπὸ τοῦ Schmitt δημοσιευθέντος στιχοῦργήματος τοῦ Φαλιέρου, ὅστις καὶ ἐκεῖ ἀπὸ κτώρθωτε νὰ πλησιάζῃ τὴν ἀγαπημένην του: τότες ἔκραξε ἀλέχτορας κ' ἐμένα ξύπνησέ με,
καὶ τὸνειρο ὑπὸ βλεπῆ ἐπῆγε κ' ἀρκέ με,
καὶ πάλι λέγω· «ἄς κοιμηθῶ μὲ τούτην τὴν ὀλπίδα,
μὴ νὰ γυρίσῃ τὸνειρο· τέτοιο καλὸ δὲν εἶδα...!» (στίχοι 117-120).

(2) Περὶ τοῦ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης Νεαπολέως θέλω ἀσχοληθῆ εἰς εὐρύτεραν περὶ Μαρίνου Φαλιέρου μελέτην.

- 5 εἷτις ἐγίνη πρὸς ἐμὲν κ' ἔπεσα βυθισμένος
ἄθλιος εἰς τὴν κλίνη μου καὶ παραπονεμένος.
Κ' οἱ μέριμνες τοῦ πόθου μου τόσα πού μὲ σκοτίσαν,
γὰ νᾶν πολλὰς καὶ δυνατὰς εἰς μίον μ' ἀποκοιμίσαν.
Κ' ἐφάνη μου στὸν ὕπνο μου κ' ἤλθε τὸ ριζικό μου,
10 καὶ ἀπὸ τὸ φόβο νὰ τὸ πῶ τίποτες δὲν ἐτρόμου.
Δὲν ἀποκόττουν νὰ τοῦ πῶ τὰ ρέγομουν ποθῶντα,
ὁ νοῦς μου στὰ φερνάμενα ποτάπια νᾶν φοβῶντα.
Μ' ἀπόμεινα μὲ λογισμὸν δύσκολος καὶ κειτάμη,
καὶ μετὰ πόθου καὶ χαρᾶς ἄρχιζα καὶ τρεμάμη.
15 (φ. 84β) Καὶ ἀπάνω ὄνταν ἐβούλουμου νὰ τοῦ ζητήσω ἐκεῖνο
τὸ δὲν ἠπόρουν νὰ βαστῶ, οὐδὲ νὰ τ' ἀπομείνω,
διαπᾶς ἀπειν μὲ βύθισε εἰς λογισμὸν μεγάλο,
ὅπ' ὦρες τοῦτο μ' ἔφερνε, ὦρες ἐκεῖνον τᾶλλο,
τὸ ριζικό μου τὴν χαρὰ τὴν εἶχεν ἐφερμένη
20 γνωρίζοντα τὴν κόπιδα τὴν ἔχει ὅπ' ἀνεμένει,
καὶ ἀπει μὸσίμωσε κοντά, κ' εἶδα κ' εἰς τὰ λαλήσει
δὲν ἔν τινὰς διὰ μέσου μας διὰ νὰ μᾶς σκανδαλίση,
μὲ πρόσωπον πασίχαρο ἤρχισε ν' ἀναφέρνη,
καὶ οὔτις φαίνετον καιρὸς πλέο νὰ παραδέρνη.
25 Κ' εἶπέ μου: «Ποῦρι ὁ σταλαγμὸς τοῦ πόθου βάρει — βάρει
νὰ τρύπησε τὸ μάρμαρο νὰ ἔλυσε τὸ λιθάρι,
τ' ἄγριο θεριὸ νὰ σύμπεσε, νὰ σὲ ψυχοπονᾶται,
καὶ μετὰ τὸ ἔχεν ὄργητα ἄρχισε ν' ἀγαπᾶται.»
Μ. Πέσε, σκεπάσου, τέκνο μου, τί ἔχεις καὶ ἀνακατώθης;
30 γιὰ τὴν χαρὰν τὴν ἔλαβες, βλέπω τὸ κρυὸ δὲ γνώθεις.
Φ. Ὡ Μοῦρα μου γλυκότατη, κάθισε ἐδῶ κοντά μου,
χίλια καλῶς ἀπέσωσεν τὸ παρηγόρημά μου.
'Αλλοίμονον ἀπέθαινα ἂν ἤθελες ἀργήσει
ἄλλο δαμὶ ὁ πόθος σου νὰ μὲ παρηγορήσει.
35 Μ. Διὰ ταῦτος ἐπροθύμωσα γιὰ νὰ ἔχω γνωρισμένα
τοῦ πόθου πόσα δύναται πρὸς τὰ ναι μπιστεμένα.
(φ. 85) Φ. Δόξα σοι ὁ Θεὸς καὶ βλέπω σε ὅλη ἀναγαλλιασμένη,
χίλια καλῶς ἀπέσωσεν ἡ ἀναζητημένη.
Μ. Καὶ γὰ καλῶς τὸν ἠῦρηκα τὸν πολυπαθημένο.
40 Φ. Ὡς ἄλλοι μὲν τὴν ἀλήθεια καὶ καλὰ τὸ ἔχεις ἐγνωρισμένο.

- Μά 'θελα νὰ τὸ γινώριζε εἴτις καλὰ καὶ κείνη
 ὅπου κατὰ τὴν ὄρεξιν τὴν ἐδικὴ τῆς κρίνει.
- Μ. Χαίρου καὶ χαίρομαι καὶ γὼ καὶ ἂ λάχῃ ὁ Θεὸς νὰ πέψῃ
 στράτα γοργὸ στὰ κόπια μας στὰ τόσα ν' ἀντιμέψῃ.
- 45 Φ. Καὶ πότε νὰ ῥθε τὸ καλὸ ἐτοῦτο τὸ βοτάνι,
 ἢ χρεῖα τῆς ἀγάπης μου, ὁ χρόνος νὰ μὲ γιάνῃ;
- Μ. Πίστεψε καὶ ἀγαπῶ πολλά νὰ ᾗχῃς τὴν ὄρεξί σου,
 γιατί ἔχω ἀκριβότατη φιλότριαν τὴ ζωὴ σου.
- Φ. Ἐσὺ γροικᾷς τὰ πάθη μου κ' ἢ κρίσι ἐσὲν ἐδόθη,
 50 ὅτι ὅπου κρίνει μέλλεται τὰ κρίνει νὰ τὰ γινώθῃ.
 Καὶ ἂν ἔναι ἀλήθεια καὶ ἀγαπᾷς νὰ γλυκαθῇ ἢ πικριά μου,
 τώρα τὸ θέλω στοχαστῇ μὲ δοκιμὴ στὴ χρεῖά μου.
- Μ. Πίστεψε τὴν ἀγάπη σου θέλω καὶ τὴ ζωὴ σου,
 ἀμ' ἤθελα νὰ σκέπαζες καμπόσο τὸ κορμί σου.
- 55 Φ. Ὡϊμέ, ψυχὴ μου, τί ἔν τὸ λές, τί ἔν τὸ γλυκὺ μαντάτο,
 τὴν προθυμίαν τῆς νιότης μου μὸλές νὰ βάλω κάτω;
 Ἐγὼ γροικῶ τὰ μέλη μου καὶ πάσχουν νὰ πλαντάξου,
 καὶ σὺ μοῦ λέγεις στὴν ἰστιά ἔμπα γοργὸ φυλάξου.
- (φ. 85β) Μ. Βλέπου σοῦ λέγω. — Φ. Βλέπομαι καὶ ἄσημε δᾶ, κυρά μου,
 60 ἄση με δᾶ καὶ χαίρομαι σὺτα ῥθεν ἢ χαρὰ μου.
- Μ. Κλέψει σου θέλει τὸ κακὸ πρᾶμα τὸ δὲν σ' ἀρέσει,
 καὶ ἀπειτής κυρᾶν' ἢ θέρμη σου στασιό σου θέλεις πέσει.
- Φ. Ἀπειτής τὸ καλὸ θεριό, τ' ὄριο πουλὶν ἐφάνῃ,
 ὀπᾷχει πόθο μέσα του πῶς ἤμπορεῖ νὰ κυρᾶνῃ;
- 65 Μά πέ μου ποῦρι ἐμέρωσε τ' ἄγριο θεριὸν ἐκεῖνο;
- Μ. Ἐχω καὶ πόσα νὰ σοῦ πῶ καὶ νὰ σοῦ ξεδιαλύνω.
- Φ. Ὡϊμέ καὶ πέ μου τίποτες, τὸ θέλω ἐγὼ δὲ γινώθεις;
- Μ. Δὲν ἔν καιρός, μὰ γινώθω το τί ἔχεις καὶ ἀνακατώθης.
 Πρῶτας ἐντύσου κ' ὕστερα θέλομεν συντυχαίνει.
- 70 Φ. Καὶ αὐτεῖνο ποῦ σοῦ φαίνεται τὸ λοιπονὶς ἄς γένη.
- Μ. Μὰ πιάσ' τὰ ροῦχα σου γοργό. — Φ. Ἐδὲ ποῦ μὲ λυπᾶσαι.
- Μ. Πονεῖ μου, πιστεψε, πολλά, ὡσάν τὸ χιόνι νὰ ᾗσαι.
- Φ. Τ' ἄκρη μου μνοιᾶζει νὰ ᾗναι κυρᾶ, ᾗνάφτουν τὰ σωθικά μου,
 ἄπλωσε δῶ καὶ θὲς ἰδεῖ πῶς λακταρεῖ ἢ καρδιά μου.
- 75 Μ. Ὁ φόβος τῆς ἀγαπῆς σου καὶ τῆς ἐπεθυμνιάς σου
 κάμνουν ζεστὰ τὰ μέλη σου καὶ τρέμεται ἢ καρδιά σου.

- Φ. Ποτάπιο νᾶν τὸ ἔλα σου, δειλιῶντα καταλιούμου.
- Μ. Πιστεύγω το καὶ γὼ γι' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐφοβούμου.
- Φ. Ὅλος τρομάσσω σάν θωρεῖς. — Μ. Καὶ βλέπω σε λυπούμαι,
 80 μὰ θέλει ὁ Θεὸς παρηγοριὰ θαρρῶ γοργὸ νὰ δοῦμε. (*)
- (φ. 87) Φ. Εἰς τέτοιαν χρεῖαν τὸ ἔλα' σου ἔκαμνε χρεῖά νὰ σώσῃ
 τέλος ἢ δόλια μου καρδιά δὲν ἦτο νὰ γλυτώσῃ.
- Μ. Δόξα σοι ὁ Θεὸς καὶ πίτυχε τώρα ἢ δούλεψί σου,
 ἀλήθεια μέγα κίνδυνο ἤφερε τὸ κορμί σου.
- 85 Πολλά ᾗπαθα γιὰ λόγου σου κ' ἦτον μεγάλη χρεῖα
 καὶ νὰ μισῶ καὶ ν' ἀγαπῶ γιὰ νὰ βρεθῇ γιαιτρεία.
- Φ. Ἐχεις λοιπὸν καὶ σὺ πικριές; — Μ. Δὲν εἶμαι ᾗφταξουσάτη,
 καὶ μὲ καλὰ καὶ μὲ κακὰ εἶμαι καὶ γὼ γεμάτη.
 Δέσ' τὰ κομπιά σου. — Φ. Δένω τα μ' ἀπὸ τὴν τόση πίστι
 90 καὶ ἀπὸ τὴν τόση φαμελιά τοῦ πόθου ἐβασανίστη.
- Γινώθει καλὰ γι' ἀγάπη τῆς πόσα ᾗχω παθημένα;
- Μ. Εἰπές τα καὶ κατέχω τα. — Φ. Δὲν εἶναι μὸν σὲ μένα.
 Μοῦ φαίνεται νὰ σοῦ τὸ πῶ γιὰ ᾗκροθαράπαψί μου,
 καὶ γινώθω ὅτι ἔρχεται ἀπὸ τὴ θύμησί μου.
- 95 Μ. Δὲν λείπουν ὡσάν τὸ λές νὰ ᾗξευρες νὰ πικράθῃς
 ὡσάν ἐμὲν τὴ μοῖρα σου, καὶ ἀνὲν καὶ θὲς νὰ μάθῃς
 πρᾶμα γλυκὺ καὶ ἀπόκρυφο θέλω καὶ νὰ σοῦ ξάξῃ.
- Φ. Εἰς τόση χρεῖα τί νὰ πῆς καὶ νὰ μηδὲν ὁμοιάξῃ;
 Ποιὸ πρᾶμα τὴν γλυκότητα καὶ τὴν χαρὰ τὴν τόση,
 100 τὴν βάνει ὁ νοῦς μου νὰ μοῦ πῆς νὰ σώσῃ νὰ πληρώσῃ;
 Ζήτα κατὰ τὴν γινῶσι μου καὶ τὴν ἠμπόρεσί μου,
 ὅτι μ' ὀρίσεις νὰ γενῶ, κυρά μου καὶ ψυχὴ μου.
- (φ. 87β) Μ. Πάψε, ἄσημε, γαλήνησε, σώνει με ἢ κουρασιά μου,
 ἐσὺ κοιμᾶσαι στὰ ζεστὰ καὶ μέναν ἢ καρδιά μου
 105 τρομάσει ἀπὸ τὰ κίνδυνα καὶ ἀπὸ τὴν ἐγδυμνιάδα.
- Φ. Καὶ γὼ ποῦ κιόμαι δίχως ᾗσιᾶ, καὶ κυραίνω δίχως κυράδα,
 καὶ καίγομαι δίχως καμμιὰ ἀνάπαψιν, καὶ κλαίγω
 τόσον καιρὸν ἀλλοίμονον λοιπὸν τὸ τί νὰ λέγω;
- Μ. Καὶ αὐτὸ ἐδόθη ὅπου κρατοῦν τοῦ πόθου τὴν ὀμάδα,
 110 μᾶν ἤξευρες εἶντά ᾗπαθα τούτην τὴν ἐβδομάδα;

(*) Ἐν τῷ χειρογράφῳ τῆς Ἀμβροσιανῆς βιβλιοθήκης οἱ στίχοι 125-168 ἔπονται τοῦ στίχου 80, ἦτοι προηγούνται τῶν στίχων 81-124. Τοῦτο ὀφείλεται προφανῶς εἰς ἐσφαλμένην ἀρίθμησην τῶν φύλλων τοῦ κώδικος, καθότι τόσον ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ κειμένου, ὅσον καὶ ἐκ τοῦ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης Νεαπόλεως, προκύπτει ὅτι ἡ ὀρθὴ διάταξις εἶναι ἡ ἀνωτέρω.

- Φ. Τί, Μοῖρα μου γλυκώτατη; — Μ. Πολλά κακὰ βαρεῖα,
ὄπου παράδειρα γιά σὲν πούπετις πού 'τον χρεῖα.
Ἡβήρηκα κατὰ πάνω μου ὄπου 'σαν ἀγρεμένοι,
καὶ γδύσασι με κ' ἔχου με σὰ βλέπεις καμωμένη.
- 115 Φ. Σῶπα, τί λές! — Μ. Δὲν μὲ θωρεῖς; Δὲν ἔχω πῶς ἀλλάξει
Φ. Κάνεις ἔμε καὶ ξενίζομαι ἀκῶν τέτοιαν τάξι.
Καὶ τῶν ἀνθρώπων ἔν δυνατὸ τῆ μοῖρα νὰ κουρσεύου;
Μ. Ἐγὼ εἰς τὴν εὐρουν μοναχὴ ἐκεῖνη πού παιδεύου.
- 120 Φ. Λοιπὸν ὄντεν ἔχει χρεῖα τινὰς μπορεῖ νὰ δυναστεύῃ,
καὶ αὐτὴ ν' ἀρέσῃ μοῦ 'θελε ἂν ἦτο ν' ἀληθέψῃ.
Μ. Τὰ πράματα στὴν ὄρεξιν στέκονται τῶν ἀνθρώπων,
μὰ νόμος δὲ τὸ ξαπολεῖ δίχως πιτήδειον τρόπον.
- Φ. Γι' ἄρχισε, πέ μου τῆ γιατρεία λοιπὸν τὸ πῶς εὐρέθη,
καὶ ἀπ' ὅτι μὲ συμβούλεψες καὶ γέρθῃκα καὶ ντύθη.
- 125 (φ. 86) Μ. Γιά δᾶ δὲν πρέπει δῆγησες φοβῶντας μὴν κινήσω,
καὶ μετ' αὐτεῖνῃν τοῦ καιροῦ τὴν χρεῖα ξελησμονήσω.
Φ. Ὅρισε τί ἔν χρειάζόμενον, γοργὸν λοιπὸν καὶ ἄς γένη,
ὄκ ἡ ψυχὴ μου δὲν μπορεῖ νὰ στέκῃ ν' ἀνιμένη.
- Μ. Καὶ ἂν ἀνιμένης κάθησε μ' ὄλα σου τὰ πιδέξια,
καὶ γὼ βαστῶ τὰ πάθη σου καὶ τὰ δικά μου ἀδέξια.
- 130 Φ. Ξενίζομαι πῶς λείπεσαι, θαυμάζομαι πῶς χρειάζεις
ἀπὸ τὰ πράματα τῆς γῆς ἐσὺ πού τὰ μοιράζεις.
'Εσὺ πού κάμνεις τῶν ἀλλῶν καὶ δίδεις τως τίς μοῖρες,
πῶς ἔναι αὐτὸ καὶ τὰ 'χεις χρεῖα ἀρνᾶσαι, δὲν ἐπῆρες;
- 135 Μ. Πίστεψε καὶ θαυμάζομαι αὐτεῖνα τὰ θαυμάζεις,
διατὶ ἔχονε ὡσὰν τὸ λές πολὺ τὸ σὺ λογιάζεις.
Καὶ ἄκο λοιπὸν τὸ ριζικὸ κ' ἡ τυχὴ αὐτὴ κ' ἡ μοῖρα
γιά νὰ κατέχῃς φυσικὰ ἕνα καὶ τρεῖς ἐπῆρα
νὰ μὴ διαφέρῃ μέσα τους στέκονται σ' ἄγριον τόπον,
καθὼς συμπέφτουσιν αἰτίες διὰ μέσου τῶν ἀνθρώπων.
- 140 Καὶ αὐτὰ τὰ δίδουν τὸ λοιπὸν καθ' ὥρα καὶ χαρίζουν,
καὶ φαίνεται καὶ παίρνουσιν ἕνα καθὼς τ' ὀρίζουν.
- Φ. Καὶ μετὰ ταῦτα τὸ λοιπὸν δὲν πρέπει νὰ βαριέται
ὁ ἀνθρωπος ἀπάνω σας διατὶ σὰν λές δὲν φθαῖτε.
- 145 Καὶ σώνει μου τὸ γροίκησα πράμαν ὄπου μ' ἀρέσει,
γιά νὰ κατέχω πλιά σωστὰ τοῦ καθενὸς τῆ στέσι.

- (φ. 86β) Μ. Ἀκόμη πλιά καταλεπτά σοῦ θέλω ξεδιαλύνει
τοῦτο τὸ μίλημα ὁ καιρὸς ὀλίγος δὲν μ' ἀφήνει.
Φ. Ἄλλ' οὐδὲ μένα δὲ βαστᾶ νὰ καρτερῶ γιά τώρα,
κατέχοντας τὰ κίνδυνα τὰ κατεβάζει ἡ ὥρα.
- 150 Μὰ τοῦτο κράτειε θαρρετὰ ἐγὼ τὸ μερτικὸ μου
θέλω νὰ σ' ἔχω, τύχη μου, μοῖρα καὶ ριζικὸ μου.
Καὶ ἀπειτῆς βρίσκω πλήρωμα καὶ χάρι ἀντὶς ζωῆς σου
πλέο παρὰ τὸ χρειάζεσαι ἄς ἔχῃ ἡ ὄρεξι σου.
- 155 Ἐκαὶ τὰ πράματα καὶ γὼ ὄρισε σὰν σ' ἀρέσει,
καὶ πρὸς ἐσὲν καὶ πρὸς ἐμὲν μηδὲν λειφθῆ στὴ μέση.
- Μ. Ὡ πόσα φέγγει τὸ κερὶ καὶ λάμπει τὸ καντύλι,
ἔστοτα μὲ καλὸ παχὺ καὶ μὲ χοντρὸ φυτίλι.
Τὸ φυσικὸ τῆς ἀρχοντιᾶς δὲν ἔναι νὰ κρατήξῃ
160 τὴν χρεῖα τ' ἀνθρώπου περὶ πλιά ὄντε τὴν θὲ ζητήξῃ.
'Εχόρτασέ με ὁ λόγος σου ἐνέμπλησέ με ὁ νοῦς σου,
οὐκ ἔχω πλιά παρὰ νὰ θές νὰ μαι στοὺς ὀρισμούς σου.
- Φ. Διὰ τόσο λίγο χάρισμα καὶ τόση μὸν αἰτία
δὲν κάμνει χρεῖα διαμέσου μας τόση εὐχαριστία.
- 165 Μ. Δὲν εἶν πολλὰ τὰ τάσσεσαι πρὸς τὴν ἀπλότητά σου,
καὶ κείνο τῶχῳ νὰ σοῦ πῶ εἰς τοῦτο καὶ ἀφικράσου.
'Ὡς μ' ἔλεγεν ὁ πόθος σου καὶ βιάζει με ἡ πικριά σου,
ἐβάλλθῃν καὶ ἀποκόττισα νὰ φτειάσω τὴν γιατρεία σου.
- (φ. 88) Μ. Καὶ σὰν ἠθέλησεν ὁ Θεὸς τοῦ πόθου ἔταπεινώθη,
170 καὶ πρὸς ἐσὲν καὶ πρὸς ἐμὲν καλογνωμιές ἐδόθη.
Καὶ γιά νὰ δῆς καλὴν ἀρχὴν καὶ φανερὸ σημάδι,
ἔλα λοιπὸν καὶ ἄς πηαίνωμε μὲ τὸν καιρὸν ὀμάδι.
- Φ. Καὶ μετ' αὐτὴν ὡσπερ τυφλός, σύρνοντα ἀπὸ τῆ χέρα,
ἐπαίρνει με καὶ βάνει με στὸ νυκτικὸν ἀέρα.
- 175 Καὶ ὁ νοῦς μου διαλογίζετον τὸ τέλος νᾶ ποτάπιο,
μὰ τῶν ἀστέρων ἡ φωτιὰ ἐπέρνα σὰν θαράπιο.
Καὶ δῶ καὶ κεῖ παγαίνοντας μὲ τὴν πιδεξιοσύνη,
μὲ κόπον ἀποσώσαμε καὶ μὲ ἀγαλλοσύνη,
εἰς θύραν ἀπερίκοπην, παλιὰ καὶ ραχνιασμένη,
180 πολλὰ στριφνέα καὶ δυνατὰ ὄπου 'τον σφαιλισμένη.
- Μ. Λέγει μου: «Τί ἔχεις; βλέπεις τὴν; γνωρίζεις τὴν ἀκόμα;»
Φ. Καὶ γὼ γιά τότες καὶ δειλιός καὶ ἄφρονος ἐγενόμα.
Καὶ σῶπασα δὲν ἤξευρα ἀπηλογιά νὰ δώσω,
καὶ κείνη ὄπου τὰ γνώριζε τὰ σωθικά μου ἀπόσω,

- 185 «Τούτη ἔναι ὁποῦ σοῦ ἀντίστανε, μοῦ λέγει, ὁπόπολέμα,
 ἐτούτη ἔναι ὁπόκόπιαζε τὸ λεύθερό σου πνέμα.
 Μὰ δᾶ σοῦ θέλει ἀντιμευτῆ πλιὸ παρὰ πού κοπιάζεις,
 ὁπύβανε ψυχὴ κορμὶ γιὰ ταῦτο νὰ πειράζης.
 Κ' ἢ πόρτα τούτη μὲ κρουφὸ τρόπον ὀγιά νὰ μὴν ἀνοίγη,
 190 πίστεφε καὶ γιὰ νᾶν στενὴ τὴν ξεύρουσιν ὀλίγοι».
 (φ. 88β) Καὶ μέσα ᾿ς τοῦτον ἤπλωσε μιὰ φινοκάλα πιάνει,
 λέγει μου: «Ἐδῶ καὶ ὁ πόθος σου, καὶ τὲς ἀράχνες βγάνει».
 Μέσα ἐκ τὴν μπόρταν ἔπασκε ὅλη νὰ τὴν παστρεύγη,
 καὶ σκόπουν καὶ θαυμάζουμου τὸ τεῖντα νὰ γυρεύγη.
 195 Δεύτερον πιάνει τὸ κλειδί, λέγει μου: «Ἐδῶ κ' ἢ πίστι
 ὁπᾶδωσε τὴν δύναμι τοῦ πόθου σου καὶ κτίστη».
 Καὶ τρίτον πιάνει μιὰ βαρειά, καὶ κόφθη τοὺς περάτες.
 τοὺς εἶχα στὴν ἀνάγκη μου καθημερνοὺς πειράκτες.
 Μ. Λέγει μου: «Ἐδῶ κ' ἢ πίστι σου κ' ἢ χάρι τῆς καρδιάς σου,
 200 ἐδῶ κ' ἢ ταπεινότητα, ἐκεῖ ἢ καλογνωμιὰ σου.
 Βλέπεις πῶς κόφθη σίδερα, ξύλα καὶ λυοῦν τὴν πέτρα,
 τοῦτο τὸ μέσο μ' ἔφερε στὰ σημερινὰ τὰ μέτρα».
 Φ. Καὶ χάρηκα καὶ δάκρυσα στὰ καλοσυνεμένα,
 τὴν κρίσιν καὶ τὸ δίκιο μου τό βλεπα εἰς ἐμένα.
 205 Καὶ δόξαζα τὸν ἔρωτα πρῶτον ὡς δουλευτῆς του,
 καὶ κείνη καὶ τὲς πρόλοιπες φίλενες εὐχαρίστου.
 Κ' εἰς μὶον μὸκίνησε γλυκειὰ μέριμνα νὰ μοῦ μπαίνη,
 τότες ἀνοίγει καὶ θωρῶ τριγῶνι καὶ προβαίνει.
 Ὁ νοὺς μου νὰ συχαίρεται τὴν τύχη μου σκοπῶντα,
 210 διαπᾶς χλωρὸν κλαδὶν ἐλιᾶς στὸ στόμαν του βαστῶντα.
 Καὶ ὁ σπλαγχνικώτατος βοηθὸς πρὸς τὸν τζιγαρισμένο
 μὲ πρόσωπον πασίχαρο καὶ καλοσυνεμένο,
 (φ. 89) Π. μοῦ λέγει: «Χαίρεις, ἀδελφέ, πῶς ᾿γαίνεις, πῶς δικᾶσαι,
 ἀκόμη δὲν ἐσώπασες νὰ κλαίγης, νὰ θρηναῖσαι;
 215 ᾿Αγάλλου κ' ἔχεις τοὺς βοηθοὺς ὀμπρὸς εἰς τὴν κυρά σου,
 τὸν πόθο σου, τὴν τύχη σου καὶ τὴν ἀπλότητά σου.
 Κ' ἦτον ἀνάγκη νὰ ᾿ναι τρεῖς, κ' οἱ τρεῖς ὅτι νὰ σμίξου,
 ὅτι γιὰ νὰ πορέσουσιν ἔμπασμα νὰ σ' ἀνοίξου».
 Φ. ᾿Ακῶ τὸ εἶντα μᾶλεγε τὸ σπλαγχνικὸν τριγῶνι,
 220 ἐκ τὴν χαρὰν ἐκίνησεν τὸ φῶς μου νὰ δακρυῶνῃ.

- Καὶ ἀπειτής τὸ χαιρετισμὸν ἔδωκε πληρωμένον,
 τοῦτον τῆς ἀπεκρίθηκα μὲ σχῆμαν τιμημένον:
 «Ὅπου πονεῖ δὲν ἔν καλά, ὅπ' ἀσταινεῖ δὲ ᾿γαίνει,
 καὶ δίχως κόπιδα καμμιά δὲν στέκει ν' ἀνιμένη.
 225 Καὶ ὅπου βοηθᾶ τ' ἀνήμπορου καὶ τὸν ἀπελπισμένον
 ἔργον πιτήθειον πολεμᾶ καὶ πολυπαινεμένον.
 Καὶ εὐχαριστῶ καὶ σὲν πολλὰ καὶ τὴ γλυκειὰ μου μοῖρα
 καὶ αὐτὸν τὸν Θεὸν ὅπ' ἀνοίξεν τὴν τριζινὴν τὴν θύρα».
 Καὶ μέσα ᾿ς τούτην τὴ λαλιὰ ἄρχιζε σάν ἡμέρα
 230 νὰ διαφωτίζη νὰ ᾿ρχεται μ' ἕναν γλυκὶν ἀέρα.
 Καὶ γῶ φοβῶντας μὴν αὐγὴ ἦ καὶ πουρνὸν κρατῶντα
 καὶ πέσω εἰσὲ πειρασμὸν γι' ἀδέξιον μελετῶντα,
 λέγω τῆς μοίρας μου: «Γοργὸ σπούδαξε νὰ στραφοῦμε».
 Καὶ αὐτὴ γροικῶντας καὶ τὸ πῶς κ' ἔγνωθε πῶς φοβοῦμαι,
 235 (φ. 89β) Μ. ἀρχίζει νὰ συχνογελᾶ. — Φ. Καὶ μένα πλιὰ τρομάρα
 μ' ἀνέβαινε θωρῶντα τὴ νὰ ᾿ρθω εἰς λιγομάρα.
 Μ. Λέγει μου: «Ἀκόμη ποῦ αὐγὴ; νύκτα πολλὰ καὶ κάθησ'
 τί ἔχεις καὶ δίχως σκάνδαλο δειλιαστὸς ἐχάθης;
 Αὐτὴ ἢ λάμψι τὴν θωρεῖς, δὲν ἔναι τοῦ πλανήτη,
 240 οὐδ' ἀπολπίσει θὲς ἐσὺ πριχοῦ νὰ βγῆς κτὸ σπίτι.
 ᾿Αμ ἔν αὐγὴ τῆς μαρτυρίας τὸ φῶς τῆς γῆς τοῦ ἡλίου,
 καὶ σύρνεται ἀνατέλλοντας στὴ στράτα τοῦ πουλλίου,
 καὶ ἔχει σῶμα σαρκικὸ ἔχει καὶ ἀνθρώπου πνέμα,
 καὶ αὐτὴ ᾿ναι ἥλιος καὶ ἄνθρωπος ἴδιος κατὰ τὸ βλέμμα».
 245 Φ. Καὶ ἀπάνου ὄντεν ἐκίνησα νὰ πῶ τοῦ ριζικοῦ μου
 νὰ συβουλέψη, νὰ μοῦ πῆ εἰς τέτοιαν χρεῖαν ὁποῦ ᾿μου,
 Μ. ὄντε μοῦ λέγει: «Γύρισε ἔντηνε ποῦ προβαίνει,
 ἔ ὁ γιατρὸς τοῦ πόθου σου, ὁποῦ σὲ θέλει γαίνει».
 Φ. Καὶ γῶ τ' ἀκούσειν τό ᾿τρεμα καὶ ἀγάλλουμου ποθῶντα,
 250 μοῖρα νὰ πῶ τὰ πράματα γιὰτ' εἶχα συντηρῶντα.
 Καὶ ἀπόμεινα μὲ μιὰ χρεῖα καὶ μ' ἕναν τέτοιον σχῆμα,
 ὁποῦ ᾿τον νὰ μὲ δῆ τινὰς λύπησιν κ' ἕνα κρῖμα.
 Καὶ ὡς ἦλθε καὶ ἐπρόβαλε καὶ φάνη ἢ κυρά μου,
 Μ. λέγει μου: «᾿Ανετρανήσου την», καὶ μ' ὄλην τὴν καρδιά μου
 255 ξαμῶνω νὰ τὴν στοχαστῶ καὶ μέναν ἢ φωτιά της
 ὡσπερ ἢ λάμψι τοῦ ἡλιοῦ ὄντε ᾿ναι στὰ ψηλά της,
 (φ. 90) θαμπώνει σ' ὅσοι τὸν ἰδοῦ κ' εἰς μὶον τὸ φῶς τοὺς σβύνει,
 ἔτ'ζι καὶ μένα ἔποιικε ἢ λάμψι της ἐκείνη.
 Κ' ἦσβυσε καὶ σκοτείνιασε εἴτις πολλὰ τὸ φῶς μου,
 260 τὴν δὲν ἐξεκαθάριζα καθόλου τί ἔναι ὀμπρὸς μου.

Και ὡς ἦτον ἀγαθότατη ἴδιον και φυσικό της
 τὸν ξένον πόνο νὰ πονῆ, ὡσάν τὸν ἐδικό της,
 ἐγροίκησα τὴ μοῖρα μου μαζὺ μὲ τὸ τρίγωνι
 ὁκαὶ λυπήθηκε πολλὰ κ' εἰς μὴν τὴν ὥρα ἀπλώνει
 265 τὸ ριζικὸν τὸ χέρι του και σφίγγει και κρατεῖ με,
 και ὡς φρόνιμη γνωρίζοντα τοὺς πόνοὺς μου πονεῖ με:
 Μ. « Τί ἔχεις, παιδί μου », με λαλεῖ, « και χάθης και φοβάσαι;
 τώρα τυχαίνει ἀπόκοττος κατὰ τοῦ πόθου νὰ 'σαι.
 Σ' εἰς τόσο λίγον τίποτις τρομάσεις και ἀποθαίνεις,
 270 πῶς θὲς γενῆ μεστὸν πουλι σὲ κείνο τ' ἀνιμένεις;
 "Αντρεψε τὴν καρδούλα σου, συνήφερε τὸ νοῦ σου,
 και στάσου μὲ τὴν συμβουλή γιὰ δᾶ τοῦ ριζικοῦ σου.
 Βλέπω τὴν και κοιτεύεται, κ' ἔλα γοργὸ νὰ δοῦμε
 ὁκαὶ δεπᾶ δὲν ἔν καιρός νὰ στέκωμε ν' ἀργοῦμε ».
 275 Φ. "Οντεν ὁ νοῦς μὲ διάτασε κ' ἐρμήνευέ με ἡ φύσι
 τὸ τί 'τον χρειᾶ ν' ἀποκοτᾶ νὰ πιάση και ν' ἀφήση,
 ἀπάνω ὄνταν ἐμπαίναμε τὴν πόρταν ἀφικροῦμαι
 ἀκόμη σκλόπτα κ' ἔκραζε, και ἀρχίζω νὰ φοβοῦμαι.
 (φ. 90β) 280 Καὶ 'ς τοῦτον ἐξεσύρθηκα και ὁ πόρος ἐσφαλίστη,
 και γὼ τὴν ὥραν ἐκ τὴν πικριᾶν ἔπεσα και ζαλίστη.
 Καὶ γροίκουν νὰ μαζώνεται πρὸς τὴν καρδιά τὸ αἷμα,
 και ἀγάλια-ἀγάλια νὰ ζητᾶ νὰ βγῆ ἀπὸ μὲν τὸ πνέμα.
 Καὶ κεινὴ ὅπου μὲ κήδευγε, θωρῶντα με πῶς ἤμου,
 και τὸ ψυχρὸν τῆς φύσης μας ἐκράτειε τὴ πνοή μου.
 285 Καὶ μὲ τὸ μαντυλάκι της ὄρες και μὲ τὴ χέρα
 μ' ἐσφύγγιζε και χάριζε παρηγοριᾶ και ἀέρα.
 Μ. Καὶ μῦλεγε: « Μηδὲ δειλιάς και μὴ κακοκαρδίξης,
 μηδὲ γι' αὐτεῖνο τὸ θαρρεῖς θελήσεις ν' ἀπορπίξης.
 Τέτοια συχνιὰ συγέρνουσι πρὸς τοὺς ποδοστρατῶντα
 290 και ποῖος τὸ ξεύρει κάλλια σου μεστὸν πουλι ποθῶντα.
 Φέρε, σηκώσου, και ἄνοιξε τὰ μάτια σου, παιδί μου,
 γιατί 'δα και πολλὰς φορὲς ἤλθε σ' εἰς ἀκοή μου,
 ἐκεῖνον ὅπου φαίνεται και μάχη και ἀντιτείνει
 ν' ἀλλάξῃ και πολλὰ γοργὰ νὰ στρέψῃ εἰς καλοσύνη.

(Ἐπεταί συνέχεια)

265. μου. 272. ριζικόσου. 292. ἤλθες εἰσακοήμου.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΝ ΚΙΝΗΣΙΝ

ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

Καιροφύλλα: Ἑλλάς-Ἰταλία

Εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ Ἰταλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἐνωτέρων Σπουδῶν ἐδόθη ἡ προαγγελθεῖσα διάλεξις τοῦ κ. Κώστα Καιροφύλλα, ἐπὶ τοῦ θέματος « Αἱ πνευματικαὶ σχέσεις Ἑλλάδος και Ἰταλίας ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ». Ὁ ὁμιλητής, ἀφοῦ ἐξέθηκε τὰς πολλαπλὰς σχέσεις μεταξύ ἀρχαίας Ἑλλάδος και Ρώμης, ἀνέπτυξε κατόπιν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βυζαντίου ἐπὶ τῆς Ἰταλίας πρὸ και μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ πτῶσις τοῦ Βυζαντίου, εἶπεν, συνετέλεσεν εἰς τὴν μεγαλυτέραν διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εἰς τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐζήτησαν ἄσυλον οἱ διαπρεπέστεροι τῶν Ἑλλήνων λογίων. Ὁ Ἑλληνας καρδινάλιος Βησσαρίων τοὺς ἐπροστάτευσεν οικονομικῶς και χάρις εἰς τὴν βοήθειάν του και οἱ πόσφυγες οὗτοι εὔρον ἐργασίαν και τὰ ἰταλικά πανεπιστήμια εἰς τὰ ὅποια ἐδίδαξαν ἔγιναν κέντρα ἑλληνικῆς μορφώσεως. Ἀπὸ ὅλην τὴν Εὐρώπην συνεκεντροῦντο εἰς αὐτὰ διάφοροι σοφοὶ διὰ νὰ ἀκούσουν τὸν Λάσκαριν, τὸν Τραπεζούντιον και ἄλλους σοφοὺς. Ἀφ' ἑτέρου, πλείστοι Ἑλληνες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας ἐσπούδασαν εἰς ἰταλικά πανεπιστήμια.

Κατὰ τὸν 12ον αἰῶνα οἱ δεσμοὶ Ἑλλάδος και Ἰταλίας συνεσφίχθησαν περισσότερο λόγῳ τῶν ἐθνικῶν περιπετειῶν των. Καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν πολλὰ τέκνα τῆς Ἰταλίας ἐπολέμησαν διὰ τὴν Ἑλλάδα μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σανταρότσα, κατὰ τὴν περίοδον τῶν ἰταλικῶν ἀπελευθερωτικῶν ἀγῶνων διάφοροι Ἑλληνες ἐπολέμησαν ὑπὸ τὸν Γαριβάλδην, και ὁ ἑλληνικὸς λαὸς μὲ ἀνοικτὰς ἀγκάλας ὑπεδέχθη τοὺς Ἰταλοὺς πρόσφυγας. Καὶ πάλιν κατὰ τοὺς κρητικὸὺς ἀγῶνας και ἄλλας ἐθνικὰς ἐξεγέρσεις οἱ Γαριβαλδῖνοι ἐπολέμησαν παρὰ τὸ πλευρὸν τῶν Ἑλλήνων. Ἐτσι ἐσφυρηλατήθησαν ἀδιάρρηκτοι πλέον οἱ πνευματικοὶ και ψυχικοὶ δεσμοὶ τῶν δύο λαῶν οἱ ὅποιοι δεσπόζουσι τῆς Μεσογείου.

Βιντσέντσο Μπιάτσι: Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις και ἡ Ἰταλία.

Ἐνώπιον πολυπληθοῦς και ἐκλεκτοῦ ἀκροατηρίου, τὸ Ἰταλικὸν Ἰνστιτούτον Ἐνωτέρων Σπουδῶν ἐώρτασε τὴν Ἑθνικὴν Ἑορτὴν τῆς 25ης Μαρτίου διὰ μιᾶς διαλέξεως τοῦ κ. Βιντσέντσο Μπιάτσι, καθηγητοῦ τῆς ἰταλικῆς λογοτεχνίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν, ἥτις δύναται νὰ συνοψισθῇ ὡς ἐξῆς:

Κάθε μεγάλη ἐπανάστασις προετοιμάζεται και ὑποστηρίζεται ἀπὸ δύο παράγοντας: σκέψιν και δράσιν. Ὁ μέγας Κοραῆς ὀρθῶς διεκήρυξεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 1803 ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ πολιτικὴ Ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος, ἐὰν δὲν προηγείτο αὐτῆς μία ἠθικὴ ἀνανέωσις: ἡ σκέψις πρὸ τῆς δράσεως. Κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον τῆς δουλείας, ἡ Ἰταλία προσέφερεν εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν σπουδαίαν συμβολὴν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς σκέψεως, δεχθεῖσα εἰς τοὺς κόλπους της και διαθρέψασα τοὺς ἐκ τοῦ Βυζαντίου καταφυγόντας εἰς αὐτὴν Ἑλληνας, ἀνοίξασα εἰς αὐτοὺς τὰ πανεπιστήμιά της και ἰδρύσασα σχολεῖα και διδασκαλεῖα ὑπὲρ τῆς ἑλληνικῆς νεολαίας εἰς τὴν Ρώμην, Βενετίαν, Πάδοβον, ὅποθεν ἐξῆλθον μεταξὺ ἐκατοντάδων ἄλλων ὁ Νικολύζιος, ὁ Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος, ὁ Φραγκίσκος Κούφος και ὁ Μηριάτης, ὅλοι φλεγόμενοι ἀπὸ τὰς ἀναμνήσεις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ μεγαλείου και ἐργαζόμενοι διὰ μίαν παλινόρθωσιν, τῆς ὁποίας ἔγιναν οἱ προφῆται και οἱ πρωτοπόροι. Ἀργότερον αἱ μεγάλαὶ σάλπιγγες τῆς Ἐπαναστάσεως, ὁ Σολωμὸς και ὁ Κάλβος, ψάλλουσι τοὺς ὕμνους των κατὰ τὸν ἰταλικὸν τρόπον. Ἡ φιλελληνικὴ ἰταλικὴ φιλολογία εἶναι τόσο ἀφθονος πού ἡμπορεῖ νὰ ἀποτελέσῃ ὀλόκληρον βιβλιοθήκην: ἱστορία, μυθιστορήματα, ποιήματα, τραγούδια, ἔργα μουσικῆς και ζωγραφικῆς, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὅποια φέρουσι τὰ πρῶτα ὠραῖα ὀνόματα τῆς ἰταλικῆς

τέχνης. Ὅλα τὰ μεγαλύτερα ἰταλικά πνεύματα, τὰ σύγχρονα μὲ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, εἶναι φιλέλληνες: ὁ Ἀλφιέρι, ὁ Φώσκολος, ὁ Λεοπάρντι, ὁ Μαντσόνι, ὁ Μπερσέ, ὁ Ματσίνι, ὁ Τζιομπέρτι, ἀκολουθοῦμενοι ἀπὸ ἀπειράριθμα ἄλλα ὀνόματα, ἀποτελοῦντα ὀλόκληρον κεφάλαιον τῆς λογοτεχνικῆς ἱστορίας τῆς Ἰταλίας τῆς περιόδου τοῦ ρωμαντισμοῦ. Ἡ πνευματικὴ συμβολὴ τῆς Ἰταλίας εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἀναγέννησιν δὲν εἶναι μικροτέρα τῆς συμβολῆς οὐδενὸς ἄλλου λαοῦ. Τὸ αὐτὸ ρητέον καὶ διὰ τὴν συμβολὴν εἰς τὴν δρᾶσιν.

Ὁ κ. Μπιάτσι ὀμιλεῖ ἐν συνεχείᾳ περὶ τῶν Ἰταλῶν φιλελλήνων τῶν πεσόντων εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης ἢ πολεμησάντων μεταξὺ τοῦ 1821 καὶ τοῦ 1831, ἀγνώστων καὶ παρημελημένων μέχρι τοῦδε, πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἐπὶ τῇ βᾶσει νέων ἀνεκδότων στοιχείων τὰ ὅποια συνέ-

λεξεν ἀπὸ διαφόρους πηγᾶς. Ὁ ὀμιλητὴς ἀναφέρει μὲ συγκρίνησιν τὰ 91 ὀνόματα τῶν Ἰταλῶν φιλελλήνων, οἵτινες ἐπολέμησαν κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασιν, ἀπὸ τοῦς ὁποίους τὸ ἕν τρίτον καὶ πλέον ἔπασαν εἰς τὸ πεδῖον τῆς μάχης, εἰς τὴν Τριπολιτσᾶν, Πέτα, Μεσολόγγιον, κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἀλλαχοῦ, καὶ προσθέτει ὅτι μόνοι τῶν οἱ Ἰταλοὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸ ἕν τρίτον τῶν φιλελλήνων ὄλων τῶν ἐθνῶν, οἵτινες ἤλθον νὰ πολεμήσουν κατὰ τὴν ἐνδοξον δεκαετίαν. Ἡ δρᾶσις τῶν περισσοτέρων, ὁ ἡρωϊκὸς τῶν θάνατος, ὅπως μᾶς τὸν ἀφηγοῦνται χρονικὰ καὶ ἐγγράφα, πρὸ πάντων τὸ χειρόγραφον Φορνέζι, ἀποτελοῦν τὴν ὡραιότεραν μαρτυρίαν τῆς ἀγάπης τῶν Ἰταλῶν πρὸς τὴν Ἑλλάδα καὶ τῆς προθυμίας τῶν νὰ θυσιάσθωσιν εἰς οἰανδήποτε ἐποχὴν ἀφιλοκερδῶς διὰ μίαν δικαίαν ὑπόθεσιν.

GLI SCAVI ITALIANI IN LEMNOS

Durante l'estate del 1939 sotto la nuova direzione del Prof. Guido LIBERTINI la Scuola Archeologica Italiana di Atene ha ripreso attivamente gli scavi in Lemnos, accentuando le sue esplorazioni così in Efestia, dove è stato messo in luce quasi totalmente l'antico teatro, quanto a Chloi, dove una buona parte del Kabirion, ormai scoperto, ha dato interessanti testimonianze monumentali ed epigrafiche su questo misterioso e famoso luogo di culto. Altri saggi nell'isola sono stati qua e là effettuati con successo.

LIRICHE di M. MALAKASIS

versione dal neo-greco del Prof. BRUNO LAVAGNINI della R. Università di Palermo

CANZONETTA

*Ricordi? Era la sera
bella, primaverile,
nell'azzurro del cielo
la luna era, novella.*

*Ma alla novella luna,
anche se attacca, poi
non dura amore... e noi
la guardavamo insieme.*

PRIMAVERA

*Or che i fiorellini sono
rugiadosi e profumati,
come un dì con me facevi,
corri sola verso i prati.*

*E fa proprio come allora,
cogli un mondo di bei fiori,
e con essi poi mi irrori,
come irrorano i defunti...*

PREGHIERA

*Dentro al giardino stasera in una muta preghiera immergomi,
le foglie d'oro ascolto, i fiori che sono appassiti.
Vestita di nero s'inchina riverente l'anima mia,
volge il pensiero ai morti che furono dimenticati.*

MUSE

*Colla strofe del canto che il ritmo trascolora
tanto tempo v'ho atteso,
che portaste la rosa preziosa sul ramo,
e voi tanto tardaste, e solo arrivaste ora!*

*O care! ecco che il gallo fra poco canterà!
E alla luce del giorno,
di nuovo in amarezza si disfà questa estatica ebbrezza,
e il fior ch'io tengo l'aria me lo dissolverà.*

LE POESIE ITALIANE DI DIONISIO SOLOMÒS

del prof. FILIPPO M. PONTANI

La formazione spirituale ed artistica di Dionisio Solomòs (Zante 1798–Corfù 1857), che i Greci considerano fra i loro poeti migliori, per una viva e forte produzione, in cui discontinuità e incompiutezze non offuscano l'efficacia di concezione e la nobiltà espressiva (1), si venne compiendo nel primo Ottocento in Italia, alla scuola di maestri italiani (2). Venezia, Cremona, Pavia: le tappe dei suoi studi fecondi (3); umili abati e togati professori i maestri; sensibili cuori ed elette menti gli estimatori: da Regaldi a Tommaseo (4), da Mustoxidi a Mercati (5). Forse a Milano, pel tramite del Mustoxidi, conobbe il Manzoni, che venerò singolarmente. Certo a Milano lo notò il Monti, cui parve di scorgere qualcosa di troppo acuto e sottile nell'ingegno del giovine greco, così disforme dalla sua facile esuberanza (6). Infine in

(1) Le opere di più vasto respiro rimasero frammentarie. Ma per il « Lambros » l'incompletezza giunse ad apparire un pregio a Costis Palamàs (introd. alla ed. Marasli, 1901, p. XL), e i frammenti dei « Liberi assediati » bastano da soli a far fele della grandezza del Poeta. Solomòs è il Poeta nazionale dei Greci, il « Tirteo della Grecia moderna » (Regaldi: Il Conte D. S. in *Canti e Prose*, Torino, 1862, vol. I, p. 395, ripubbl. in *Storia e letteratura*; Livorno, 1879, p. 340 ss. donde citiamo).

(2) Primo fra tutti il cremonese Sante Rossi, che, esule a Zante, gli impartì i primi insegnamenti, e lo condusse poi seco in Italia, nel 1808.

(3) Sui quali si veda il Disc. commem. tenuto da G. Canna nel 1896 nella Università di Pavia (ripubbl. in: G. CANNA, *Scritti letterari*. Casale Monferrato, 1919, pp. 165 ss.). Il Canna, sulla scorta di documenti della carriera scolastica del Solomòs a Pavia, trovati negli archivi di quella Università, mostra che il S., dopo gli studi liceali, compiuti a Cremona nel 1815, fu iscritto, dal 1815 al 1817, alla Facoltà di Legge, ma non prese la laurea. Vanamente spinto verso l'avvocatura, egli fu ostinatamente amante delle lettere.

Per le notizie biografiche v. pure BARONE, *Dionisio S., poeta e scrittore greco e italiano, con un cenno su due suoi biografì: M. A. Canini e G. Canna*, Napoli, D'Auria, 1910, pp. 154 (lavoro esclusivamente informativo: l'esame delle opere si riduce a frettolosi cenni sul contenuto).

(4) Spec. in *Il supplizio d'un Italiano a Corfù*, 1855, pp. 111–2.

(5) Il POLILÀS (Pref. alla ed. di Corfù, 1859, p. VIII) nota anche l'intimità di rapporti fra il Solomòs e i dotti italiani Giovanni Torti e Giuseppe Montani.

(6) Si conserva notizia d'una breve e vivace disputa fra i due Poeti, originata dalla interpretazione d'un luogo dantesco. Il Monti, irritato dall'acutezza critica del S. (che, a proposito di Inf. I, 60, contraddiceva al Perticari approvato, invece, dal Monti stesso), gli disse che « non bisogna tanto ragionare, bisogna sentire ». E il S. gli rispose « conviene

Italia un maestro (il Rossi), apprezzando la sua cultura e la vivacità del suo ingegno, e gustando i suoi primi saggi poetici in italiano e in latino, gli fece profezia in questi termini: « Greco, tu farai dimenticare il nostro Monti » (1).

Incancellabili tracce di stupita venerazione e di commossa riconoscenza si recava nel cuore, al tornare! (1818). Più tardi, nell'Ode « La navicella greca », avrebbe salutato l'Italia così:

. terra
ove grande fu sempre il canto e l'opra
nelle prospere sorti e nell'avverse,
ove la pietra e l'arid'erba è buona,
ove barbaro giunsi e tal non sono.

E, in una tarda lettera del '41 al Tommaseo, « terra della sapienza e della cortesia, ove tante volte, e per tanto tempo, ci udimmo tanti di noi chiamare in suono pieno di carità dalle accademie, dalle case e dalle capanne » (2).

Italiana, almeno fino al '21 fu la sua produzione, italiane le lettere, anche le famigliari. Nell'« inclita terra u' lo straniero | trova la patria e il barbaro gli dèi » (3), il Poeta sembrò aver trovato da prima i modi espressivi propri alla sua ispirazione.

Più tardi mutò la sua rotta, e imprese a lavorare con dura costanza alla creazione d'un nuovo strumento d'arte, alla riscoperta e riconquista del greco. Svolta, o ripiegamento, non chiariti a dovere, gesto esaltato e, in parte, frainteso. Il Solomòs parve infatti sdegnare ad un punto il sorriso d'una gloria italiana, e anteporre ad essa l'umile e faticosa ricerca dell'antico e nuovo idioma natò, risolvendosi, per alto senso di patriottismo, di non asservire in alcun modo alle forme d'un'arte straniera la sua anima soli-

che in prima la mente concepisca, e poi il cuore senta caldamente ciò che la mente ha concepito », o, secondo un'altra versione: « colui è veramente uomo, che sente quello che ha concepito » (POLILÀS, Pref. cit., p. VIII; CANNA, op. cit., p. 171; REGALDI, loc. cit., pp. 344–5). Il Regaldi riferisce anche interessanti giudizi, sostanzialmente negativi, del S. su Monti (« Monti è una nuvola fortemente colorata »), e Leopardi. Il Tommaseo (*Il secondo esilio*, Milano, 1862, pp. 446 sgg.) ricorda del S. un « discernimento non comune in assai celebrati d'Italia », e (p. 448) « una straordinaria capacità imitativa (della maniera del Monti) arguta e sapiente ».

(1) POLILÀS, Pref. cit., p. VI.

(2) La lettera è riprodotta nella ediz. di Corfù, 1859, p. 353. Il Regaldi (op. cit., p. 370) ricorda anche la partecipazione sentimentale del S. alle vicende politiche della nostra patria (cfr. TOMMASEO, *Il supplizio ecc.*, pp. 141 sgg.).

(3) SOLOMÒS, *Ode « Saffo »*, p. 305, P(alamàs). (Ed. Marasli, Atene, 1901, cit.).

damente greca, insolubilmente avvinta al genio della sua terra. Già ricamava su tale atteggiamento l'amico fedele del Solomòs, Iacopo Polilàs, che ne raccolse gli sparsi frammenti, accompagnandone l'edizione (1859) con una schietta premessa, vibrante per l'ansia e la gioia di salutare in lui il Vate nuovo, della nuova Patria (1).

Certo vi fu, nel Poeta, un intimo dissidio. Le pressioni dall'esterno sono documentate. Il nome di Solomòs — ci dice una lettera del Tricupis — era sulle labbra di tutti, e già dal gennaio 1822 Lodovico Strani scriveva al Foscolo come il Nostro ponesse « ogni cura nel formar la lingua greca moderna »: « la qual opera — soggiungeva — si aspetta da tutti quelli che son teneri dell'onore nazionale con premura impaziente d'ogni ritardo ». Si sopravvaluta tuttavia il significato della « rinunzia », ove si pensi a eccezionali risultati raggiunti dal Solomòs nella poesia italiana. Assurda si presenta ogni ipotesi sui possibili sviluppi ulteriori della sua arte in un campo che non fu coltivato: i documenti in nostro possesso ci consentono di apprezzare buone doti e alcune felici realizzazioni: nulla di più. Ci pare verisimile che il Solomòs, sentita per sè tropp'ardua la gara, in un agone già ingombro di illustri competitori (2), scontento forse dei tenui saggi, inferiori al suo sogno, posto in impazienza e in irrequieta incertezza, abbia ascoltato volentieri i nuovi richiami che gli giungevano, quasi a fugare la sua impazienza e a vincere le esitanze: tali voci chiamavano a lungo e paziente lavoro le sue energie, ma gli segnavano un campo libero, ov'egli, spaziando, poteva giungere primo. L'impetuoso affluire della coscienza di patria, suscitata nel reduce dalla luminosa natura zacinzia e più dai fremiti della nuova storia, che s'andava formando, gli accrebbe slancio. Arrise alla sua mente il pensiero di raccogliere un'eredità tanto antica, smemorata nell'oblio di tenebre secolari (eredità non solo di coscienza e di spirito, ma di forma: ecco il senso della dinamica e della continuità della lingua), e di valersi di un mezzo nuovamente forgiato per esprimere con personale voce i nuovi sentimenti ch'eran nell'aria, pei quali il cielo puro s'annuvolava già del fumo delle battaglie (3). Le parole del Tricupis, che gli mostravano come « il Parnasso ellenico non avesse ancora il suo Dante » dovettero esaltare le aspirazioni,

(1) POLILÀS, loc. cit., pp. x sgg. e poi LII sgg.

(2) Cfr. le sue parole: « non oso immischiarmi in una letteratura straniera e sì ricca », riferite dal Quartano (ediz. Corfù, 1859, p. 354).

(3) Oltre che i canti politici in greco (e soprattutto l'Inno alla Libertà, e quello in morte di Byron), fa fede dell'ardore patriottico del Poeta la sua partecipazione alla società segreta « Eteria degli amici », alla quale si iscrisse con giuramento poco dopo il suo ritorno a Zante (cfr. CANNA, loc. cit., p. 173).

risolvere le estreme esitanze (1), disporlo allo studio della lingua greca, che, assimilata dalle opere di Vilaràs e di Christòpulos, e dalla ricchissima fioritura della poesia popolare, fu conquistata lentamente ed elaborata in metodiche e laboriose prove (2). Tuttavia il sogno di gloria concepito nella prima giovinezza, e il lungo amore alla lingua italiana non furono così abbandonati, che il Poeta non ne serbasse ora il piacere di uno sfogo, ora il gusto d'un esercizio di bravura, ora l'impegno d'una seria ricerca espressiva. La sua vita d'uomo e di poeta è anzi accompagnata da questa scia di lingua italiana, che serpeggia nel suo animo come ombra di nostalgia, di dolcezza, d'intimità. Note e disegni del suo capolavoro, i « Liberi assediati », e del « Lambros », sono in italiano, e in italiano, nei suoi tardi anni, troviamo vigorosi abbozzi come la « Madre greca ». Possiamo dire che le due anime, l'italiana e la greca alitassero nel suo petto, alternando e confondendo le loro voci (3).

* * *

La produzione italiana del Solomòs fu pubblicata in Grecia a varie riprese, e forse non si conosce ancor tutta. Ad una prima scelta di sonetti editi da Lodovico Strani (1822), seguirono le poesie pubblicate dal Quartano (Ed. di Corfù, 1859). Le due edizioni, accresciute di nuove poesie (De Biasis, 1880) confluirono in quella del Palamàs (Bibl. Marasli, 1901, poi riprodotta nelle Edizioni Elefterudakis). Alcune di esse, con una discreta traduzione greca a fronte ripubblicò il Kalosguros. Infine, alcuni anni or sono il Καροφύλας, autore di accurati studi e d'indagini sul Poeta (4),

(1) Il Tricupis fu il suo « buon dèmone » (PALAMÀS, Pref. cit., p. XIII).

(2) Documenti di saggi di rima ha pubblicato il Καροφύλας (Σολωμού ανέκδοτα έργα, Atene, 1927, pp. 156). Il Regaldi (op. cit., p. 343) ricorda d'aver visto un esemplare dei Canti popolari greci del Fauriel « tutto segnato di mano del poeta, il quale intendeva a creare la nuova poesia della sua patria ». Il Solomòs attinse anche alla viva voce degli isolani, ai quali non tardò ad affidare il primo tributo di gratitudine: un canto greco che corse l'isola intera. Nella spinosa questione della lingua egli prese risolutamente posizione a favore della dimotiki (si veda il « Dialogo intorno alla lingua » pubblicato anche in ital. da E. BRIGHENTI, in *Manuale di conversazione italiana-neoellenica*. Milano, Hoepli, 1909).

(3) Il critico e poeta Costis Palamàs dice al riguardo queste parole, che mi piace riportare, traducendole dalla introduzione all'ed. Marasli (p. IX): « L'anima italiana (così prossima a quella greca) ond'egli si nutrì fanciullo, vivendo nell'aer suo, conoscendola da vicino ed assimilandola, gli atteggiò la fantasia e diede un tono al suo pensiero: fantasia e pensiero che tuttavia si abbeverarono, si vivificarono e si arricchirono di nuova grazia ellenica alla sorgente sentimentale che pullulava entro il suo spirito ».

(4) Recentemente anche di una nuova edizione delle opere greche (Atene, 1937).

pubblicò un importante complesso d'inediti, in gran parte italiani (1). Ma il desiderio di un'ultima e definitiva edizione criticamente condotta, sulla scorta dei manoscritti superstiti (2), e indipendentemente dal *corpus* delle opere greche si fa vivamente sentire, dati i molti errori delle citate raccolte greche (3).

* * *

Una gran parte dei sonetti è d'ispirazione religiosa.

Una serie di parafrasi di versetti biblici, e in ispecie di luoghi del Cantico dei Cantici (4) piene di tautologie e di riprese, rivela più che grandi virtù poetiche, l'intenso interesse del Solomòs per una poesia che fu fonte d'ispirazione, anche stilistica, dell'intera sua opera (5). In un sonetto, ispirato al « Consurge, induere fortitudine tua, Sion » di Isaia, il Biagi (6) ha creduto di scorgere, ma a mio parere senza fondamento, un monito patriottico presago della riscossa nazionale. Di altre due poverissime composizioni di carattere biblico: « L'incendio di Sodoma » e il frammento « La distruzione di Gerusalemme » (7), solo qualche bel verso qua e là resta nella memoria.

Dei riti cattolici lo colpisce in modo speciale quello di prima Messa. Ma i due sonetti di questo titolo (8) hanno immagini fredde e barocche, mentre alcune espressioni (« misteriosi accenti », « accento mistico », « mistiche parole ») vi tornano fino alla noia. E di fronte all'ode sullo stesso soggetto (9), lacunosa e incerta nella lingua e nella sintassi, si pensa con nostalgia alla splendida lirica in greco « Εἰς μοναχήν », che, movendo da analogo spunto,

(1) K. Καίροφύλα. « Σολωμοῦ ἀνέκδοτα ἔργα » (cit.). Atene, 1927.

(2) I mss. del S. andarono in gran parte distrutti, forse bruciati (PALAMÀS, p. XXX). Il Barone (op. cit., p. 125) riteneva che molti fossero ancora (1910) in possesso di dotti Greci e stranieri.

(3) Gli errori, di varia natura, sono continui nella pubblicazione del Καίροφύλας, il quale ha spesso trascurato le esigenze della metrica e talora del senso, accusando in un punto (ma a torto: ved. p. 302, n. 1) il Poeta di imperfezioni ritmiche.

(4) Pp. 271-2; 274-5; 291; 293; 296-7 P (alamàs); p. 56 (Καίροφύλας).

(5) Ad es. la mossa: « Chi è costei . . . » (Quae est ista), di alcuni sonetti, si ritrova nella poesia greca (Ποιᾶ εἶνε τούτη; in Ἡ ἀγνώριστη, p. 7 P.)

(6) VINCENZO BIAGI, « Τὰ ἰταλικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ ». Atene, 1937.

(7) Pp. 74 sgg., pp. 284 sgg. K. (edizione quanto mai scorretta, ortograficamente e metricamente).

(8) Pp. 312, 313 P.

(9) P. 309 P.

si allarga a grande corale d'angeli salmodianti, palpitante di eccelsa commozione.

Più sentimenti gli vengono ispirati dalla considerazione d'un « mistero » della vita di Cristo (1), o, più spesso, della Madonna (2); abbiamo poi lodi di S. Dionisio (3), sonetti di carattere ascetico (4), e un buon numero di considerazioni sui « novissimi ». Fra i numerosi sonetti ispirati all'Inferno (5), si notano i quattro composti sulle medesime rime, obbligate, editi dal Καίροφύλας: ove senti uno sforzo talora violento e d'esito dubbio, ma insieme versi assai buoni (specie nel secondo: pag. 62). Non mancano sonetti ispirati al giudizio finale (6), e al Paradiso (7).

La morte, vista nella luce della religione, gli ispira effusioni meditative (8), talora vivificate da note di umano dolore e di affettuosa partecipazione. I disparati frammenti d'un poemetto « In morte di un giovane poeta » (9), echeggianti d'espressioni dantesche, s'adornano talora di vere gemme, come la terzina seguente:

Dolce a guisa di flauto che frange
i lontani silenzi della notte
balzò la donna innamorata, e piange . . .

ove, accanto all'immagine di quei silenzi scossi all'improvviso dall'armonia vellutata dello strumento, va osservata l'arditezza del rapido paragone. Meno belli i sonetti « In morte di Stelio Marcoran » (10), e « Un giovane moribondo al suo amico » (11), pallido e freddo, se pur non privo di compostezza. Mentre quelli alla Martinengo-Carrer (12), cui, perso il figlio, è continuo

(1) La natività del Signore: p. 294 P. Sulla morte di Gesù Cristo: ivi. La resurrezione del Signore: p. 295 P.

(2) A Maria: p. 289 P. La concezione: p. 284 P. L'annunciazione: p. 285 P. L'incoronazione; p. 290 P. L'assunzione: p. 295 P e p. 56 K. (« Veni, sponsa de Libano »).

(3) P. 288 P. e p. 76 K.

(4) La castità: p. 284 P. Il pentimento: p. 289 P.

(5) P. 287 P., pp. 60-66 K. (« L'Inferno di Dante »), p. 68 K. La caduta di Lucifero: pp. 292, 317 P.

(6) P. 281 P., e p. 70 K. (entrambi con rime obbligate).

(7) P. 293 P.

(8) La morte: p. 287 P. La morte del giusto: p. 285 P. La morte dell'empio: p. 286 P.

(9) P. 300 s. P.

(10) P. 317 P. Sul Marcoràs, v. ed. Corfù, 1859, p. 437. BARONE, p. 89.

(11) P. 280 P. Lo stesso tema nella poesia greca: Εἰς φίλον ψυχωραγοῦντο, ritenuta spuria dal Polylys.

(12) P. 281 P.

dolore la vista di giovinetti festanti, e alla Contessa Solomòs Macri (1), per la perdita del fratello di lei, mostrano, fra elementi convenzionali, una nobile delicatezza di concetti, e il secondo, che riportiamo, raggiunge nelle terzine toni non umili:

Giaceva immoto il fratel tuo diletto,
bianco il viso dell'ultimo pallore,
e tu piangendo gli baciavi il petto,
che per te poco innanzi ardea d'amore.

Tutto intanto quìete nell'aspetto,
giva in grembo a posar del Creatore,
e seguiano lo spirto benedetto
le virtù che vivendo ebbe nel cuore.

Corsero tosto dall'eterno lido
ad incontrarlo i pargoli tuoi figli,
che di gioia infantil diedero un grido.

Ei li accoglieva colle braccia espanse
tutti, ma ravvisando ne' vermigli
volti il tuo volto intenerissi e pianse.

Un cenno meritano da ultimo due discorsi funebri, l'uno in morte di Spiridione Griparis (2), l'altro, assai più importante, in morte del Foscolo (3). Qui lo scrittore dimostra chiara coscienza della grandezza del « vicin suo grande », e l'entusiasmo, velato dal rammarico per la recente morte, e per quel distacco dalla patria greca, di cui egli stesso aveva fatto esperienza, trabocca tuttavia in calde espressioni, in sostenuti periodi, ove la magniloquenza non è vuotaggine. La vita di Foscolo sembra palpitare, evocata in alate parole da un Poeta esperto di dolore e d'amore: la figura di lui, ingrandita dalla morte, par nuovamente vicina alla patria greca, incline, dal cielo, alla voce che implora, unanime: libertà! (4).

(1) P. 319 P.

(2) P. 15 ss. K.

(3) P. 326 sgg. P. pubblicato integralmente in Italia da C. BRIGHENTI, in una ope-
retta (DIONISIO S., *Elogio di U. Foscolo, con introd. e note*. Paravia, 1934²) di mediocre
valore. Anche il Barone, che ritiene l'Elogio la miglior prosa italiana del Solomòs ne tra-
scrive (p. 92) lunghi tratti.

(4) Il discorso fu pronunziato dal S. nel tempio latino di Zante, e applaudito dagli
uditore affascinati. In morte di Ugo Foscolo si ha pure un sonetto (p. 314 P., riportato da
SURRA in « Nuova Antologia », dic. 1927, p. 487), in cui il Poeta si augura che dalla Patria
in pianto, desiderosa dei resti mortali del Foscolo, sorga taluno a raccogliere l'eredità di
lui, somigliandogli. Sui contatti e le affinità fra l'anima del Foscolo e quella del S., si vedano

* * *

Aspetti della natura sono cantati esplicitamente in sonetti composti e spesso adorni di limpida grazia:

E l'onda è pura, e il murmure che manda
v'invita a dissetarvi, o sitibondi.
L'onda è pura ed avvien che si circondi
intorno intorno di fiorita banda.

Voi che a cibarvi della morta ghianda
usi eravate ai vostri deschi immondi
venite all'onda e fia che vi rimondi
e puritate all'anima vi spanda.

Ve' che aperto è ogni varco e siepe alcuna
non fa al pie' contrasto. Orsù venite,
mentre che l'occidente non s'imbruna.

Serpe avvelenatrice non s'interna
giammai fra le novelle erbe fiorite:
ma ride ognor la primavera eterna (1).

La linea è sobria, c'è una classica tersità che fa pensare al « fons Bandusiae » di Orazio; la tecnica — se si eccettui il brutto iato del v. 10 (forse: « face » ?) — è sicura; le stesse reminiscenze (Dante, Petrarca) non spiacciono. I sonetti a Zante (2) non solo non paragonabili ai fulgidi versi foscoliani, ma assai freddi e pieni di ricercatezze. Gli altri, ispirati al sole (3), alla luna (4), all'aurora (5) non valgon di più, e solo si salva un limpido canto per una rosa (6), di cui diamo qui le terzine:

Zeffiro con la molle ala vezzeggia
il vergine suo stelo, ed essa ch'ama
aprirsi e teme, il capo incerto ondeggia
S'apre alfin come labbro innamorato
la prima volta, e dolce, dalla brama
di scoprirsi il suo fuoco è colorato.

le osservazioni del CANNA (pp. 189-90), molto apprezzate dal BARONE (p. 127), ma in parte superficiali.

(1) « Ad una fontana in Davia » (p. 78 K.). Il sonetto va accostato, per affinità di argomento ai seguenti: p. 80 K; pp. 223, 274 P.

(2) P. 288 P., 82 K.

(3) P. 72 K.

(4) P. 287, 303 P.

(5) P. 282-3 P.

(6) P. 315 P. (improvvisato con rime obbl.) v. poi pp. 84-6 K.

* * *

Senza indugiare su altre composizioni minori (1), per lo più di carattere occasionale (2), ricordiamo ora i due canti: « Saffo », e « La navicella greca ». Il primo (3) è la narrazione d'una supposta « visione ». La Musa di Lesbo gli è apparsa, querula del triste fato, che, gettatata nel mondo doloroso, tòltole il gusto della bella natura, rimane misterioso potere invano scrutato che forza a morte. La scelta della figura, e l'intonazione del suo lamento fan subito pensare al Leopardi. Si può parlare di imitazione ?

Qua e là è un riecheggiar di motivi:

e mai non guarda
ai mari, ai monti, a le campagne intorno,
come fosse il creato a lei straniero.

« A me non ride l'aprico margo » è nel Recanatense. E se a questa Saffo che ha il petto rotto dal duolo

rimase
unica speme, ultima dea, la rupe,

l'altra esclama:

ecco di tante
sperate palme e dilettoni errori
il Tartaro m'avanza.

L'una piange il segreto del mondo, l'altra grida che « arcano è tutto | fuor che il nostro dolor ». E mi par di sentire qua e là risonare anche altre voci leopardiane: v'è un « nacqui alla sventura », che rammenta il « nascemmo al pianto » (4), e il verso del « Primo amore »:

strinsi il cor con la mano e sospirai

potè esser presente a questi altri, assai belli

maravigliava al tempestoso
balzar del cuore e vi tenea la mano.

(1) Ad es. una giovanile Ode a Venere (p. 307 P.).

(2) Ad amici (De Rossi: p. 88 K., Mercati: pp. 280, 316 P.), per il Papa Pio VII (p. 92 K., 292 K.), per Lord Guilford (p. 291 P.), per Bonaparte (p. 290 P.). A proposito di quest'ultimo sonetto va notato l'aspro odio del S. per colui che non teme « di far del mondo di rovine massa | e spinge al mar dell'empietà l'antenna ».

(3) P. 305 P. « Questa poesia era destinata ad esser letta qual tema. In seguito il Poeta riformò questo componimento » (nota dell'ed. Corfù, 1859, p. 435).

(4) « Ult. canto di Saffo », v. 48: cfr. « Sogno », v. 55, e « nascere al pianto » nell'« Inno dei Patriarchi », v. 7.

Come, di certo, il duro decreto della Parca alla misera Saffo

Prendi e vivi brev'ora e desolata
sull'attonita terra

ha il movimento d'un luogo famoso della « Sera del dì di festa »:

a te la speme
nego - mi disse - anche la speme, e d'altro
non brillin gli occhi tuoi se non di pianto.

Ogni confronto sul piano estetico sarebbe - s'intende - fuori di posto. La lirica del Solomòs non è priva di pregi, nonostante alcune banali cadenze e un concettino finale, che guastano. Il verso, l'endecasillabo sciolto, sufficientemente sicuro, e in più d'un punto efficace.

« La navicella greca » è alquanto squilibrata nell'architettura. Alia introduzione, ricca di begli impeti lirici, echeggiante d'espressioni montiane e foscoliane, segue la rievocazione dell'episodio ispiratore (l'urto fra una nave inglese e una greca) (1), con una esaltazione della Libertà che si perde nel gonfio; il canto si chiude poi con un inatteso, per quanto convinto ed elevato, elogio dell'Italia (2).

* * *

Composizioni fantastiche, non legate ad alcuna contingenza, sono le prose. I due brani (3) ispirati alla figura di Orfeo (4) rivelano una incertezza

(1) Sull'argomento v. notizie circostanziate nell'ed. di Corfù, 1859, p. 435, n.

(2) La poesia, in endecasillabi, nella quale il Solomòs riconosceva con compiacenza caratteri di « poesia greca » (cfr. POLILÀS, Pref. cit., p. XLVII), fu letta dall'autore stesso come tema d'improvvisazione a Giuseppe Regaldi, in una accademia data da questo nell'Università di Corfù il 30 agosto 1851 (ed. cit., loc. cit.). Sui rapporti fra Regaldi e Solomòs oltre i luoghi di Regaldi cit., si v. Iride Novarese, XX, 6 (Novara, 1856): cfr. BUSTICO, *Saggio di una bibliogr. di G. Regaldi*, Novara, 1922, p. 31 ed anche Καίροφύλα: « Ὁ Περγάλδι καὶ ὁ Σολωμός », in « Μπουκέτο », I, 445. Su Regaldi improvvisatore v. poi: VITAGLIANO, *Storia della poesia estemporanea nella letteratura ital. dalle origini ai nostri giorni*. Roma, 1905, pp. 204-18, e anche la Prefaz. di A. de Lauzières a *Canti e Prose*. Torino, 1862. Il Regaldi ci ha tramandato interessanti notizie sui liberi assediati, su un poema « La fratellanza » (οἱ Ἀδελφοποιτοί), su « un'elegia per una donna inglese » udita dalla bocca del Solomòs, e sulla notissima lirica « L'avvelenata » (Ἡ φαρμακωμένη), che, udita cantare e tradurre da un greco, commosse a tal segno il poeta italiano da muoverlo a ricantare in versi italiani l'episodio della misera amante. (« L'avvelenata di Zante » [in *Canti e Prose*, I, p. 254 sgg.: il Regaldi, oltre al nome della fanciulla suicida, Marietta Papagheorgopulo, ci ha conservato quello dell'amante infedele, Emilio).

(3) Pp. 323, 324 P.

(4) Cantato anche in un freddo sonetto (p. 318 P.) « letto dall'autore stesso nel teatro di Corfù, come tema all'improvvisatore Sign. Borioni, nella sera del 22 settembre 1847 » (ed. di Corfù, 1859, n. ad. 1).

di ispirazione dovuta all'interferire di due motivi che egualmente lo tentano: il primo è la grandezza e la bellezza del canto, per cui l'uomo oblioso del male seguì le orme del dio, per cui il dio penetrò nell'abisso a scrutarne i misteri: l'altro motivo è quello dell'inanità e piccolezza dell'uomo: chè non seppe resistere, e volse a suo danno il capo verso la sposa, perdendola. Lo scrittore parrebbe mosso a risolvere nel secondo il primo filo di ispirazione, ma non riesce: la considerazione della recisa testa eternamente canora si sovrappone alla amara constatazione dell'umana fragilità. Stilisticamente la migliore delle due prose è la prima, specie per il denso inizio:

Gli uomini, o Orfeo, seguirono il tuo canto sovrumano, e s'empierono di esso ed obliarono il male. Il fiore della divinità spuntò nell'animo loro, e nel coglierlo repentinamente aperto s'allegarono, e come in sogno si ricordarono di averlo, gran tempo addietro, posseduto.

Ci troviamo in presenza di una prosa sostenuta e pur fresca, concettosa e insieme di vivacissima modernità.

« La donna velata » ne è un altro esempio cospicuo (1). È una visione, alla maniera dello stil novo: il brano, non del tutto armonico, trova i suoi accenti migliori nell'evocazione dolcissima d'un amore limpido e lieto:

e, in tanta dovizia, chiaro vedevi il fondo, come in fondo alle acque chiare e profonde del mare vedi l'immoto sasso vestito di verdura.

In talune vigorose espressioni (« essa era nella mia anima quello che l'anima è nel mio corpo »; « quando la polvere della tomba diventò tempio al tocco della sua salma, la morte, la quotidiana morte apparve al mondo cosa incredibile e nuova; la beltà delle donne fu per lungo tempo pallida e mesta e l'uomo pianse ed apparve fiacco come la donna »), e, fin dall'inizio, in questi movimenti ariosi: « più grande d'una festa celeste che di rose coprìsse i mari, più ricca di essa è una breve parola superna che penetra nell'orecchio dell'uomo », in talune riprese (« ed il mio bacio, il mio bacio sui piedi tuoi ») e domande (« forse . . . forse . . . forse . . . »), si fa presente una maturità di pensiero e di stile, che richiamano su queste pagine un vivo interesse, rivelando un'anima e una tempra d'artista.

* * *

Trascurando un breve apologo, « L'usignolo e lo sparviere » (2), consi-

(1) Il frammento apparterebbe secondo il CANNA (« Zante e Dionisio S. » in *Scritti letter.* cit., p. 209), al poema « Il Cretese ».

(2) Parafraresi di un famoso luogo esiodico, improvvisata (cfr. ed. Corfù, 1859, pp. 438-439), p. 323 P.

deriamo da ultimo « La madre greca », che è, di tutta la sua produzione italiana, la cosa migliore (1). Leggiamo la pagina per intero.

Sospesa presso la culla, o mio dormiente, è la spada: ma la mano che la strinse per la vittoria non è più qui. Lunga è la fossa che mi coperse l'amato gigante. Senz'esso per valli e per monti veleggiano i fumi delle pugne incessanti. Ma l'indifferenza del corpicciuolo che dondola sotto la mia mano, domani diverrà forza diretta dalla mente, e così il petto sarà pienamente agguerrito, per offrirsi ai dardi del destino. Inesauribile è la sua faretra, ma non la vuota su tutti. La pioggia dei suoi colpi è diretta verso le altezze dei forti, che, fermi in queste, mostrano nella pugna d'essere di progenie divina. La perdita d'ogni cosa, della gioia, della fortuna, dei regni, la perdita di tutto è nulla, se l'anima resta in piedi. Essa mira d'intorno a sè tutte le rovine terrestri, e sorride, e le rovine s'infiorano, lentamente s'infiorano da per tutto, fino al sepolcro. Ma anche ivi, nella polvere tenebrosa, pullula il fioretto d'Eliso. Fa presto, amato peso del seno e delle braccia, a farti peso tremendo là dove i torrenti dell'inimico ruggiscono. Ma non è intorno al mio collo che s'avvolgerà la tua mano, ma a quel brando sterminatore. Così le forze del destino, benchè grandi, anche se cadi, restano come i moti della culla che or ti conciliano il sonno. Fa presto a crescere, altrimenti resterai senza madre. Essa cingerà la spada sotto la poppa. Bandiera e spada, anima e vittoria. Io mi sento dentro l'anima di tuo padre. Io mi veggo cinta da cento Amazzoni. Uomini o donne, nessuno nella pugna domanderà. Guarda le fosse — ma che mai puoi tu guardare! — Infinite fosse sono piene dei nostri morti; cadono i corpi, ma resta l'opera per la Patria.

Tutti i petti hanno questo solo respiro, che si solve in una universale vampa di guerra, che avvolge le terre e i mari, che ti circonda e ti fa balzare la culla. Balza, o culla, con lieto augurio per l'avvenire. Benignamente la fortuna mi arride, perchè è in questo istante che s'alzano le cortine delle care palpebre e lasciano apparire il sorriso dello sguardo incerto e tremante su tutto, fuor che su me. Vieni, caro germoglio delle mie viscere: io voglio allontanarmi a lunghi passi da questa casa per un momento, affinché ti tocchi la fronte il fumo della pugna, e tu respiri largamente, profondamente, l'accesa polve dell'esterminio.

La potenza del canto, è, nella vigorosa densità, non oscura: la poesia si snoda come inno profetico. Il tono dell'epopea viene raggentilito da tenui e alte immagini, approfondito nelle visioni apocalittiche di guerre fumanti per selvagge piane rigonfie di cadaveri, reclinato quasi e addolcito nell'intuizione di quell'ondoso moto di cuna ove riposano le speranze dell'avvenire. La madre è madre spartana, madre greca: avverti, nella visione del Solomòs, il senso di una fiera continuità fra il passato e il presente: così passa nella visione materna il senso d'eredità, da vigoroso padre a tenero figlio. La dolcezza s'esalta, e insieme l'Amazzone s'intenerisce; la « madre » canta e si muove, nello sfondo di guerra. La prosa stretta, gagliarda, chiude in sè una ispirazione di indubbia originalità, quasi senza riscontro fra noi.

(1) P. 320 P. Lo scritto è assegnato dal CANNA (loc. cit.) al « poema su Missolungi » (cioè ai « Liberi assediati »). Il Barone ne pubblicò un brano (p. 90).

* * *

Nel dare un giudizio complessivo su questa produzione italiana non si può prescindere da questa osservazione: che la gran maggioranza dei documenti a noi giunti è costituita da liriche improvvisate, spesso su rime obbligate, trascritte e poi edite, almeno in parte, senza alcuna modifica (1).

Questi esempi, mentre ci indicano la straordinaria facilità di composizione estemporanea, e la padronanza quasi assoluta della lingua e della metrica nostre da parte del Poeta, ci forzano, per il loro carattere, all'indulgenza verso i difetti, che non mancano, e ai quali abbiamo fatto cenno qua e là.

Su questa sola base il Solomòs potrebbe confondersi, senza sfigurare, fra i verseggiatori dell'Ottocento dotati di poetico ingegno e di buone doti stilistiche. C'è in lui un senso rapido del verso, e una intuizione della rima che si rivelano nelle composizioni a rima obbligata difficile. E si colgono a ogni passo le tracce della educazione letteraria fatta sui nostri autori (2).

Le prose, scritte a tavolino, anche se non rifinite (hanno l'aria di schemi per composizioni) ci trasportano molti toni più in alto (3). Gli schemi acquistano ai nostri occhi l'importanza e il valore di opere d'arte autonome, di singolari creazioni. Vi riconosciamo l'anima meditativa ed assorta, e vi sentiamo fremere e respirare un petto magnanimo. La vastità del sentimento e dell'immagine, il « fiato » poetico delle migliori opere greche vi appare, e colpisce. Qualcosa di biblico — s'è visto — è nella visione e nel procedere della forma: appunti di genio, parole profondamente vive. La « Madre greca » è vicina ai « Liberi assediati ». La nostra letteratura ha in essa, e in qualche altra di queste composizioni, qualche gemma di più.

(1) « Questi versi sono quali appunto giacciono nel primo scartabello, in che andava tracciando in presenza delle persone che gli davano gli argomenti, senza mutamento di una sola parola. E veramente è tanta la perfezione che per entro spesse volte si scorge che non crede se non chi lo vede correre colla penna sulla carta con la rapidità con cui si scrive cosa che lungo tempo si conserva nella memoria » (lettera cit. di L. Strani al Foscolo, cfr. BARONE, pp. 82-3).

(2) Lo studio delle influenze italiane su tutto il Solomòs andrebbe ripreso da capo. Qualche tentativo fu fatto dal De Biasis, che mise in luce concordanze notevoli, col raffronto di testi (v. Ἐθνικὴ Ἀγωγή, II, n. 17). Il Solomòs fu anche buon traduttore dall'italiano. Si conservano la versione dell'ode del Petrarca « Chiare fresche e dolci acque », e di alcune odi del Metastasio (esercitazioni giovanili: cfr. POLILAS, Pref. cit., p. XIV).

(3) Il Quartano, nella prefazione alla antica edizione del '59 si chiedeva: « Sono elle veramente prose codeste ? Non è mestieri d'una rara potenza intuitiva nell'Arte per riconoscere senza esitazione com'elle sono della più vera e della più vigorosa poesia che mai siasi creata, alla quale non manca se non l'ultimo e finitivo sviluppo di se stessa nel ritmo » (ed. cit., p. 357).

ALLE PORTE CALDE

del dott. CARLO BELLI

(Dal *Corriere Padano* del 22 febbraio 1940)

Se sapessi di ottenere da Dio tre grazie, una che gli chiederei sarebbe di assistere, su un trono aereo, alla battaglia delle Termopili.

Deve essere stata una cosa *deinòs*, come dicevano i Greci; ossia stupenda e terribile insieme. Se ne parla da duemilacinquecento anni. Tutta la greccità e la romanità ne traboccano e anche nel medioevo, quando la luce delle storie antiche era divenuta un lumicino che bisognava farci molto buio attorno per scorgere un certo luore, anche allora la battaglia delle Termopili permaneva nell'aria come il ricordo di una cosa grandiosa.

* * *

Serse aveva preparato da cinque anni la sua poderosa spedizione contro l'Europa. Ma questo re di satrapi, circondando di un'aura addirittura prodigiosa quella sua gran calata all'ovest — ricorderete i sogni suoi e quelli misteriosi di Artàbane, suo zio —; arruolando quasi tre milioni di uomini, facendosi precedere da squadre di architetti che congiungevano Asia ed Europa con un ponte sul Bosforo e spaccavano in due il monte Athos per farci passare la flotta; questo vero spaccamontagne dunque, non avrebbe mai potuto supporre di essere arrestato in una goletta della Grecia, alle Porte Calde come si diceva (è nei pressi una sorgente termica), o semplicemente alle Pile, come usavano chiamarle i contadini della Focide, della Locride e delle contrade vicine. Ed è meraviglioso osservare come le orde di Serse, valanga immensa formatasi nel cuore della Persia, rotolando per due anni traverso pianure e deserti, giungessero in Asia Minore e passando nei pressi di Ankara (*Ancyra*), entrassero nella Frigia e quindi nella Lidia — a Sardi era l'appuntamento generale degli eserciti barbari —; come salissero poi nella Misia, attraversassero il Bosforo (... *Ellesponto*, là 've passò *Serse*), e così, messo piede in Europa, percorrendo l'arco costiero della Tracia con le tremila navi che seguivano per mare, calassero in Tessaglia trascinandosi dietro tutto quello che incontravano, flagello pieno di frastuono, per arrestarsi proprio lì alle Pile, tre milioni di uomini, davanti a trecento ragazzi di Sparta.

* * *

Molto prima che avvenisse il passaggio in Europa, Atene, attraverso i suoi ambasciatori nelle varie capitali di Grecia e d'Italia, aveva svolto

un'opera sottile e intelligente di diplomazia, tentando ciò che in parte le riuscì: un blocco, come si direbbe oggi, di tutte le potenze europee (le quali altro non erano che gli statarelli della Grecia e qualche città di Calabria e di Sicilia) contro il barbaro, nemico comune. Prese anche la iniziativa di una conferenza internazionale degli Stati aderenti al blocco, nella quale si stabilirono alcune cose importanti: anzitutto, sospendere i patti bilaterali in corso e quelli già stipulati, giacchè il pericolo che tutti sovrastava doveva agire come un richiamo vigoroso alla realtà del momento, portando amici e nemici verso una collaborazione generale; secondo: se la guerra si fosse vinta, i neutri avrebbero dovuto pagarla cara (ciò che si diceva: « offrire la decima al dio di Delfi »): imposizione di indennità fortissime; in altre parole: avrebbero dovuto subire il peso di tutte le spese di guerra; terzo: estendere lo spionaggio nei territori già invasi dal nemico (tre di queste spie furono prese, ma anzichè uccise, per ordine di Serse ebbero facilitato il loro compito: che vedessero ogni cosa, che constatassero la potenza persiana e ritornassero quindi in Atene a riferire!); quarto: trovandosi le casse dello Stato ateniese colme di danaro per i proventi delle miniere del Laurio, invece che distribuirlo ai cittadini in ragione di dieci dramme a testa (operazione che potrebbe corrispondere al nostro aumento di stipendio per un periodo x e per una somma totale di 98,30 lire a testa), fosse impiegato tale danaro nella costruzione di duecento navi. (Riuscendo a far varare questa legge, Temistocle costringeva Atene a divenire una potenza marinara, il che doveva riuscire utilissimo alla salvezza di tutta la Grecia).

Già al termine della prima seduta, la conferenza internazionale (denominazione ufficiale: Congresso Ellenico sull'Istmo) diramava un comunicato che incominciava così: « Convenuti insieme quanti Greci sono devoti alla causa della patria, al termine di reciproche consultazioni, e dopo ampio esame della situazione generale, decidono per prima cosa di comporre ogni loro vertenza, soprassedendo a ogni questione di carattere particolare che fosse in pendenza fra di essi ». Tutto qui.

Ma i Greci, nemici acerrimi tra di loro, davanti a quella incredibile pacificazione generale degli Stati, compresero la gravità della situazione: il comunicato della conferenza internazionale dava loro la misura di tale gravità.

* * *

Ai primi del settembre del 480 a. C., la valanga persiana è alle porte della Tessaglia. La Grecia vive ore di esaltazione indimenticabile. Cortei percorrono le vie di Atene al grido di abbasso i barbari (si ode anche qualche insulto contro lo Stato di Siracusa che aveva rifiutato la sua partecipazione al blocco). Il Congresso ellenico, che ormai siede in permanenza, cedendo

alle pressioni dei Tèssali, manda diecimila uomini lassù, nella Valle del Tempe; ma è un errore: data la posizione del luogo, Serse ne avrebbe potuto fare un macello. Vengono ritirati. Frattanto la flotta persiana esce in spettacolosa formazione dal porto di Salonicco e scende minacciosamente verso l'Eubea. Alla Conferenza internazionale, dopo discussioni estenuanti, prevale infine il parere di opporre ai barbari un primo ostacolo al passo delle Termopili, unico accesso per gli invasori, gola angusta nel fondo di forre umide e oscure. Partono per quel luogo i primi contingenti greci con grande chiasso di entusiasmo: mille soldati di Tegèa e di Mantinèa; centoventi di Orcòmeno e mille del resto dell'Arcadia; quattrocento ne manda Corinto; duecento Fliunte; ottanta Micene; settecento Tespi e quattrocento Tebe. Vi sono ancora mille Focesi. In complesso quattromila uomini perchè trecento ne invia anche Sparta.

* * *

Erano partiti questi trecento giovanotti con la loro noncuranza sentimentale, con il loro silenzioso disprezzo per la parola. Arrivano lassù e il loro capitano, di nome Leonida, dice di accamparsi nel posto più pericoloso: un praticello in fronte alla gola. Così fanno. Frattanto Serse manda un esploratore a osservare la situazione. Costui, giunto sul crinale della montagna, guarda giù per il versante e che vede?, gli Spartani che si ravviano le chiome e saltano la corda, in attesa della battaglia. Torna da Serse con un enorme stupore nell'animo.

— Ebbene, che fanno?, che fanno?...

— Gran Re, si pettinano e fanno ginnastica da camera.

Serse lo guarda un poco e quindi, bonario:

— Poichè dall'aspetto che hai non pare che un dio ti abbia tolto la mente, vai, vai un'altra volta a vedere che fanno.

Dopo un po' il messaggero ritorna.

— Ebbene?

— Gran Re, si pettinano e fanno ginnastica da camera.

Qui traduciamo da Erodoto: « Non seppe Serse, udendolo, rendersi conto della realtà e cioè che quegli Spartani, così facendo, si preparavano secondo il loro costume a morire e a uccidere con tutte le loro forze ».

Difatti, egli ordina di pigliarli vivi (!) e di condurli al suo cospetto. Quando i Medi e i Circassi partono per eseguire quest'ordine, vengono falcidiati dai Greci. Per tutta la giornata gli assalti sono respinti e i Persiani hanno assolutamente la peggio. Il giorno dopo, Serse scatena gli « Immortali », ossia i diecimila della sua guardia personale. A costoro gli Spartani giocano un bel tiro: volte loro le spalle, si danno tutti compatti alla fuga.

Li si vede trottare verso sud coprendosi le spalle con gli scudi. Il nemico dà un grido di vittoria e con immenso clamore li insegue, ma quando sta per raggiungerli, ecco che i fuggitivi si rivoltano e cacciano le spade nelle pance degli Immortali. Il gioco è ripetuto alcune volte e sempre con nuove astuzie: una strage.

Venuta l'alba del giorno seguente, i ragazzi di Leonida, come nulla fosse accaduto, tornano a pettinarsi e a farsi belli: morire in disordine è cosa indecente. Qualcuno trova anche il tempo di compiere il suo personale repertorio di esercizi fisici e lo si vede chinarsi e sollevarsi calmo, in su e in giù, ripetutamente, arrestarsi infine, con negli occhi azzurri il riflesso di quel settembre indimenticabile. Qualche cosa si è mosso laggiù. Tornano. La battaglia ricomincia e per altre dodici ore i Greci seminano strage tra i Persiani. Serse, che assiste da un osservatorio, non crede ai suoi occhi, ma alla fine di quella terza giornata — memorabile fra tutte — capisce che non c'è niente da fare.

Sopraggiunge a toglierlo da una situazione così penosa, il tradimento di quel greco Efialte, il quale rivela al gran re la esistenza di un sentiero segreto che sbocca alle spalle dei nemici. È fatto. Quando spunta l'aurora, i Focesi di guardia sulla montagna, non spirando alito di vento, capiscono che il rumore di foglie smosse era prodotto dal nemico che stava per piombare loro addosso. Ma è tardi. Soccombono.

A valle, Leonida è avvertito. Capisce che tutto è finito. Licenzia le truppe alleate non volendo sottoporle a inutile sacrificio, e rimane con i suoi trecento disperati. Venuti al contatto con le orde barbare, questi ragazzi si scagliano loro contro « senza riguardo alcuno, come forsennati ».

E ancora Erodoto: « . . . ripiegarono entro le angustie del passo, e, superato il muro, andarono tutti a portarsi serrati sul poggio che s'innalza all'ingresso del passo, là dove oggi si è posto il leone di marmo eretto in onore di Leonida. E qui, chi ancora l'aveva, con la spada, e chi con le mani nude, e chi con i denti, a pugni, a calci, a morsi, si difesero fino a quando il nemico li seppellì travolgendoli ».

* * *

Questa era la scena cui avrei voluto assistere da un trono aereo, ma certo non sarei giunto alla fine senza coprirmi il volto con le mani. Una cosa *deinòs*.

Terribile, terribile e meravigliosa.

(Dei trecento, uno se ne salvò. Ritornato a Sparta, pieno di ferite, fu costretto a impiccarsi perchè giudicato un vigliacco).

Ραδιοφωνικός σταθμός Μπάρι (μ. 283,3 κχ. 1059)
Σταθμός 2 RO 9 βραχέων κυμάτων (μ. 31,02
κχ. 9670), σταθμός 2 RO 15 βραχέων κυμάτων
(μ. 25,51 κχ. 11760). Καθημερινά μεταδόσεις:
ώρα 'Αθηνών 9,15-10 μ. μ.

Σταθμοί Ρώμης βραχέων κυμάτων:
2 RO 9 (μ. 31,02 κχ. 9670) και 2 RO 15 (μ. 2551
κχ. 11760).
Καθημερινά μεταδόσεις: ώρα 'Αθηνών:
0,45-1 πρωινή.

ΡΑΔΙΟΦΩΝΙΚΑΙ ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ ΜΗΝΟΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1940

2. - Α. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΙΔΟΥ, συγγραφέως: « Δανιήλις, ἡ ἀρχόντισσα τῶν Πατρῶν ». 3. - Δ. ΦΛΟΡΕ, δ. οἰκονομικῶν ἐπιστημῶν: « Ἡ ἐλληνικὴ ναυτιλία ». 4. - Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, καθηγητοῦ, συγγραφέως: « Τὸ ταξίδι τῶν Σερρῶν ». 5. - Β. ΡΟΥΣΣΟΥ, συγγραφέως: « Ἡρωες τοῦ Χριστιανισμοῦ ». 6. - Κ. ΚΑΤΣΑΡΑ, ἱατροῦ, νευρολόγου καὶ ψυχιάτρου: « Ψυχογραφικὰ πορτραῖτα ». 7. - Κ. ΚΑΤΣΑΡΑ: « Ψυχογραφικὰ πορτραῖτα » β'. μέρος. 9. - Γ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, ἀρχιτέκτονος: « Ἑλληνικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ». 11. - Α. ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ, ἱστοριοδίφου καὶ λαογράφου: « Τὸ Ναύπλιον ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ». 12. - Α. ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ: « Τὸ Ναύπλιο, πρώτη πρωτεύουσα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους ». 13-14. - Α. ΑΝΑΠΛΙΩΤΗ, « Μορφαι καὶ ἕθνη τοῦ Ναυπλίου ». 15. - « Ὁ Στρατῆς Μυριβήλης καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ».	16. - Θ. ΣΠΕΡΑΝΤΣΑ, τ. Β. ἐπιτρόπου τῆς Ἱερᾶς Συνόδου: « Σίφνος, μία ἀπὸ τὰς Κυκλάδας ». 18. - Γ. ΣΙΔΕΡΗ, ἐφόρου θεατρικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἱστορικοῦ συγγραφέως: « Ἰταλικὲς λέξεις στὸ νεοελληνικὸ θέατρο ὡς τεχνικὸ ὄριον ». 19. - Α. Σ. ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΟΣ, Μητροπολίτου Καρυστίας: « Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτος ». 20. - Σ. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΥ, ἱατροδικαστοῦ: « Τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία ». 21. - Σ. ΛΥΜΠΕΡΑΤΟΥ: « Τὸ ἔγκλημα καὶ ἡ τιμωρία » β'. μέρος. 22. - Ὁ Ι. Μ. Παγιατόπουλος καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ (Στὴ σειρά φιλολογικὰ πορτραῖτα). 23. - Β. ΡΟΥΣΣΟΥ, ἀγιογράφου: « Βίος Ἀγίου Γεωργίου ». 24. - Μ. ΜΑΛΑΚΑΣΗ, ποιητοῦ καὶ λογοτέχνου: « Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης ». 25-30. - Ὁμιλίαι θερησκευτικαὶ ἐπὶ τῇ Ἁγίᾳ καὶ Μεγάλῃ Ἑβδομάδι.

Εἰς τὰ προσεχῆ τεύχη θὰ δημοσιευθοῦν:

- Μ. Βολονάκη: « Περὶ Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου ». - Σ. Ι. Μερκάτη: « Ἡ Βενετία στὴ νεοελληνικὴ ποίησι ». - Γ. Ζώρα: « Σολωμικά ». - Μ. Ἑπτανησίας: « Ἄγνωστο ποίημα διὰ τὸν Καποδίστρια ». - Α. Φιλίππου: « Ὁ κυπριακὸς πολιτισμὸς ἀνὰ τοὺς αἰῶνας ». - Ι. Μ. Παναγιωτοπούλου: « Βιβλία γιὰ παιδιὰ ». - Γ. Ἀθάνια: « Ρουμελιῶτες λογοτέχνες ». - Α. Ταρσοῦλη: « Γεράκι ». - F. M. Pontani: « Ἰταλικὴ λογοτεχνία ». - « Due poeti e Zante ».